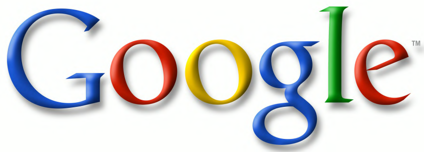


De Ramp van Leiden

— 12 Januari 1807 — * * * *

na honderd jaar herdacht, * *

door Prof. Dr. L. KNAPPERT. * *

Met platen, portretten, plattegrond,

bijlagen en register * * *


HIERONYMUS





DE RAMP VAN LEIDEN.



Het Rapenburg vóór de ramp.
(Naar **Vinkeles**.)

De Ramp van Leiden

— 12 Januari 1807 —

na honderd jaar herdacht,

door Prof. Dr. L. KNAPPERT.

Met platen, portretten, plattegrond, bijlagen en register.



SCHOONHOVEN,
S. & W. N. VAN NOOTEN.
1906.

INLEIDING.



e groote bekoring der geschiedschrijving ligt in de poging om het voorbijgegane weder tegenwoordig te maken, het doode te doen herleven, in eene schildering van het verleden, die op het eerlijkst, wetenschappelijk onderzoek gegrond en tevens zóó levendig is, dat wat in vergetelheid verloren scheen tot een tafereel wordt vol verf en gloed. [1]) Het is van eene bijzondere aantrekkelijkheid rond te wandelen door de straten eener moderne stad en haar te zien zooals zij vroeger was, zich de huizen te verbeelden in hunne oude gedaante en in zijnen geest hare grachten, pleinen en vesten te bevolken met de mannen en vrouwen van vroeger dagen, in hunne kleederdracht en manieren, hun koopen en verkoopen, hun huwen en ten huwelijk geven, hun lijden en verblijden.... om daarna de pen te grijpen en het beeld met woorden te schetsen. Altijd weer wordt de historicus tot dat oude getrokken, opdat hij het doorgronde en kenne, vooral, opdat hij leere verstaan wat toen menschen dreef en bezielde en waarom zij spraken en deden, zooals wij weten, dat zij gesproken en gehandeld hebben. Om eene strekking is het hem niet te doen, ook mengt hij zich niet in den strijd zijner helden en nimmer

zal hij eenig bericht geweld aandoen, om het te laten zeggen, wat hij zou wenschen, dat het zeide. Hij heeft te onderzoeken en te vertellen, eenvoudig en oprecht. Wèl hem zoo hij zijn verhaal levendig kan maken door het vermogen om wat voorbij is gegaan te zien als dat levend organisme, dat het eenmaal was en zoo hij het warm kan maken door sympathiek medevoelen. Want de onpartijdigheid in den hoogsten en edelsten zin sluit het waardeeringsoordeel niet buiten en ik zie niet in, dat het gebruik van een adjectief den historicus zou misstaan of verboden zijn. [2])

Het spreekt wel van zelf, dat de grootschheid zijner taak klimt met de belangrijkheid van het onderwerp. Slechts de besten zullen zich wagen aan de geschiedenis van den val des Romeinschen keizerrijks of van de opkomst en bloei des pausdoms. De historie te schrijven eener machtige kloosterorde, of van eene stad als Venetië, of van een keizer als Karel V, of van eene schilderschool als de Hollandsche, dat legt zware verplichtingen op, maar wie er aan voldoet, brengt een werk tot stand, dat den „meester loven" zal.

Intusschen, ook het kleine en minderbelangrijke heeft zijne waarde. Niet alle gebeurtenissen hebben de wereld beroerd, sommige hebben slechts beteekenis voor de naaste omgeving, waarin ze zijn voorgevallen, en er is onder den klokslag van stad en dorp heel wat geschied, dat slechts van belang is voor microscopische historie. Nochtans is er soms aan gelegen het voor het voetlicht te brengen. Eene stad moet hare geschiedenis kennen, en wie haar liefheeft stelt in haar verleden belang, ook al weet hij zeer goed, dat hare lotgevallen soms geen verderen roep verdienen dan de wallen, binnen welke zij voorvielen. Hare betrekkelijke waarde mag hij aantoonen, doch hij wachte zich „nachtpitjes voor zonnestelsels" te houden. [3])

De ramp, den 12den Januari 1807 aan de stad Leiden overkomen, heeft Europa niet geschokt en ook in het vaderland niets tot stand gebracht of gewijzigd. Van haar geldt niet, wat met recht van het beleg en ontzet in 1574 gezegd is, dat de nawerking ervan zich niet binnen de perken van het tijdvak en niet binnen de grenzen van het land bepaald heeft. [4]) Ook in omvang en akeligheid kan zij niet vergeleken worden met zoo menig ontzettend onheil als vroeger de menschheid trof, of als wij zelven hebben aanschouwd in April dezes jaars bij de uitbarsting van den Vesuvius en de verwoesting van San Francisco. Toch verdient zij na honderd jaar in de herinnering van het nageslacht te worden teruggeroepen. Voor de stad zelve was het springen van het kruitschip eene zware bezoeking, die haar van een aantal uitnemende burgers en een harer schoonste wijken beroofde; die haar, toch reeds deerlijk verarmd, op den rand bracht van den ondergang; maar voor de geschiedenis des vaderlands is zij van beteekenis om de algemeene deelneming, welke zij onder het gansche volk heeft gewekt, waardoor zij tot eene nationale zaak werd, en om de vele bekende persoonlijkheden in het toenmalig koninkrijk Holland, die er in betrokken zijn geweest. Eindelijk hebben wij hier een stukje stadsgeschiedenis, dat ons in aanraking brengt met hartstochten en aandoeningen, die het der moeite waard is te teekenen en mede te voelen. Zoo hebben wij ons dan voor overschatting der gebeurtenis behoed; dat zij nochtans belangrijk genoeg was om te worden beschreven, hebben wij aangeduid en moge uit de volgende bladzijden blijken.

Voor onze kennis der gebeurtenis in haren omvang en hare gevolgen staat ons eene rijke literatuur ten dienste. Wat de gedrukte stukken aangaat vooreerst de geschiedenis van het tijdvak in 't algemeen, waardoor wij de ramp kunnen zetten in „de lijst van haren tijd" [5]) en dan alles wat in het bijzonder

over de gebeurtenis zelve van de pers is gekomen. Daartoe behooren de beschrijvingen, redevoeringen en preeken, levensberichten, brieven, zangen en gedichten, publicaties van de regeeringen van land en stad, staten van rekening, van welke alle te gelegener tijd melding zal worden gemaakt. [6]) De ongedrukte literatuur bestaat uit brieven van tijdgenooten, uit de resolutiën der stadsregeering, uit de correspondentie tusschen haar en de ministers van binnenlandsche zaken en financiën en, door dezen, met den koning, uit de notulen van heeren curatoren der hoogeschool. Voorts behoort hiertoe het volledig archief van de later te noemen Commissie van schadevergoeding, in portefeuille aan portefeuille in ons stadsarchief bewaard. Te zelfder plaatse bevindt zich ook één der beide originalen van de generale afrekening dier Commissie, welke intusschen ook door den druk onder ieders bereik is gebracht. Eindelijk noem ik onder de bronnen nog de prenten en afbeeldingen van de ramp. Een bijzonder groot aantal en daaronder zeer fraaie bevinden zich op ons archief, in 's Rijks prentenkabinet en elders. Wij kunnen op de juistheid ervan vertrouwen, want reeds spoedig had de stadsregeering bekend gemaakt, dat zij, vóór zij verlof tot de uitgave zou verleenen, de teekening wenschte te zien, om over hare juistheid en fraaiheid te kunnen oordeelen. Daartoe genoot zij den bijstand van de directeuren der Leidsche schilder- en teeken-akademie. [7]) Over dit punt is ook de lijvige correspondentie bewaard gebleven, waarin de jury telkens haar oordeel uitspreekt, zooals b.v. van de bekende prent van Pieneman, waarvan het heet: „De stoffagie is in 't algemeen „rijk, vol leven en als door de treffendste hartstogten bewogen. „De bewerking is zo stout en kunstig, dat de tekening kan „gehouden worden voor een meesterstuk in licht en bruin in „een tafereel 't welk een donkeren nagt voorstelt." [8]) Monde-

linge berichten van afstammelingen van bij de ramp betrokken families stonden mij maar weinig ten dienste, ofschoon ik veel navraag heb gedaan. Wat ik vernam heb ik gebruikt.

Aan het einde dezer korte inleiding sta nog vermeld, dat het verhaal de resultaten geeft van het onderzoek, maar dat men de bronnen en het bewijs voor het gezegde vindt in de „Aanteekeningen" achter het boekje.

———

HOOFDSTUK I.

Leiden aan den vóóravond van het onheil.

n de geschiedenis van Leiden wordt van vele rampen verhaald, welke in den loop der eeuwen de stad troffen. In het jaar 1205 woei bij harden storm uit het westen de toren om van het St. Catharina-gasthuis aan de Breedstraat „en viel op die sieke huse, dair een out sieck man onder doet bleef, godt hebbe de ziel." [9]) Bijna drie eeuwen later, men schreef 1481, ontplofte het buskruit, dat in de kelders van het raadhuis bewaard werd, groote schade aanrichtende. De kamer, waar de vroedschap vergaderde, werd geheel verwoest en vier aanzienlijke mannen benevens twee en dertig „anderen" vonden onder het puin den dood. [10]) In 1512 stortte de hooge toren van St. Pieter, op het tegenwoordige St. Pieters-kerkhof, die van uit de Noordzee kon worden gezien, inéén, zonder dat één mensch daarbij omkwam. [11]) Hij werd nimmer herbouwd en alleen een klein, houten klokhuis in zijne plaats gesteld. [12]) Wij zwijgen van de pest, dien grooten geesel der vervlogen eeuwen, die ook in deze stad herhaalde malen op 't ijselijkst heeft gewoed [13]) en herinneren slechts, dat ook het vuur hier vaak zijne verwoestingen aanrichtte, in 1573 den toren van der

stede huis doende neder storten, [14]) in 1766, juist op den gedenkdag van Leidens ontzet, die huizen aantastende op de Hoogstraat en aan den Nieuwen Rijn, die thans nog vermelden, dat zij door „de trouw der burgerij in betren staat hersteld" zijn. [15]) Doch de ramp van 12 Januari 1807 overtrof ze alle. Zij doet aanstonds denken aan wat te Delft geschiedde in 1654. Dáár vloog op Maandag, den 12den October des voormiddags ten 10½ ure het buskruitmagazijn, genaamd „'t Secreet van Hollandt" met 80 à 90.000 pond kruit in de lucht. Tweehonderd huizen lagen aanstonds in puin, driehonderd andere waren zwaar beschadigd. Het aantal slachtoffers is nooit met zekerheid bekend geweest, maar was groot en onder hen vele schoolkinderen. De Staten van Holland en West-Friesland gaven tot leniging van den nood een tonne gouds, wat volgens sommigen veel te karig was. [16])

Het jaar 1807, dat voor onze stad zoo droevig zou inzetten, was het tweede van het Koninkrijk Holland. Aan het daaraan voorafgaande raadpensionarisschap van Rutger Jan Schimmelpenninck behoeven wij te dezer plaatse slechts met een enkel woord te herinneren. Wel zelden heeft eene regeering korter geduurd dan de zijne en toch zooveel goeds tot stand gebracht. Hij aanvaardde haar den 29sten April 1805 en reeds den 4den Juni 1806 legde hij zijn ambt neder, door keizer Napoleon daartoe gedwongen, wien het slecht beviel, dat Schimmelpenninck ook tegenover hem zijne onafhankelijkheid bewaarde en maar niet wilde inzien, dat ook de binnenlandsche politiek der republiek dienstig moest worden gemaakt, niet allereerst aan de welvaart van het gemeenebest-zelf maar, aan de glorie van het groote keizerrijk. Tayllerand schreef hem, dat de keizer het wenschelijk achtte, dat Holland een anderen regeeringsvorm

zou krijgen, daarmede bedoelende, dat men zijn broeder Lodewijk de koningskroon zou aanbieden. De pensionaris eischte, dat een zaak van zoo groot gewicht althans aan de beslissing der natie zou worden overgelaten, maar hij stond alleen, ieder boog zich voor den, vooral na den slag bij Austerlitz, almachtigen keizer en Schimmelpenninck legde zijn ambt neder. Hij mocht naar de landelijke stilte, waarheen hij zich terug trok, de streelende gedachte medenemen, dat hij in de dertien maanden zijner regeering een stelsel van belastingen had ingevoerd, dat met het oude provincialisme brak en wezenlijk algemeene landsbelasting was, dat hij tevens eene wet op het lager onderwijs had gegeven, die insgelijks niet met de afzonderlijke souvereine provincies maar met de éène Bataafsche republiek rekening hield.

Het is van algemeene bekendheid, dat Louis Napoleon, zwak man als hij was, voor den machtigen wil van het hoofd der familie bukte en geenszins uit eigen begeerte koning van Holland werd. Toen hij in Juli 1806 den troon beklom wist hij, dat hij slechts regeeren ging, omdat de keizer het had bevolen [17]) en dat hij regeeren moest, zooals de keizer het in de toekomst bevelen zou. Hij is een schijnkoning geweest, al heeft hij met meer kracht dan men van hem zou verwacht hebben, het wezen voor den schijn willen ruilen. Hij mocht niet meer wezen dan des keizers ambtenaar, die boven alles Frankrijk diende en hij heeft een zelfstandig koning willen zijn, die het eerst de belangen van zijn nieuwe vaderland behartigde. In dit tragisch conflict is hij ondergegaan, want hij was verreweg de zwakkere, vol goede bedoelingen, maar zonder de energie, zonder de talenten, om ze te verwezenlijken. Kruipend voor den genialen broeder, die hem als niet meer dan (de duidelijke term is van Jorissen) zijn „zetbaas" beschouwde en hem bij gelegenheid schamper verweet, dat hij

van regeeren zooveel verstand had als een Kapucijner-monnik, [18]) boette hij oogenblikken van opbruisend verzet met tijden van te dieper vernedering. Onder zijn eigen dak gevoelde hij dezelfde minderheid tegenover zijne gemalin. Want behalve, dat zijn huwelijk met Hortense Beauharnais zeer ongelukkig was, omdat er geen spoor van liefde tusschen de echtgenooten bestond, vond hij bij haar, die haren stiefvader en zijn politiek bewonderde, geen steun voor zijn Hollandsgezind streven, terwijl hij in energie niet tegen haar opgewassen bleek. Voeg daarbij zijn zwak gestel, zijne verlamde rechterhand: en zijne prikkelbaarheid, zijne ongedurigheid, waardoor de omgang met hem zoo moeielijk werd, verbazen u niet. Tegelijk echter een goedhartig man, door lijden snel tot tranen geroerd en haastig tot hulp gereed. Het is waar, dat hij de vleiende erkenning daarvan aangenaam vond, omdat loftuiging zijn zelfgevoel een steun gaf; het is ook waar, dat zijne hulp vaak onberedeneerd was; maar zijn medegevoel was echt en spontaan en, met wat het Nederlandsche volk leed, vereenzelvigde hij zich zóó zeer, dat men zijn vreemdelingschap er om vergat. [19]) Zijne goedhartigheid bracht hem tot bescherming van wat verdrukt was, waaraan zijne groote welwillendheid b.v. tegen de joden te danken is, te wier behoeve hij groote weekmarkten van den Sabbath op andere dagen verlegde; wien hij toestond deel te nemen aan het Israëlietisch congres te Parijs, Juni 1806; uit wie hij een afzonderlijk regiment troepen van 2 bataljons vormde (Kon. Besluit van 8, 19 en 26 Juli 1809) en wier kinderen, naar zijnen wensch, op de openbare scholen werden toegelaten. [20]) Zijne spreekwoordelijke ongedurigheid vertoonde zich in zijne herhaaldelijke verandering van woonplaats, in zijn plan om den zetel der regeering naar Utrecht te verleggen, waarbij dan voor de nieuwe residenties meteen verstrekkende bouwplannen werden ontworpen. Want zijn onrustige natuur

uitte zich ook in bouwlust, gelijk ons voor Leiden nog zal blijken en waaraan Assen zooveel te danken heeft. [21]) Praal en pracht had hij lief en hij genoot in den beginne haast kinderlijk van zijnen hofstaat met Grootmaarschalken en Grootceremoniemeesters, Herauten van wapenen en Schatbewaarders, Doctoren en Aalmoeseniers en waartoe ook behoorde een „Huis der kinderen van H.H. M.M.", bestaande uit Mevrouw De Boubert als gouvernante en twee andere dames als ondergouvernantes. Deze begeerte naar vorstelijken glans had hem juist weinige dagen vóór de ramp van Leiden des keizers ernstig misnoegen berokkend. Louis had n.l. voor Holland maarschalken en groot-officieren des Rijks ingesteld, naar het model der Fransche rijksgrooten. Napoleon vond dit voor een klein, voor driekwart afhankelijk landje belachelijk, en had juist in het begin van Januari 1807 zijn broeder daarover geschreven, zóó, dat er (in dit geval figuurlijk gesproken) „geen woord Fransch bij was".

Over den regeeringsvorm van het koninkrijk Holland slechts zóóveel als voor ons onderwerp noodig zal zijn. In stad en land vond men nog toestanden uit de dagen der Republiek met nieuwe instellingen daarnaast. [22]) De koning had naast zich ministers, van wie wij zullen kennis maken met dien van financiën, Gogel en van Binnenlandsche Zaken, Mollerus. Ook den secretaris-generaal van B. Z., C. J. Wenckebach, speelt in onze geschiedenis eene groote rol. Voorts was Z. M. voorzitter van den Staatsraad met dertien leden in gewonen dienst, verdeeld in sectiën van wetgeving, marine, financiën, koophandel en oorlog, terwijl er uit de „door kunde en braafheid meest uitmuntende ingezetenen" staatsraden in buitengewonen dienst werden benoemd, onder wie wij in 1807 ook prof. S. J. Brugmans van Leiden aantreffen, die tevens Directeur-Generaal van den geneeskundigen dienst der Armée was. Het

Wetgevend Lichaam bestond uit een president en negenendertig leden, die eenmaal 's jaars te zamen kwamen ter overweging van de Boodschappen of Voordrachten des konings. Ik noem nog de „Rekenkamer van het koningrijk Holland" met acht leden en twee secretarissen, omdat tot hare werkzaamheden behoorde o. a. te zorgen, dat de gelden, door de hoogste macht toegestaan, inderdaad tot de „bedoelde einden" zouden worden gebezigd en ook verantwoording te ontvangen van zulke bijzondere personen aan wie „eenige administratie van 's lands gelden is toevertrouwd." Op dit gebied der rijksgeldmiddelen is, tot goed verstand onzer geschiedenis, nog noodig melding te maken van de „Commissie van superintendentie tot de zaken der verpondingen". Er was n.l. in den loop des jaars 1806 eene nieuwe wet op de verponding of grondbelasting tot stand gekomen, die vooral de groote grondbezitters trof. [23]) Onder de genoemde commissie werkten, in de onderscheiden arrondissementen, gecommitteerden tot het opmaken der kohieren, tot wie, voor Leiden, behoorden de heeren W. J. van Noort en J. G. de Meij. Wij noemden reeds het geneeskundig bestuur der armee. Als secretaris daarvan deed ten jare 1807 dienst de heer L. A. van Meerten, dien wij te gelegener tijd zullen ontmoeten, gelijk eveneens ten tooneele zullen verschijnen de drs. Reich, Pflug en andere geneesheeren, verbonden aan het groote militaire hospitaal te dezer stede, dat tevens diende tot de opleiding van officieren van gezondheid. Van het bestuur der Koloniën zouden wij geene aanleiding hebben te spreken (behalve wat wij later zullen hebben te zeggen over de uit de buitenlandsche bezittingen ingekomen giften), zoo wij hier niet hadden te herinneren aan de „Directie van den Levantschen Handel", herinnering aan den glorieusen tijd, dat onze handel op de Levant bloeide en Smyrna, bij wijze van zeggen, eene Hollandsche stad was. Van de drie kamers, in ons jaar deze

directie voerende, telde Amsterdam één lid uit Leiden, den heer C. G. R. van Marle en Rotterdam desgelijks, den heer D. van Halteren.

Van dit algemeene tot het bijzondere afdalend, werpen wij een blik op Leiden, zooals de stad zich anno 1807 vertoonde. Zij telde 30955 inwoners op eene oppervlakte, die tusschen de singels besloten was, zooals wij ze nu nog kennen, behalve, dat de uiterste rand door de vestingwallen werd gevormd, sedert verdwenen. Het aantal inwoners wijst op den gestadigen achteruitgang der eertijds bloeiende stad, veroorzaakt allermeest door de kwijnende industrie, die eerst na de Belgische omwenteling zich weer begon omhoog te heffen. [24]) De armoede was verschrikkelijk, waarvan een eigenaardig getuigenis wel dit is, dat de hoogleeraren bij den ingang der akademie zich door drommen bedelaars moesten heendringen, zooals Wijttenbach's levensbeschrijver verhaalt. [25]) Wel had de vrede van Luneville in Februari 1801 en die van Amiëns in Maart 1802 ook hier eene tijdelijke en geringe verbetering gebracht, maar, sinds Napoleon den 21sten November 1806 door het Decreet van Berlijn den tolstrijd tegen Engeland begonnen was, ging ook hier de handel weer snel terug. De schuld der stad bedroeg volgens eene opgave van 23 September 1807 eene som van *ƒ* 1124312.16.8, waarvoor eene rente noodig was van *ƒ* 40750.7.12. [26]) Men zal het bedrag hoog vinden en nòg hooger, zoo men bedenkt, dat de Rijksfinanciën voor 1806 een tekort hadden aangewezen van *ƒ* 50.063263.1.10. [27]) Wij verbazen ons dan ook niet, dat Leiden op vreemdelingen een slechten indruk maakte. „Daar zit ik nu" (aldus laat iemand die het weten kon in 1793 eene jonge dame schrijven) „in dat doodsche, „langwerpige Leiden te koekeloeren! Denk eens aan, er is niet „eens eene comedie of oudemannenhuis, [28]) zo dat ik ben „heel neerslachtig.... Wij zijn op eene zo doodsche gracht,

„dat er ('t is waarlijk zo) pas alle half uur een mensch voorbij „komt...." Een eind verder heeft zij het spijtig over „die „beroemde Leijerdorper weg en het studentenlaantje", waarin zij blijkbaar niet veel fraais ziet. [29]) Een Engelsch reisverhaal uit het jaar 1800 vertelt wel van eene godsdienstoefening in de Pieterskerk, maar van het uiterlijk der stad slechts dit, dat de straten er zindelijker zijn dan in Amsterdam. [30]) Dat kon gemakkelijk bij zoo weinig verkeer!

De regeering der stad leefde tijdens de ramp nog onder de oude bedeeling. Bij Koninklijk Besluit n.l. van 23 October 1807 werd in de stedelijke besturen wijziging gebracht. Er kwam toen een burgemeester (de eerste was mr. D. R. Wijckerheld Bisdom), ter zijde gestaan door vier wethouders (voor 't eerst benoemd 20 Januari 1808) en door den gemeenteraad, notabelen door den koning aangewezen. In Januari 1807 was de toestand nog anders. De breede Raad bestond uit 16 leden. Uit hen waren vijf wethouders, t. w. mr. W. P. Kluit president, wonend op de Breestraat, A. P. J. Drabbe, op de Vliet, D. van Leyden Goel, op de Langebrug bij de Zonneveldsteeg, Petrus Cunaeus, op de Breestraat en mr. A. van Zwieten, op het Rapenburg. Voorts vormden vier raadsleden de Rekenkamer, drie de Kamer van Fabricage, vier de Weeskamer. Wij zullen hunne namen hier niet noemen, omdat wij een aantal hunner nog zullen ontmoeten. Er waren twee secretarissen, J. C. Potgieter, wonend op de Hoogewoerd bij de Watersteeg en B. van Rees, die zijn huis op de Hooigracht had. Zij waren ook secretaris van de onderscheidene Kamers, behalve van de Weeskamer, die een eigen secretaris had. De lagere colleges, als b.v. de Commissarissen tot de Huwelijksche Zaken, laten wij onvermeld, om te herinneren, dat ontvanger van de gemeene landsmiddelen was mr. N. Bucaille, aan de Korte Langegracht, die tevens voor Leiden en Rijnland

belast is geweest met de ontvangst der vrijwillige giften. De justitie werd uitgeoefend, als reeds in de middeleeuwen, door schout en schepenen. Deze hoofdofficier was de reeds genoemde latere burgemeester Bisdom en onder de acht schepenen treffen wij aan mr. Etienne Luzac, op het Rapenburg wonend, mr. F. J. Hubrecht aan de Steenschuur, mr. W. J. van Noort ook aan de Steenschuur, mr. J. Dozy, die gelukkig verderaf, aan de Heerengracht, woonde. Griffier was mr. A. Swart, aan de Breestraat, hoek Mandenmakerssteeg. Terwijl wij wederom geene melding maken van de onderschouten, de boden „met de roede" en „met de bussche", uit de geschiedenis onzer stad zoo wel bekend, den cipier van Gravensteen e. a., noemen wij de Gewapende Burgerwacht onder den Luitenant-Kolonel P. Cunaeus, acht kapiteins, acht eerste luitenants, onder wie wij de bekende namen van A. C. Hartevelt en J. F. Boonacker aantreffen, gelijk onder de namen der acht tweede luitenants die van A. Meerburg en J. Boekweit in Leidsche ooren niet vreemd klinken. Zij hadden in de eerste dagen na de ramp een zwaren dienst, waarvan de Raad dankbaar getuigenis aflegde o. a. door hunne namen te doen schilderen op een groot, zwarthouten bord, dat nog op de Lakenhal is te zien. [31]) Het is jammer dat wij de manschappen ook niet kunnen noemen. Ook de brandweer heeft den eersten nacht de handen vol gehad. Er waren hier acht stadsspuiten onder den generaal-brandmeester Jan Baptist de Groot, terwijl het Heilige Geest- of arme wees- en kinderhuis eene spuit bediende, waarvan de spoed ook toen reeds geroemd werd. [32]) De „Pauvres Wallons" bediende de tiende.

Voor eene bevolking van bijna 31.000 zielen was het aantal doktoren niet onaanzienlijk. Volgens opgaven kort vóór den onheilsdag telde onze stad vijftien aan academiën

gedoctoreerde medici, achttien „practiseerende chirurgijns", d. z. die plattelandsheelmeesters, die zonder akademischen graad de praktijk uitoefenden en van wie enkelen misschien ook, 't is mogelijk, niet weigerden het scheermes te hanteeren naar de wijze van den „onvergetelijken Blaaskrop." [33]) Voorts, behalve zes vroedmeesters (drie van hen werden reeds bij de doktoren geteld), vier ordinaris stadsvroedvrouwen op heel en evenzooveel extraordinaris op (wie weet) half tractement. Apothekers waren er zes en twintig. Één hunner Samuel Bonte, die tusschen Hartesteeg en Hooigracht aan den N. Rijn woonde, is bij de ramp omgekomen; een ander Johannes Brans, die zijne apotheek had Nieuwen Rijn, hoek Heeregracht, blijkt tevens een poëet te zijn geweest, van wien wij enkele regels zullen aanhalen; onder hen vinden wij nog den bekenden naam Van Kaathoven en eindelijk Johannes Hasebroek, den vader van „Jonathan", die, geboren 1812, als student zijne kamer had in de vaderlijke apotheek aan de Haarlemmerstraat bij de Turfmarkt. [34])

De latere ds. Hasebroek brengt mij geleidelijk tot de predikanten van 't jaar 1807. De Hervormde gemeente alhier (onder de classis „Leiden en Neder-Rijnland", onder de Synode van Zuid-Holland) [35]) werd bediend door tien predikanten, van wie één, Jona Willem te Water tevens hoogleeraar in de godgeleerdheid was. Wij zullen een aantal hunner in onze geschiedenis tegenkomen. Ds. Willem Broes woonde aan de Steenschuur vlak tegenover de plaats, waar het onzalige schip lag. [36]) Onder de ouderlingen verdienen te worden opgemerkt de rector magnificus, prof. med. Nicolaas George Oosterdijk, de hoogleeraar in de rechten Dionysus Godfried van der Keessel, de stadssecretaris J. C. Potgieter, mr. Daniël van Halteren, dien wij reeds ontmoetten als lid van de Rotterdamsche Kamer voor de Levant. In het college van diakenen hadden o. a. zitting de reeds genoemde apotheker J. Hasebroek en

dr. med. Herman Proper, allen te zamen dus personen, die ons van het peil der toenmalige kerkeraadsvergaderingen veel mogen doen verwachten. Bij de Waalsche gemeente stonden drie predikanten, van wie Sebald Fulco Jean Rau, die tevens hoogleeraar was, op het Rapenburg naast ds. Broes woonde en dus ook juist tegenover de plek van 't kruitschip. Van de ouderlingen moeten wij dr. Jean Arnold Bennet vermelden, die door de ramp zwaar is getroffen; onder de diakenen merken wij op mr. Jean Henry Siberg en mr. Jacob Gerlings. De Engelsch-Gereformeerde gemeente werd bediend door Rev. William Mitchell, die voor zijne kleine kudde preekte in een vertrek van de kerk van St. Agniete-Bagijnhof, onze bibliotheek. [87]) Bij de Lutherschen stond ds. Reiche en was ééne vacature, bij de Doopsgezinden Ds. Jan van Geuns, die in onze geschiedenis zal optreden en de welbekende hoogleeraar Matthijs Siegenbeek, die twaalf preekbeurten waarnam. Hij woonde op het Rapenburg, het derde huis van de Heerensteeg. Van de diakenen zal Jan Herding nog door ons worden genoemd; een ander droeg den in Leiden bekenden naam van Heukelom. De Remonstrantsch Gereformeerde gemeente werd bediend door ds. C. Rogge en ds. J. Roemer; de laatste heeft de gebeurtenissen van 12 Januari uitvoerig en nauwkeurig beschreven. De Roomsch-Katholieken hadden kerken aan de Appelmarkt, de St. Jorissteeg, de Kuipersteeg, de Bakkersteeg en aan het Utrechtsche veer, waar nu het hulppostkantoor staat. De kerk aan de Appelmarkt, waaraan pastoor Bernardus Ocke verbonden was, bekleedt in onze geschiedenis eene plaats; die aan het Utrechtsche veer is bekend uit vroeger jaren, toen de openbare uitoefening van den roomschen eeredienst hier verboden was. [88]) De Oud-Katholieken hadden hunne kerk aan de Hooigracht ter bekende plaatse, waar pastoor Van Kalken ook woonde. De Joodsche

gemeente, wier school onder meester D. Hagens zoo jammerlijk zou verwoest worden, had hare synagoge, waar wij die nog kennen, aan het Levendaal, een in 1762 nieuw opgetrokken gebouw. [39])

Het spreekt van zelf, dat wij een woord wijden aan de Hoogeschool, die op allerlei wijzen bij de ramp betrokken is geweest. Voorzitter van het College van Curatoren was mr. Pieter Leonard van de Kasteele, dezelfde die als oud-ouderling zitting heeft gehad in de commissie voor de verzameling der Evangelische gezangen. Een andere curator, dien wij zullen ontmoeten, was Jo. de Bosch. Bij de toen nog bestaande Academische Vierschaar houden wij ons niet op. De Senaat werd gevormd door de vier faculteiten, van godgeleerdheid met 4, van rechten met 4, van geneeskunde met 5 en van philosophie met 8 hoogleeraren. Deze laatste faculteit werd ook gesplitst in eene afdeeling voor wis- en natuurkunde en eene voor letteren, waarbij de gansche wis- en natuurkunde, uiterst poover, werd bediend door prof. Speyert van der Eyk, terwijl prof. Brugmans, de botanicus, lid was van de medische faculteit. Zij heeft sedert hare schade wel ingehaald. De afdeeling voor letteren boogde anno 1807 op mannen als Wyttenbach en Van der Palm, terwijl zij twee harer leden, Kluit en Luzac, door de ramp verloor. Het aantal studenten bedroeg 388, van wie 99 in de geneeskunde, 15 in de wis- en natuurkunde, 38 in de letteren, 111 in de godgeleerdheid, 125 in de rechten. Wij vinden deze cijfers laag, maar in het jaar 1819 zou het getal studenten dalen tot 285, laagste cijfer dat, voorzoover ik weet, ooit is bereikt. [40]) De studenten hebben zich bij de ramp uitnemend gedragen, zooals blijken zal, en daardoor de verhouding tusschen hen en de burgerij, die wel eens gespannen was, veel verbeterd. Ofschoon wanverhoudingen en tooneelen, als die in de 17de en 18de eeuw

de academie in opspraak brachten, niet meer voorkwamen, was toch nog een en andermaal, b.v. in 1818, de studentenwereld in rep en roer. [41])

Van het gymnasium of liever de Latijnsche school onder haren rector dr. Lambertus Wensinck van Rouveroy, heb ik in ons verband geene aanleiding te spreken. De lagere en Fransche scholen zijn op den 12[den] Januari daarentegen zwaar getroffen. Want in de onmiddellijke nabijheid van het kruitschip bevonden zich de departementsschool van het „Nut", ter plaatse waar ook nu het gebouw van het „Nut" staat; de reeds genoemde Joodsche school, drie huizen verder aan de Langebrug; de school van den heer Verburg aan het Rapenburg, het derde huis van de St. Jacobsgracht naar de Garenmarkt toe; en de kostschool van de weduwe Schneitner in de Nieuwsteeg, het tweede huis van den hoek Zonneveldsteeg. Deze alle zijn onmiddellijk ingestort. Andere scholen, die ofschoon ook in de buurt, ongedeerd bleven, zullen te juister tijd worden genoemd.

Eindelijk moet hier nog, tot goed verstand van hetgeen volgen gaat, melding worden gemaakt van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Gesticht in het jaar 1766 en den 20[sten] Mei 1775 door de Staten van Holland met octrooi begiftigd, beleefde zij in het onheilsjaar juist een tijdperk van kleinen bloei. Voorzitter was toen prof. Te Water en secretaris prof. Siegenbeek. Over de verhouding, waarin Bilderdijk tot haar stond, zal hieronder iets worden opgemerkt. [42])

Wij besluiten dit eerste hoofdstuk met eene beschouwing van het door de ramp getroffen stadsgedeelte, nog altijd bekend als de „groote en kleine Ruïne". Daar boog zich het statig Rapenburg in een flauwen cirkel van de Hoogewoerdsbrug af, eerst als Steenschuur, om bij het Noordeinde te eindigen, als Leidens schoonste en beroemdste buurt, dicht belommerd door breedgetakte linden, bebouwd met de huizen der patriciërs,

deftig, smaakvol en welvarend. Tusschen de Groene en de Nieuwsteegsbrug lag het getroffen gedeelte met de huizen van een aantal van Leidens bekendste en aanzienlijkste ingezetenen. De wijk in haar ganschen omvang, zooals zij verwoest zou worden, wandelen wij om, te beginnen bij de Nieuwsteegsbrug langs de Koepoortsgracht (met inbegrip van de zes eerste huizen van het Rapenburg naar de Vliet) de Raamstegen, de Garenmarkt, over de Groene Brug, langs de Saaihal, rechtsom bij de Nutsschool, de Langebrug tot de Zonneveldsteeg, deze zelve, de Nieuwsteeg tot aan ons punt van uitgang. Op den hoek van Nieuwsteeg en Rapenburg naar den kant van de Hoogewoerd lag dat fraaie huis van den heer J. W. van Noort, dat, niet ingestort, op alle platen voorkomt, gelijk, verder op, het terrein der algeheele verwoesting wordt begrensd door de Saaihal, waarvan de toren bleef staan en nog staat. Het geheel besloeg de vier bons (of stadsbuurten) Zevenhuizen, Wolhuis, Oost- en Westnieuwland, te zamen groot zes morgen en 443 roeden. Over de vroegere geschiedenis van dit stadsgedeelte zal ik thans niet spreken; ten dage van de groote ramp was het een sieraad der stad, bij de burgerij als rustige wandeling geliefd en als woonplaats van beroemde mannen tot over de grenzen bekend. De ontzetting en de rouw zijn er te grooter om geweest.

HOOFDSTUK II.

De ramp en haar omvang.



et was de twaalfde Januari 1807, de dag, waarvan de poëet-apotheker J. H. Brans zingen zou:

„O, twaalfd' van Lauwermaand, gij zult in 's lands kronijken
„Met letteren van bloed voortaan geteekend staan,
„Tot 't waereldstelzel eens zal uit zijn krammen wijken
„En, naar het Godsbesluit, voor eeuwiglijk vergaan." 43)

De burgerij was opgestaan en had haren arbeid verricht als gewoonlijk en, zoo misschien één hunner, bij 't gaan onder de Witte poort door, had gelet op 't oude rijmpje däär, boven den boog, ingemetseld:

„Tot bidden u bevlijt,
„Weest naerstelicke wakende;
„Want gij weet uur noch tijt,
„Wanneer u 't quaet is nakende..." 44);

hij wist niet dat een groot kwaad zóó nabij was. De dag liep ten einde, de zon was ten 4 uur 1 min. ondergegaan en daar het den 8sten nieuwe maan was geweest, was het spoedig geheel donker. Bovendien was de winter er dat jaar niet een van helderen vorst, maar guur en druilig met natte sneeuwbuien. [45]) Het was Koppermaandag en de drukkers-

gezellen hadden hun feest gevierd. Wie had eenige aandacht geschonken aan een kraakschip, binnenvaartuig met één mast, dat in den vroegen morgen de Mare ingevaren, reeds ten halftien was komen te liggen aan de noordzijde van het Rapenburg bij de Langebrug? En dit te minder, omdat niemand wist welke gevaarlijke lading het inhield, [46]) het ook niet vermoeden kon bij de waakzaamheid der politie en de strengheid der keuren op het vervoer van buskruit. [47]) In wezenlijkheid was het geladen met 37.000 ℔ grof buskruit, ingenomen bij den kruitmolen van den heer Hasselaar te Ouderkerk a/d Amstel. Het werd gevoerd door schipper Adam van Schie, die drie knechts had, t. w. zijn zoon Salomon, oud 28 jaar, zijn zoon Adam, oud 14 jaar en zeer gebrekkig en Jan van Engelen, oud 21 jaar. Wie vermag uit te maken wat toen is geschied? Dat er op het oogenblik der ontploffing meer dan één man aan boord was, blijkt uit het getuigenis van Jan Overduin, een baggerman, die, kort te voren daar langs komend, een man aan dek tegen anderen onder had hooren praten. Ook is er eten gekookt, want er werden aardappelschillen over boord geworpen. Maar overigens. Waren de knechts dronken van wege den Koppermaandag? En dus roekeloos met het vuur, waarboven zij spek braadden? Of stokvisch kookten? Hadden zij bovendien kruit uit de vaten gestolen en daarbij op de planken gestort, dat nu allereerst vuur vatte? [48]) Of waren zij niet dronken, maar daarom niet minder zorgeloos? [49]) Men wist het toen niet [50]) en vermoedelijk zullen wij 't nimmer weten. Maar, toen op dien rampzaligen middag de klokken 15 minuten over vieren wezen, [51]) vloog het schip in de lucht. Er was een hel en schitterend licht, dan een witte wolk zichtbaar boven de huizen van het Rapenburg, die zich met rukken uitbreidde, daarna werd een doffe slag gehoord met sterke dreuning en tegelijk (ofschoon de aangegeven volgorde

duidelijk is waargenomen) wankelden de huizen, spleten de muren en stortten ineén, Leidens schoonste stadswijk omscheppend in één reusachtigen, ontzettenden puinhoop, ijselijk graf van een aantal harer burgers. Wij hebben ons onthouden van eene pathetische schildering van dit vreeselijk oogenblik, die door versletenheid slechts schade zou doen. Het eenvoudig verhaal van wat daarna geschiedde zal indruk genoeg maken, en zonder moeite stellen wij ons de ontzetting voor, die in één oogwenk de burgerij aangreep, haar versuft, radeloos ten huize uit deed vliegen, her en derwaarts loopen en eerst van lieverlede tot besef liet komen wat ramp haar was geschied. Wij, na honderd jaren, ontleden en beschrijven in kalmte wat toen met wezenlijk onbeschrijfelijke ontroering is doorleefd.

De slag van het losbarstend kruit was in Leiden zelf niet zóó zwaar als men zich buiten Leiden verbeeldde. Sommigen dachten, dat het kruithuis op de Vest bij de Koepoort in de lucht gevlogen was. De hoogleeraar Jona Willem te Water, die verder het Rapenburg op woonde, zat tegenover zijne stokdoove vrouw. Zij hoorde *iets* van den slag en vroeg (hoe vaak gaat het tragische met het komische te zamen!): „Zei u iets, te Water?" [52]) Maar tot op verren afstand werd het geluid vernomen en de schok gevoeld. Te Zwammerdam was het een „verschrikkelijk geluid" en een schok als van eene „verdelgende aardbeving". [53]) In gansch Rijnland sprongen de deuren open. In Den Haag hoorde men als het suizen van een plotselingen, geweldigen wind. In Amsterdam dacht men, dat er op de Zuiderzee een oorlogsschip gesprongen was. In Zwolle, in Deventer, ja in Friesland werd de slag gehoord, maar, vreemd genoeg, niet in Katwijk. [54])

Maar hoe zullen wij naar den eisch de uitwerking der ontploffing beschrijven in den naasten omtrek van het schip en in de gansche rampspoedige stad? Ter plaatse waar het

vaartuig gelegen had, vóór de huizen van de weduwe Zeewold, den Utrechtschen emeritus-hoogleeraar Rau, de weduwe Tak, den predikant Broes en den hoogleeraar Rau Jr. werden wal en straat tot aan de huizen weggeslagen, terwijl het Rapenburg tusschen de beide bruggen voor een oogenblik droog werd gelegd en het water met groote kracht en overvloedig omhoog gestuwd en over de ruïnes gesmeten werd. Misschien is daardoor hier en daar brand verhinderd. De prachtige linden werden voor een deel ontworteld, weggerukt of van takken beroofd, die met het puin der huizen de gracht vulden. Van de 227 bewoonde huizen in de vier vroeger genoemde bons vielen er bij de uitbarsting dadelijk 68 tot puin, 80 stonden slechts met de naakte muren omhoog, de overige waren voor 't minst onbewoonbaar. Van de Boogaard- tot de Nieuwsteeg, langs Rapenburg Noord- en Zuidzijde, tusschen Saaihal en Koepoortsgrachtbrug, langs Garenmarkt, St. Jacobsgracht, Raamstegen en Koepoortsgracht één puinhoop van als in een reuzenvijzel stukgestampte huizen, zóó volkomen vernield, dat b.v. het huis van prof. Rau spoorloos verdwenen was, naar alle zijden uitééngeslagen. De ruïnen, met hoogten en laagten, zagen er den volgenden dag uit als een akelig duinlandschap, met paden doorsneden en dermate door de luchtwerveling omgewoeld, dat de stoeppilaren vaak boven op de puinhoopen gevonden werden. [55]) Aan de beide zijden van het Rapenburg lag alles in puin, op het huis van den heer Van Noort na, ons reeds bekend, dat later „als opstand" verkocht is. Aan de Koepoortsgracht Westzijde lag één huis in puin, terwijl later de zes huizen aan het Rapenburg in de richting van de Vliet mede werden afgebroken; aan de Oostzijde drie huizen in puinhoop, de St. Jacobsgracht Westzijde en Oostzijde met de Vellesteeg was alles puin, zooals ook de Knottersteeg tusschen de huizen van mevrouw Pompeyra en de

weduwe De Vroede, de lange Raamsteeg Noord en Zuid op één huis na, dat nog met de muren overeind stond, Boomgaardsteeg Zuid en West op twee huizen na, Zonneveldsteeg en Langebrug tot de Ketelboetersteeg op één enkelen muur na. [56]) Dat daaronder vier ingestorte scholen zich bevonden, hebben wij reeds opgemerkt en zullen wij nog nader zien als wij in een afzonderlijk hoofdstuk de dooden herdenken zullen. Maar over dezen ganschen „gruwel der verwoesting" daalde een nacht neer, donker, zonder sterren, slechts akelig verlicht door een viertal hoog opstijgende branden [57]) en door de fakkels, van wie tot redding waren toegesneld. De tot storm aanwakkerende wind dreef de vonken en het vuur van het brandende huis van mevrouw Pompeyra naar de zijde van de Hoogewoerd, en het is opmerkelijk, dat er nergens verder in de stad brand is ontstaan. Bij zwakke vorst waren de straten, onder een dunne sneeuwlaag, glad, zoodat de koning, bij 't uitstappen dien avond aan de Plaats-royaal, uitgleed. In den nacht van den 15den op den 16den viel de dooi in met sterken regen, zoodat in de daklooze huizen spoedig de kamers blank stonden en door het vallen der druppels op glas- en koperwerk dat getik ontstond, dat de geschokte zenuwen der slachtoffers zoo pijnlijk blijkt te hebben gekweld. [58]) Van de schier ontelbare dichtstukken, waarin de ramp bezongen is, zullen wij hier en daar slechts een enkel proefje geven. In dit verband geven wij een paar regels van een poëet, die de uitwerking van het buskruit heeft berijmd, misschien zeer kunstig, maar niet fraai, in versregels, waarvan de binnenste woorden rijmen in dezer voege:

„De lucht bevrucht met ramp en dikken damp van zwavel ...."
„De kerken werken, ja zij parsten, daar zij knarsten ...."
„De glazen razen daar z' in aller oogen vlogen ...." enz. 59)

Was aldus dit stadsgedeelte zoo volkomen en ijselijk ver-

woest, dat bij het aanschouwen er van talloozen in tranen uitbarstten, in de gansche stad was geen onbeschadigd gedeelte. Aan de Zijl-, de Mare-, de Witte poort stonden geen vier huizen naast elkander, waarvan niet de vensters ingeslagen en de pannen van het dak gevlogen waren. Dichterbij op de Breestraat, de Hoogewoerd, het Levendaal zagen de huizen er uit, alsof zij door zwaar geschut gebombardeerd waren. Het logement Coebergh, op de Breestraat bij de Boomgaardsteeg, lag, met het belendende van den heer Cunaeus, nagenoeg in puin, en zoo ook vier huizen bij het Gangetje. Van het stadhuis was een van de kleine torens ingestort, van de St.-Pieter het groote raam boven den ingang aan de Heeresteeg verbrijzeld. Vóór de brug bij het Academie-gebouw, dat zelf maar weinig beschadigd was, had een stuk lood van 150 pond een diep gat in den grond geslagen. De fraaie gehoorzaal in het gebouw van het voormalig genootschap „Kunst wordt door arbeid verkregen" aan de Langebrug was treurig vernield en de daar staande borstbeelden van groote dichters lagen in gruis. De Bank van Leening in de Nieuwsteeg over de Salomonsteeg, waarin zich meer dan 20.000 panden bevonden, stortte in. De kassier Van Reesema, de boekhouder Alenson en de beleener Van Amerom konden zich redden, de overige drie ambtenaren, tusschen de balken bekneld, werden met moeite uitgezaagd. Terstond werden al de panden naar de Gasthuiskerk gebracht en in orde geschikt, en het moet een eigenaardig schouwspel geweest zijn in dat somber gebouw al die voorwerpen hoog opgestapeld te zien liggen en in het ruim allerlei mans- en vrouwekleeren heen en weer te zien zwaaien. [60]) In de Doopsgezinde kerk zou door den orgelmaker L. van Dam te Leeuwarden het orgel worden hersteld, maar ten dage van de ramp was het werk nog niet uitgevoerd. Toen werd het geheel onbruikbaar, maar

den 1sten December werd het nieuwe orgel opgeleverd. [61]) Een groot geluk was het, dat vijf scholen in de buurt (in tegenstelling van de vier andere) wel zwaar beschadigd werden, maar niet instortten. Daar was de katholieke school van den heer Smulders aan de Langebrug bij de Zonneveldsteeg met zestig kinderen, de meisjesschool van mejuffrouw Cantebeen in de Nieuwsteeg (over de genoemde van mej. Schneitner) met twintig kinderen, die van den heer W. Rodbard een paar huizen verder naar het Rapenburg met drie en dertig, de kostschool van den heer J. van Bemmelen in de Kloksteeg over de Pieterskerk met dertig en de meisjesschool van mej. C. R. Meininghaus aan de Breestraat, hoek Plaatsteeg, met zes en twintig leerlingen. Waren deze alle in puin gevallen, het verlies aan jonge kinderlevens ware ontzettend geweest. De door de gansche stad gesprongen vensterruiten veroorzaakten een zeer bijzonder verdriet. Op de straten zag men het glas, tot het fijnste gruis verpletterd, schitteren in het zonnelicht of bij het schijnsel der lantaarns, en het was in zulke hoeveelheid overal heen gestoven, dat de huizen tot in de reten vol zaten. Daarom liet de regeering al het meel opvragen, uit vrees voor schadelijk brood en dit veroorzaakte in den beginne, zooals wij nog zien zullen, groote schaarschte van dit voedsel.

Natuurlijk vertelden de menschen elkander allerlei staaltjes van de kracht der ontploffing, waarvan de waarheid niet immer kan worden nagegaan. Maar wat hier volgt is uit zeer betrouwbare bron. Dat iemand even buiten de Marepoort zag, dat de Haarlemmer trekschuit uit het water werd opgeheven en weêr neersmakte. Dat de stalhouder Waalboer aan de Garenmarkt, het tweede huis van het Levendaal af, een uiterst zwaarlijvig man, in zijn van het koetshuis afgescheiden kantoortje zat, en daaruit, door de zoldering, acht voet werd

omhoog geslingerd en in den stal terecht kwam. Dat, terwijl de toren van de Saaihal den schok weerstond, een drie duim dikke ijzeren staaf op een der kleine stadhuistorens krom gebogen werd. Dat een metalen schel op een buffet op hare plaats was blijven staan, maar met een rond gat als van een kogel. [62]) Dat een stuk stoepsteen, over de Hooglandsche kerk heen geslingerd, op de Kerkgracht neerkwam. Dat een gevel aan den Nieuwen Rijn bij de Burgsteeg uit de beide aangrenzende als wegviel en op de straat stortte. [63])

Met deze anecdoten laat zich gevoegelijk de optelling verbinden van wat er overbleef van het onzalig schip. Het anker werd later gevonden in een land buiten de Hoogewoerdspoort, enkele voeten diep in den grond; de steen, welke op het onderste gedeelte van de mast had gelegen, in een tuin aan de Nieuwsteeg; het lood op de thans gerooide buitenplaats Groenhoven aan den Witten Singel; stukken hout in den Hortus en een stuk ijzer in eene goot van een huis aan de Heerengracht bij de Groenesteeg. [64])

Het buskruit-zelf, dat de eerste oorzaak was van al den jammer, gaf, het ligt voor de hand, aanleiding tot velerlei bespiegeling. Er verscheen eene ode aan den geest des vermeenden uitvinders, Barthold Schwartz, waarin hij aldus werd toegesproken:

„Met eene ontroerde ziel en tranen in mijn oogen
„Staar 'k u, o Monsterschim van Schwartz den moorder aan,
„En wensch volijvrig naar dat goddelijk vermogen,
„Dat ook de geesten zelfs met bliksemen kan slaan.
„Dan zou 'k met vreugde aan u die vele jamm'ren wreken,
„Die gij veroorzaakt hebt door uw gevloekten vond,
„Waarop bij zijn geboorte een onvergeetbaar teeken
„Van Gods verdoemenis in vuur geschreven stond."

De dichter weidt dan voorts uit over de rampen door buskruit veroorzaakt, waaronder ook deze, dat de persoonlijke moed, door het vechten op een afstand, geheel verdwenen

was. [65]) Op de overlevering, dat Schwartz door zijne eigene uitvinding in de lucht zou gevlogen zijn, wordt ook door een ander dichter gezinspeeld, den Dockumschen rector Petrus Hofman Peerlkamp, later (in 1822) hoogleeraar te Leiden geworden, als hij in het eerste der vijf Latijnsche gedichten, door hem aan de ramp gewijd, zich dus uitdrukt, wat wij in 't Nederlandsch overzetten:

„Hij, die voor 't eerst het gebruik des noodlottigen buskruits ons leerde
Vond, als verdiende loon, door zijn ontdekking den dood." 66)

Anderen, min of meer mosterd na den maaltijd biedend, gaven een „gemakkelijk, onfeilbaar en onkostbaar middel om het vervoeren van buskruit voor losbranden te verzekeren." [67]) Weder anderen bezagen de zaak uit wetenschappelijk oogpunt. Onder hen verdient te worden genoemd de heer Lambertus Antonius van Meerten, reeds boven met een enkel woord vermeld, in dit jaar secretaris van het „Geneeskundig bestuur der arméé", lid van de „Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen" te Haarlem, ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw, overleden den 5den December 1855. Behalve andere geschriften op het gebied der toegepaste scheikunde [68]) gaf hij eene „Verhandeling over de ontploffing van het buskruid in toepassing op het voorgevallen ongeluk te Leyden", door hem in Diligentia te 's-Gravenhage voorgedragen. Hij brengt daar in kort bestek bijeen wat men in zijn tijd van de ontploffing van buskruit wist, maar ons boezemt hier slechts belang in, wat hij over de ramp zegt en wat wij weergeven, natuurlijk zonder commentaar. Naar mij van bevoegde en bevriende zijde werd medegedeeld, is zijne voorstelling in hoofdzaak juist. Men heeft eerst duidelijk het vuur gezien vóór men den slag hoorde, want het licht is oneindig sneller dan het geluid. Die slag is ver weg, ja tot in Friesland gehoord en sterker dáár dan in de stad zelve. Dit komt, omdat in de

verijlde lucht, vervuld van dikken damp, het geluid zich niet gemakkelijk voortplantte. Menschen en voorwerpen in de stad zijn in de richting van de plaats des onheils geslagen, omdat er eene tweeledige beweging van de lucht heeft plaats gehad, in de richting van de plaats van het schip af en wederom derwaarts terug. Want het vacuum door de gassen veroorzaakt, wordt ijlings hersteld door de wederkeerende lucht. Dat er zooveel glas op de straten lag, moet aldus worden verklaard, dat de vensterruiten bij de eerste aanpersing van de lucht naar binnen werden ingebogen en door de daarop gevolgde uitzetting der binnenlucht wederom gedeeltelijk naar buiten uitgedrukt. Men heeft bevonden, dat hoekhuizen 't minst zijn beschadigd; natuurlijk, want de aandringende lucht had dáár uitweg door de open straten. De huizen bij groote gebouwen zijn het deerlijkst verwoest, omdat de lucht tegen deze laatste samengepakt en teruggeslagen, zich naar alle kanten met geweld een weg baande. Doordat eindelijk de lucht door de uitbarsting in draaiende beweging, als van een hoos, wordt gebracht, werden de voorwerpen daardoor of van boven naar beneden of omgekeerd gedreven en omgewenteld. Te dezer oorzaak is het puin der ingestorte huizen met hun inhoud in zoo ongeloofelijke verwarring door elkander geworpen en heeft men zware voorwerpen van benedenverdiepingen boven op de puinhoopen gevonden.

Tot dusverre de wetenschappelijke verklaring van onzen chemicus. Vóór wij ons volgend hoofdstuk, een zeer droevig hoofdstuk, waarin over de slachtoffers zal gehandeld worden, aanvangen, willen wij dit tweede besluiten met het verhaal van de indrukken van een beroemd ooggetuige, den hoogleeraar in de Grieksche en Latijnsche taal- en letterkunde Daniel Wyttenbach, tevens bibliothecaris, nog thans iederen Leidenaar bekend door zijn graf onder Oegstgeest, waar hij

eenmaal zijn buitenverblijf had. Zijn relaas van de ramp, in zijne Latijnsche brieven vervat, is om de taal niet voor ieder toegankelijk, waarom wij 't hier, in eene soms verkorte vertaling, als gepast slot van dit hoofdstuk laten volgen. [69]) Wyttenbach woonde aan het Rapenburg in het vierde huis van de Vliet, naar den kant van de Koepoortsgracht. Op dien twaalfden Januari, den laatsten dag der vacantie, zat de groote man op zijn studeerkamer, bezig met het schrijven zijner aanteekeningen op Plutarchus, (waaraan hij, om de pijnlijke herinnering, nooit verder heeft kunnen arbeiden) toen zijn nichtje, die zijn huishouding bestierde, hem voor het middagmaal kwam roepen. Nauwelijks zaten zij aan tafel of, met een vreeselijken slag, zagen zij alle vensterruiten stuk vliegen en viel een hagelbui van glas op hen neder. Zij vluchtten op straat, door meid en knecht gevolgd en zagen op hetzelfde oogenblik reeds overal vluchtende, gillende, zwaarder of lichter gewonde menschen, die, razend van schrik, bezinningloos voortsnelden. Hij vernam, dat 180 pas van zijn huis een kruitschip gesprongen was en verwonderde zich, dat zijn huis was blijven staan, terwijl er verder af waren ingestort. De straat was bezaaid met papieren. „Ik raap er een op, ik herken mijn hand en het waren alle mijne papieren, die wij gaan oprapen." Zij waren uit de verwoeste studeerkamer op straat gevlogen. In huis was alles vernield: deuren, huisraad, meubelen, glas en aardewerk en ook de bibliotheek had zwaar geleden. In twee kamers konden zij blijven, maar, zonder dak of vensters, waren zij aan regen, sneeuw en wind blootgesteld. Toch bleven zij daar nog vijftien dagen, onder velerlei ellende, waaronder vooral het neerdruppelen van het water op de voorwerpen (stillicidium) bijzonder hinderlijk was. Wijttenbach komt in een anderen brief nog eens op die kwelling terug en daar ook de schrijver der „Gemeenzame Brieven"

er met nadruk van spreekt, hebben wij reeds vroeger beide mannen ons voorgesteld als tot elkander in betrekking staande. [70]) Toen echter, aldus verhaalt Wyttenbach verder, de naburige huizen werden omgehaald, [71]) overkwam ons nieuwe schrik en verlieten wij onze woning voor goed. Bij dien overhaasten uittocht ging nog een kistje met 600 gld. verloren, dat vrij zeker gestolen is en het verbaast ons niet dat de hoogleeraar, daardoor in geldverlegenheid gekomen, den bisschop van Oxford vraagt hem die 122 guinjes te willen terugzenden, die hij hem vroeger eens geleend had, [72]) te meer daar ook nog vier obligatiën onder het puin verloren gingen. [73]) Zoo verliet hij dan het huis, waarin hij sinds hij Ruhnkenius in 1799 had opgevolgd woonde en dat, schrijft hij aan Wolf, gij u misschien herinnert, daar gij in Leiden geweest zijt. Daar er geen ander huis te krijgen was, vertrok hij naar zijn „buitentje buiten de stad", vanwaar hij naar de stad gaat, als hij college moet geven. Hij bedoelt zijne buitenplaats „D' hoogen boom", op de kleine overgebleven plek waarop hij ook begraven ligt. [74]) Wij komen nog op den beroemden man terug, als wij zullen verhalen van de verliezen, bepaaldelijk door de Hoogeschool geleden en van de verzoeken, door hem tot de Curatoren gericht, in zake de voortzetting zijner lessen. Thans begeven wij ons naar de puinhoopen terug en zien welke slachtoffers de ramp heeft geveld, daarbij den versregel uit de Aeneis ons te binnen brengend, ook door Wyttenbach in een zijner brieven aangehaald:

„Dus, koninginne beveelt gij d' onzalige smart te vernieuwen." 75)

HOOFDSTUK III.

Slachtoffers en geredden.

ilderdijk, bij wien wij in het vervolg van ons verhaal aanleiding zullen hebben opzettelijk stil te staan, bezingt de wanhoop der wreed beroofde bloedverwanten:

„Rijt handen, rijt, rijt uit de hairen!
„Knerst, tanden, knerst van wanhoop! knerst!

Wij vinden dit gezwollen, maar zijn tijd dacht daar anders over en in elk geval was de droefheid in onze stad groot, tot krankzinnigwordens toe. Iets verder zegt hij, kalmer:

„Hoe, boet na derdhalfhonderd jaren
„De schim van Valdez hier zijn wrok?
„Mij dunkt, ik zie, ik zie hem waren,
„Hij schudt uw tempels en pylaren,
„Hij dreigt u nog met Spanjes jok. 76)

Valdez heeft Leiden van een grooter aantal harer burgers beroofd en misschien vindt men het getal van honderd en één en vijftig, die onder het puin der „tempels en pylaren" den dood vonden, zelfs niet aanzienlijk. En zonder twijfel, wanneer men het terrein der verwoesting overziet en denkt aan de algeheele vernietiging der huizen, dan is het cijfer van 151 betrekkelijk laag. Het had erger kunnen zijn. Maar het was

erg genoeg. In de eerste uren na de uitbarsting was de verwarring onbeschrijfelijk. Wie den dood ontkomen waren, dwaalden tusschen de puinhoopen rond, of zaten neer, versuft, blind voor 't gevaar, dat ook hen nog voortdurend dreigde en zóó verplet, dat zij geheel onverschillig waren voor het redden zoowel van hunne betrekkingen als van hunne goederen. Toen de bezinning een weinig terugkwam, waren middelerwijl uit de gansche stad honderden toegestroomd, bereid om te helpen, maar zelven zoo verbijsterd, dat allen elkander jammerlijk in den weg liepen. In deze eerste uren is ook zeker veel gestolen. Verder op den avond werd het beter en dit moet vooral gedankt worden aan het voortreffelijk optreden der stadsregeering. De handhaving van orde en veiligheid was naar het toenmalig reglement opgedragen aan den hoofdofficier of schout en aan het college van wethouders. Wij hebben boven hunne namen opgegeven, en, schoon zij zelven in hunne personen door de ramp zwaar waren getroffen en ouders of broeders of kinderen te betreuren hadden, vergaderden zij aanstonds ten stadhuize en namen een aantal maatregelen, die inderdaad een paniek en verwarring hebben vóórkomen. Grooten steun ondervonden zij van de beide stadssecretarissen en van den griffier van de schepenbank, eveneens vroeger door ons genoemd, terwijl de luit.-kolonel van de Gewapende Burgerwacht Cunaeus, die den dood zijner moeder te betreuren had, geholpen door zijne officieren en manschappen, door oordeelkundige en besliste afzetting van het terrein tot handhaving van de orde aanmerkelijk heeft bijgedragen. Dat de koning zóó spoedig ter plaatse verscheen (wij zullen zien, dat Z. M. reeds des avonds ten 9 ure aanwezig was) heeft mede de gemoederen zeer gekalmeerd. Deze overheidspersonen hebben in den beginne de spits afgebeten, want de benoeming van de provisioneele commissie van politie, bestaande uit de heeren Pieter van Lelyveldt,

Daniël van Halteren, Etienne Luzac, Jacques Leonard Dozy en Joan Gijsbert de Mey dagteekent eerst van den 14den Januari. [77]) Andere commissies voor de onderscheiden takken van hulpbetoon werden van dag tot dag ingesteld. Van deze noemen wij thans nog de commissie van toezicht op de opruiming der ruïnen, insgelijks den 14den benoemd, waarin zitting hadden mr. D. C. Gevers van Endegeest, mr. D. M. G. Heldewier en de leden van de Kamer van Fabrikage. Zonder hunne machtiging mocht niemand zich op het terrein der verwoesting begeven. Reeds in den nacht was het kordon der stadssoldaten getrokken en van den ochtend van den 13den af moest ieder, die daar wilde komen, een kaartje vertoonen, waarop het stadswapen in rood lak, de twee stadszegels en de onderteekening van den stadssecretaris zich moesten bevinden. Al spoedig werd deze maatregel als te omslachtig opgeheven: het was toen slechts noodig om den arm of den hoed banden in wit, blauw of gestreept te dragen. De heer Gevers van Endegeest werd op het terrein voortdurend gevolgd door een jongeling met een vaandeltje, opdat men de plaats zou weten, waar de directeur zich bevond. Deze knaap droeg den in Leidsche ooren bekenden naam van J. J. Wijting en ontving voor zijne moeite, van 15 Januari tot 2 Februari, *f* 13.10.0. Het geheele bedrag der onderscheidingsteekenen is later in rekening gebracht voor *f* 285.15.8. [78]) Noemen wij eindelijk nog den Commissaris van Z. M. bij de magisstraat, mr. Johan Diederik van Slingelandt, lid van het departementaal bestuur van Holland, die van den 13den af aan zijne diensten heeft bewezen en wij hebben, naar wij hopen, recht gedaan aan wie het eerst voor het algemeen belang zijn opgetreden.

Middelerwijl was, na de eerste weinige uren van verbijstering, het werk der redding aangevangen. Daarom was het nu vóór alles te doen, hen, die nog levend onder de puinhoopen



Het reddingswerk den dag na de ramp.

(Naar Jelgerhuis.)

zich mochten bevinden, op te delven en aan de hunnen terug te schenken òf voor 't minst, zoo zij reeds uit hun gruwzaam lijden verlost waren, hun stoffelijk overschot ter eerlijke begrafenis over te geven. Zoo togen dus de moedigsten en de menschlievendsten aan den arbeid, met fakkels bijgelicht, in den beginne nog bij den rossen gloed der brandende huizen, gewapend met spaden, houweelen, bijlen en touwen, en, klimmend over de ingestorte massa's, elk oogenblik gevaar loopend zelven in den akeligen baaierd neêr te vallen, roepend en spiedend, trachtten zij te redden wie in de pijnlijkste houdingen, tusschen balken beklemd, door vuur geblakerd, door last van steenen bezwaard, in onlijdelijke spanning hunne verlossing verbeidden. Wij zullen zoo straks zien wie aldus behouden bleven. Wij spreken eerst van de dooden.

Zij, die onder de puinhoopen werden opgedolven en reeds overleden waren, werden naar een vertrek ten stadhuize gevoerd, de Conciergerie, en daar neêrgelegd, opdat de bloedverwanten hen zouden herkennen. Daar lagen op een zeker oogenblik naast elkander een man met een kind in den arm, een onbekende bedelaar, professor en mevrouw Kluyt, eene vrouw, geheel naakt, door een lijkwade overdekt en twee zusters van wijlen den predikant Landmeter. Welk een vreeselijke aanblik moet dat zijn geweest en welk een tragiek ligt er in dat vereenigd-zijn-in-den-dood van deze zoo verschillende menschen, neêrgelegd naar de mate van het oogenblik, waarin zij waren opgegraven. Later zijn de lijken naar het St.-Elisabethgasthuis gebracht, waar meer ruimte was. Wie dan een der zijnen had herkend, moest (gelijk ook zij, die een bloedverwant vermisten) daarvan aangifte doen bij eene commissie, bestaande uit de heeren Dedel, Van Reverhorst en Van Oyen, die hare zittingen hield op den Doelen van 10 tot 12 en van 4 tot 8 uur. Het meerendeel der dooden werd gevonden schier zonder klee-

deren, geelbleek en meest aan hoofd en voeten gekwetst. Voor het grootste deel waren het vrouwen, gelijk het totaal aantal later is opgegeven als 19 mannen, 47 vrouwen, 40 kinderen, waarbij nog moeten worden gevoegd 45 dooden, die niet zijn herkend en van wie één wordt opgegeven als „Catharina", of die wel geheel onherkenbaar waren, maar waarvan de identiteit werd vermoed, als b.v. de schoolhouder Verburg en zijne jeugdige vrouw.

Wie werden opgegraven en nog leefden, maar gewond waren, bracht men naar het militaire hospitaal. Vóór mij ligt de officiëele „Lijst der gekwetsten uit de Leydsche burgers, welke sedert den avond van 12 Januari tot den 19den naar het Kon. Mil. Hospitaal gebracht zijn". De aard der wonden en fracturen wordt achter den naam opgegeven. Soms vindt men de bijvoeging: „febris nervosa". [79]) Eveneens eene lijst van dooden, die in het hospitaal overleden zijn, b.v. de achtjarige Abraham Jacobus Lodewijk Rieber, leerling van de Departementsschool; [80]) Matthia Romswinckel, 19 jaar oud, onder de puinhoopen van haars vaders huis (het derde aan het Rapenburg van de Nieuwsteeg naar de Langebrug) nog levend uitgedolven, maar hier overleden; [81]) mej. M. Hamburger, de vrouw van den Joodschen schoolmeester D. Hagens, die zijne school had aan de Langebrug, het derde huis van het Rapenburg en behalve zijne vrouw nog vier kinderen te betreuren had; Josina van der Bey, de zeventienjarige dienstbode van den predikant Broes, die, zooals wij zagen, juist vóór de ligplaats van het kruitschip woonde. Het arme kind werd eerst Zondag den 19den, des avonds ten 9 ure opgegraven en het gerucht ging, dat zij al dien tijd in den kelder van groenten geleefd had en nòg leefde. [82]) Is dit waar, dan is zij in elk geval tijdens het vervoer naar het hospitaal gestorven. Wij lezen zulk eene lijst thans als eene historische bijzonderheid;

maar hoeveel diep leed is er eenmaal reeds aan deze weinige namen verbonden geweest!

Wij stellen thans onzen lezers voor de droeve wandeling te maken door de verwoeste straten en, voor de puinhoopen stilstaande, ons de dooden te herinneren. Wij komen langs het Rapenburg Noordzijde in de richting naar de plaats van het onheil, voorbij de Scheepmakerssteeg, het huis waar prof. Siegenbeek woont, de Heerensteeg, voor het vijfde huis van den hoek af, waar Jan Viele, mr. timmerman, 77 jaar oud, onder neerstortend puin bedolven is. Hij werd eerst den 24sten opgegraven. [83]) Langs de deerlijk gehavende of geheel verwoeste huizen van mevrouw Pasteur, den apotheker Olyphant en den kruidenier Muller (hij bewoont het hoekhuis van de Nieuwsteeg, waarin ook zijn pakhuis uitkomt) bereiken wij het tegenovergestelde, het reeds vaak genoemde, fraaie huis van den schepen mr. W. J. van Noort, die mèt zijne vrouw, zwaar gekwetst, is gered. Naast hem ziet gij de puinhoopen van het huis van den notaris C. P. van Staveren. Hij is gehuwd met eene dochter van ds. Proper en hun kind is onder het puin verpletterd. [84]) Onder de ruïnen van het derde huis ligt, zooals wij al zagen, Matthia Romswinckel bedolven. In het vierde is de bewoonster, mevrouw de weduwe Zeewold met hare dienstbode [85]) aanstonds verpletterd. Het was voor dit huis, dat de apotheker Samuel Bonte, oud 37 jaar, wonende aan den N. Rijn door de neerstortende steenen doodelijk werd getroffen. Zijne weduwe W. C. Wijndels bleef met vijf kinderen achter en in de doodsadvertentie zegt zij: „Ik kerm en schrei en mijn gekerm verliest zich in het gekerm eener geheele stad. Ik zoek egter te zwijgen, omdat God het gedaan heeft, wiens hand even zoo tastelijk is in de rigting van het ongeval op het hoofd van mijne Waarden als ze kenbaar is in de wondere bewaaring van anderen." [86]) Naast mevrouw Zeewold ziet gij

de puinhoopen van het huis van den (Utrechtschen) hoogleeraar Rau. Hij zelf en zijn gezin kwamen er met kwetsuren af, maar zijn zwager Fr. S. K., graaf van Randwijk, die te zijnen huize vertoefde, liet het leven. Daarnaast liggen de overblijfselen van wat eenmaal het huis was van vrouwe Clara le Poole, weduwe Abr. Tak. Zij is, 45 jaar oud, met hare dienstbode gedood, maar eerst Zaterdag na de ramp onder het puin uitgedolven. [87]) Het gezin van ds. W. Broes ontkwam, behalve de dienstbode, over wie wij reeds spraken. Naast hem woonde zijn ambtgenoot bij de Waalsche gemeente en hoogleeraar in de Oostersche talen S. J. F. Rau, in wiens huis de twee dienstboden jammerlijk omkwamen. Voortschrijdend staat gij voor de plek, waar vrouwe Helena Jacoba Dozy, weduwe P. C. Renouard, 70 jaar oud, onder de muren van haar huis den dood vond, [88]) gelijk ook hare buurvrouw, mejuffrouw Elizabeth du Rieu onder het hare verpletterd werd. In het hoekhuis Langebrug eindelijk woonde mevrouw van Persijn, en onder de dooden wordt Geertrui van Persijn opgegeven, zonder nadere aanwijzing.

Wij slaan den hoek om en gaan de Langebrug op, langs wat eenmaal de tuin van mevrouw Persijn was, het huis van den instrumentmaker Mijban, dat van Jacob Salomons, die den dood van een dochtertje te betreuren heeft, terwijl enkele huizen verder de vrouw van S. Izaäcs is omgekomen. Aan de overzijde van de Langebrug ligt, zooals wij zagen, alles in puin. Wij staan stil voor het huis van den meubelmaker Verkouw. Hij en zijne beide dochters, den dood ontkomen, hebben den ganschen nacht gezocht naar hun vrouw en moeder, die zij eindelijk, nog levend, onder een bint bekneld, hebben gevonden, maar die een oogenblik daarna in de armen harer oudste dochter den adem heeft uitgeblazen. [89]) Drie huizen verder naar de Steenschuur en gij staat voor wat eens de

Joodsche school was van meester D. Hagens. Dat deze op één oogenblik zijne vier kinderen en later zijne vrouw heeft verloren, zeiden wij reeds. Maar ook een aantal leerlingen zijn jammerlijk omgekomen, Josef Samuel van Lier, Roosje een zusje, terwijl een broertje Benjamin is gered; voorts twee kinderen van Abr. Jozefs, twee van L. Gerson Wertheimer, twee van Levie Trompetter aan de Hoogewoerd, een kleinkind van A. J. van Praag en een zoontje van de weduwe Levy in de Donkersteeg. Waarlijk de „Joodsche natie" is zwaar getroffen, en wel menige Rachel mag in onze stad hebben rondgewaard, troosteloos nu zij hare kinders derfde, wier geloken oogen niet meer zouden dringen tot in 't moederhart. Om dit er hier aanstonds bij te voegen: vóór het huis van dr. Bennet, waaraan wij op onze wandeling nog niet genaderd zijn, kwam het zeventienjarig dochtertje van Abr. Abrahamsz. om het leven. Allen zijn zij op het „Joodsche bolwerk" te Katwijk begraven naar den ritus van oud-Israël en de gemeente droeg rouw over hen in de tijdelijke synagoge in de Barbarasteeg no. 154, daar die aan het Levendaal zwaar was geteisterd. [90])

Gij nadert thans eene andere plaats der verschrikking, de Departementsschool hoek Langebrug en Steenschuur. De meester A. Venker heeft zijne kinderen, Pieter van acht jaar en Dina van acht maanden verloren. Van zijne leerlingen kwamen deerlijk om 't leven de kweekelingen C. G. van den Heuvel, oud 16 en J. P. Toppéé, oud 15 jaar en voorts de kinderen Schouten 13, La Garde 12, Mulder 12, Wagemans 10 jaar oud. De schepen De Mey verloor daar een jongentje van 9, het raadslid mr. D. N. van Oudendorp Chimaer een van 8, de wethouder mr. A. van Swieten een meisje van 7 jaar, Elisabeth Maria, terwijl zijn andere dochtertje, zooals nog zal blijken, werd gered. Dat Abraham Rieber in het hospitaal aan zijne wonden overleed, zagen wij reeds. Zietdaar een aantal vroeg

verwelkte bloesems en diepe weedom in de harten der ouders! Maar wij mogen in onze omwandeling niet vertragen. Tusschen Nutsschool en Saaihal trof een vroege dood Antje de Graaf, eerst negen weken met bakker Isaäc Herdingh getrouwd. Zij werd onder den instortenden korenzolder verbrijzeld. Naast haar woonde haar schoonvader Jan Herdingh, die door het vergruizeld glas beide zijne oogen verloor. In het volgend huis van den notaris Bouwman [91]) werd de huishoudster gedood.

Laat ons nu de brug naar de Garenmarkt overgaan. Het is niet noodig linksom de Steenschuur naar de Hoogewoerd te betreden. Want wèl heeft het voorlaatste huis van deze buurt, hoek Jodensteeg, zijne meesteresse, mevrouw de wed. mr. J. A. Cunaeus, geb. Brantzen, verloren, maar zij is niet onder haar eigen dak omgekomen. Aan de Garenmarkt zelve naar de zijde van het Levendaal (dáár, waar de reeds genoemde Waalboer zijne stallen en de firma Le Poole hare fabriek had) zijn geene slachtoffers te betreuren. Aan de overzijde, bij het Rapenburg te beginnen, woont de boekhandelaar Van Thoir, wiens vrouw en jongste meisje zwaar zijn gewond, terwijl bovendien twee huizen verder zijn pakhuis met zijne gansche leesbibliotheek is vernield. De Vellesteeg voorbij (gij kunt nauwelijks bemerken, dat hier eene steeg liep: alles is met puin volgestort) ziet gij op de ruïnen van het huis van den oud-secretaris der stad Hubrecht. Op 't oogenblik der ontploffing had hij een gezelschap van 14 menschen aan zijn disch. Hij zelf kwam om (hij was de vader van den schepen mr. Paul François Hubrecht, zoodat wij hier weder een magistraat hebben bij de velen, die door de ramp zwaar werden getroffen) en mèt hem mevrouw Van Alphen en hare dochter. Waren dezen uit Utrecht? In die stad althans kwam bij H. van Otterloo van de pers een gedicht van Hester W. Callenbach-Baartman, „Gedachten op den dood van mevrouw de weduwe

Van Alphen", een van die zangen, die, te midden van de ellende, ons toch een glimlach om de lippen brengen:

„Moordkruit, damp en felle slagen,
Wierdt gij mij ten hemelwagen,
Dwars door vuur- en sulpherstralen
In mijns konings bruiloftszalen...." enz.

Deze goed bedoelde rijmelarij mag niet bespottelijk gemaakt worden: een lichte glimlach is het al. Er is heel wat van dat „los en rollend rijm" vrijgekomen, dat niet door „al te verhevene en diepdenkende samenkoppelingen van woorden slechts voor taalkenners verstaanbaar" was. [92]) En menig kwart-poëet, die de hoop op debiet reeds lang had opgegeven, mocht nu verwachten voor 't goede doel voor 't minst eenige koopers, zoo al geen lezers te zullen vinden. In het huisgezin van den heer Hubrecht, om tot hem terug te keeren, werd ook de knecht gedood. Hij was aan het tafeldienen en zijn lijk werd gevonden met het zilver nog in de verstijfde hand geklemd.

Teruggaande op onze schreden wandelen wij langs het Rapenburg Zuidzijde, waar het allerdroevigst deel van het drama is afgespeeld. Het hoekhuis is dat van den substituut-schout Nicolaas van der Worm, in de volgende zijn geen dooden gevallen en voor de bewoners verwijzen wij naar den plattegrond. In het achtste huis woont de hoogleeraar in de mathesis Dionysius van de Wijnpersse, gelukkig gered. Zijn buurman, de warmoezier De Vroede (de naam is met eere in Leiden bekend) echter verloor zijne vrouw, eene Somerwil van zich zelve, met twee kinderen. Het andere hoekhuis van de Knottersteeg, dat door hooggaande vlammen zoo lang het doodenveld akelig heeft verlicht, werd bewoond door vrouwe Alida Heeres, weduwe van den kolonel Pompeyra. Zij zelve werd verpletterd, een tweetal dochters gered. De school van den heer H. Verburg, aan haar huis grenzende, was insgelijks

op 't oogenblik der ontploffing nog niet uitgegaan. De onderwijzer zelf, zijne vrouw, de meid en een kindje van 9 weken werden letterlijk vermorzeld, de tante der vrouw, mevrouw Van de Lande—Eylkens, is later aan hare wonden overleden. Van de zeventien leerlingen kwamen om Hendrik Noordziek, oud 11 jaar, door den radeloozen vader zelven uit de puinhoopen opgedolven, een zoontje van schipper De Munnik en nog een elfjarig jongetje, Christiaan Harnisch, die eerst den 15den werd bovengebracht. [93]) In de beide volgende huizen zijn geen slachtoffers gevallen, maar als wij de St.-Jacobsgracht voorbijgaan is het tweede huis van den hoek dat van mr. Willem van Riebeeck, praktizeerend advokaat. Hier, vlak tegenover het kruitschip, was de verwoesting afschuwelijk. Mevrouw Van Riebeeck (geb. Sara Johanna van Doelen) en twee meiden werden letterlijk aan stukken gescheurd, de advokaat werd, terwijl hij zijn middagslaapje deed, door een balk verpletterd. Hun eenige dochter met de naaister werden nog levend opgegraven, maar overleden in het ziekenhuis. Wèl is het hier de plaats der grootste verschrikking! De metselaar Huibert van Romburg, naast mr. Van Riebeeck, verliest zijne vrouw Johanna Uljee en haar kind. Maar zóó volkomen is de verwoesting, dat de lijken van de dienstbode en de minnen (het meervoud in dit bericht is niet recht duidelijk) niet gevonden zijn. Weder een paar stappen en gij staat voor wat over is van het huis van dr. J. A. Bennet. Hij-zelf, een van Leiden's uitnemendste burgers, was op den onheilsdag ten bezoek in Den Haag; terugkeerend vindt hij zijne bibliotheek, zijne natuurkundige en kunstverzameling vernietigd en (dit alles verre overtreffend) zijne vrouw Magdalena Maria Tak gedood. De episode is ons door Siegenbeek uitvoerig beschreven [94]) en schijnt, boven andere, diepen indruk te hebben gemaakt. Twee huizen verder woonde de familie Van Struyk. Op deze hoogte

vond prof. Joannes Luzac den dood. Hij woonde op de Garenmarkt en wilde zijn vriend Bennet bezoeken, van wiens afwezigheid hij dus blijkbaar niet wist. Hij werd door den slag in het Rapenburg geslingerd, waar later zijn lijk gevonden is. Wij zullen nog van hem spreken als wij over de Hoogeschool handelen. [96]) Hier stierf zekere vrouw Vermolen een ijselijken dood. Zij was juist aan het huis van dr. Bennet geweest om iets te verkoopen, toen zij, hoogst zwanger, onder het puin bedolven werd. Dáár is zij bevallen en werd mèt het pasgeboren wicht verpletterd gevonden: afschuwelijke gebeurtenis, die het penseel van Wirtz had kunnen afschilderen. Hier werd nog, wij zeiden het reeds, het meisje Abrahamsz. gedood en hier (of iets verder) was het ook, dat mevrouw Cunaeus het leven liet. In den huize Struyk was een groot familiefeest. Hij en zijne vrouw, Elizabeth de Bordes, hadden ééne dochter, die gehuwd was met mr. Pieter Rietmuller, commies van de financiën van Holland. Zij heette Magdalena, was vóór negen weken bevallen en nu per jacht uit Den Haag gekomen om het kindje den grootouders te toonen. Aan den feestelijken maaltijd zaten nog aan Gerarda Philippa van Hengel, weduwe Jan Populaeus, eene schoonzuster van Van Struyk; Maria Rietmuller, zuster des advokaats; Maria Jacoba Opstal, nog geen 16 jaar, in berichten van dien tijd om hare lieftalligheid geroemd, oomzegster van den gastheer; de weduwe G. L. Soetens—Doublet en haar nichtje Ravey. Deze gansche familie van drie geslachten werd (als in Goethe's ballade) op één oogenblik vernietigd, terwijl bovendien in dit, als door eene reuzenhoos omgewoelde, huis nog de baker, de schoonmaakster en eene der dienstboden, Maria van Noodt, omkwamen. De andere dienstmaagd, deerlijk gekwetst, is over de puinhoopen den dood ontvlucht en zij mocht zeggen, als de boden in het boek Job, „ik alleen ben ontkomen, om het u aan te

zeggen". Op den dood van mevrouw Populaeus—van Hengel, zijne tante, dichtte Wessel Albertus van Hengel, de latere hoogleeraar:

„Mijn magen dachten aan geen nood,
„Zij zaten saâm in zoeten vrede,
„Zij wenschten, hoopten.... maar de Dood,
„De doove dood trok z' allen mede...." 96)

Ook hier was het gevoel sterker dan het vermogen om de aandoening te uiten. Vermelden wij nog voor wie het mocht willen weten, dat het jacht, waarin de ongelukkige familie Rietmuller uit Den Haag gekomen was, wonderlijk genoeg niet geheel werd vernield. 97) Een stuk van het paviljoen is te zien op onze Lakenhal.

Eene enkele schrede teruggaande op onze wandeling staan wij voor het „huis met den paardevoet" waar het lijk van mevrouw Van Hoogstraten—Bergsma bedolven ligt; tusschen dit en de huize Van Struyk wonen de heer en mevrouw Krane, zelven ontkomen, maar zij treuren over den dood hunner moeder. De grens van de plaats, waar aldus binnen eng bestek de meeste menschenlevens vernietigd zijn, is de woning van den bejaarden hoogleeraar Adriaan Kluit, den kenner onzer vaderlandsche oudheden, over wien wij, als over Luzac, nog spreken zullen. Hij en zijne echtgenoote, Johanna Oursel (de ouders van den president-wethouder W. P. Kluit) werden eerst Vrijdag den 16den onder het puin uitgegraven. In de daarop volgende huizen van den heer Alewijn, ds. Adr. van Assendelft, timmerman Van Beek en den kaarsenmaker Meerburg zijn, voor zoover ik weet, geene dooden gevallen.

De brug overgaande, wandelen wij de Nieuwsteeg in. In het derde huis van den hoek naar de zijde van de Saaihal woonde de kleermaker J. D. Essing, die onder de dooden wordt opgegeven. Drie huizen verder ligt de ruïne van de

school van de weduwe Schneitner. Van hare leerlingen zijn omgekomen de achtjarige Jan Willem van der Palm, geboren den 28sten November 1798, zoon van den beroemden hoogleeraar. Een broertje werd gered, om vele jaren later, 14 November 1819, als student te sterven. [98]) Voorts een zoontje van den heer S. van Lange en de elfjarige Reijnier Arnold Mess, zoontje van het latere raadslid P. G. Mess. Op de Langebrug werd mevrouw Brill—Babut, afgemat van het waken bij een ziek kind, op haar bed verpletterd. [99]) Ter zelfder plaatse eene zandverkoopster met hare vier kinderen. In de Boomgaardsteeg ligt het lijk van eene vrouw, het mandje aan den arm, haar kind in den anderen vastgekneld, de sleutel in de verstijfde hand bestorven. Men zegt, dat zij van het Rapenburg tot hier geslagen is. Diepbetreurd wordt Jannetje la Gas, 19 jaar oud, het eenig kind harer ouders, eerst den 23sten opgegraven. Diepbetreurd nog zoovelen: Dirkje Wierdels de vrouw van Abr. Owel, nog levend opgegraven, maar den 22sten Januari overleden, mej. Nierop—van der Wandt, mej. Eliza van Schaik en zoovele anderen meer, wier namen ons zijn overgeleverd, [100]) maar van wie wij overigens niets weten. Maar hoeveel tranen zijn er om die allen geschreid; door hoe snijdenden angst zijn de magen gemarteld, vóór zij zekerheid hadden, dat hunne dierbaren dood waren en niet meer onder het puin aan gruwelijk lijden waren blootgesteld! Er zijn er ook gestorven alleen door den schrik, als b.v. de vrouw van den apotheker Hendrik Halder op de Hoogstraat; of zuigelingen, die door de ontzetting, welke de moeder aangreep, geen voedsel meer vonden; [101]) of anderen, die schijnbaar ongedeerd opgegraven, later aan hunne wonden stierven, zooals Cornelia Wilhelmina Graswinckel, de vrouw van den rector magnificus N. G. Oosterdijk, die den 26sten nog aan haren echtgenoot werd ontroofd; of eindelijk zwangere vrouwen, die door den slag en de verbijstering in

het kraambed stierven, tot wie o. a. de 23-jarige vrouw van ds. J. F. Moltzer behoort. Maar genoeg van deze droefheid. Er zijn er weggerukt van wie wij slechts weten, dat zij de „schoonmaakster van timmerman Beerendregt" was, of Hendrika Cremers heette. Dergelijke namen zouden wij vele kunnen noemen, maar zij zouden niet genoeg meer tot ons spreken. Allen, bekenden en onbekenden wijden wij een woord van vriendelijke nagedachtenis en wij hebben thans een diepen indruk ontvangen van den rouw en de bittere verslagenheid, die in onze stad moeten geheerscht hebben.

Blijder arbeid wacht ons nu wij van de geredden en hunne redders spreken gaan. Daar is de grijze hoogleeraar van de Wijnpersse, ongekwetst uit zijn vernield huis uitgegraven, de schepen mr. J. W. van Noort met vrouw en zoon gered door drie mannen, van wie één den naam C. Emeis droeg. Dat het huis van mr. Van Noort, zooals wij reeds zeiden, was blijven staan, wekte nog lang daarna verbazing. [102]) Dat de heer en mevrouw Kraane ongedeerd te voorschijn werden gebracht, vermeldden wij reeds waar het behoorde. De jonge Dirk Kantebeen, op school bij meester Verburg, lag met drie vriendjes onder het puin, maar door schuins gevallen balken beschut. De flinke jongen kroop door eene nauwe opening naar buiten, wees aan enkele mannen den weg en redde aldus zijne kameraadjes. De hoogleeraar Rau is uitgegraven door zekeren Frederik Puerari en G. van der Woord, pruikmaker, aan wie hij, met zekere Schuurman en Montagne het leven van zijne vrouw, schoonzuster, kind en dienstbode te danken had. Ook een timmermansjongen, wiens naam onbekend is gebleven, hielp mede met een hamer, die lang het eenig werktuig was, dat zij bezaten. [103]) Ook een aantal studenten boden de behulpzame hand, doch van hen zullen wij afzonderlijk gewag maken.

Dat het tweede meisje van mr. A. van Swieten, schoon gewond, onder het puin der departementsschool werd uitgedolven lenigde een weinig de smart der ouders over den dood van hun ander dochtertje. Op deze zelfde school ging het zevenjarig zoontje van mr. L. P. A. van Puttkammer. Toen de trouwe meid, Dorothea Francina Hensch hoorde, dat het kind onder de puinhoopen lag, begon zij aanstonds te zoeken, al roepende: „Kootje Puttkammer!" hij eindelijk antwoordend: „hier ben ik lieve Door." Zij boort zich door het puin, redt het kind en snelt er mede naar de ouders. „Wie veracht," aldus roept de man, die ons dit verhaalt, uit, „den mensch om zijn stand? Hoezeer behoeven wij elkanders hulp!" [104]) Aan deze (goedbedoelde) neêrbuigende vriendelijkheid zijn wij ontwend geraakt. Was die Abigaël van Borselen, die den kleinen Hendrik Albert van der Palm redde, ook de dienstmaagd? [105]) Ook Borger, de beroemde, werd „uit de kaken des doods gerukt". [106])

De koning had bij zijn bezoek aan de stad, waarvan het verhaal het waardig slot van dit hoofdstuk vormen zal, premies uitgeloofd voor de redding der slachtoffers en daarvoor aanstonds eene som beschikbaar gesteld. Den 13[den] Januari had de stadsregeering het bedrag der premie bepaald op tien dukaten, d. i. *ƒ* 52.10, en eene commissie benoemd, de heeren Dedel, Van Reverhorst en Van Oyen, om de verklaringen te onderzoeken en de premiën of gedeelten er van uit te keeren. De daarvan opgemaakte lijsten berusten in het Hollandsch en Fransch op ons stadsarchief, terwijl het gansche bedrag ad *ƒ* 4288.2.8 later met naam en toenaam is verrekend. [107]) Wij hebben daaraan reeds een paar malen iets ontleend, maar verwijzen voor 't overige naar die lijst. Het zou eentonig worden te verhalen, dat „Frederik Koelhof heeft gered mevrouw Kraane" en „daarvoor ontving *ƒ* 52.10" en aldus door te gaan. Bij de redding van zekere Margaretha Verkouw door twee

mannen staat aangeteekend: „Zij geweeten, dat er nog een corporaal en een wachtmeester bij tegenwoordig geweest zijn, welke tot nog toe onbekend zijn gebleven, daarom ieder $1/4$ part, maakt *f* 26.5." Die twee hebben zich later bekend gemaakt. Abraham Uljee redt Leendert van Bemmel, maar bedankt voor de premie, „als zijnde de geredde zijn oom." Soms vinden wij de belooning voor één geredde onder tien personen verdeeld, soms bedanken twee voor hun aandeel ten gunste van een derde, soms redt één er velen en vinden wij dus b.v. Johan David Emeis met 2, Jan Geerlings met 4 premiën. Onder de redders treffen wij nog den bekenden naam aan van Pierre Dee. Er zal nog gelegenheid zijn de onverkwikkelijke mededeeling te doen, dat menigeen uit de ramp (men vergeve ons de gemeenzame uitdrukking) een slaatje heeft geslagen. Het is daarom slechts billijk te herinneren, dat velen, als Abr. Uljee, voor de premie bedankten en vooral, dat de redding in dien eersten nacht, onder duisternis en sneeuwjacht en op de hoog en steil opgestapelde puinhoopen, niet dan met groot perijkel geschiedde en buitengemeen veel moed en koelbloedigheid vereischte.

Men vindt onder de berichten dier dagen ook verhalen van menschen, die door eene kleine toevalligheid (om dit onjuiste woord te gebruiken) bewaard bleven. Susanna Tak, dochter van die weduwe Tak—le Poole, wier dood wij vermeldden, was vijf minuten vóór de uitbarsting van huis gegaan, omdat zij niet wist, dat de catechisatie van ds. Jan van Geuns dien dag niet zou doorgaan. De koster had bij de rondzegging haar huis overgeslagen. Toen zij bij de doopsgezinde kerk gekomen was, sprong het schip en viel haars moeders woning in puin. Ook ds. Van Geuns verhaalt dit en voegt er bij, dat hij om half-drie het verzoek kreeg het uur niet te laten doorgaan. Hij bleef daarom thuis, terwijl hij anders een bezoek

zou hebben gebracht bij de weduwe Schneitner, wier school, weten wij, geheel werd verwoest. [108])

De regeering der stad heeft later zulke burgers, die zich bijzonder verdienstelijk hadden gemaakt bij de redding hunner „natuurgenooten", daarvan schriftelijk getuigenis gegeven. Vóór mij ligt een stuk op perkament met het stadszegel, d°. 24 December 1807, waarin „Wethouderen der stad Leyden den heer Lodewijk Caspar Luzac bedanken voor zijne hulpvaardigheid bij de ramp", geteekend door W. P. Kluit en J. C. Potgieter. [109]) Een ander dergelijk stuk van denzelfden datum brengt dank aan den heer Govert Willem van Gaasbeek (hij was toen klerk van den secretaris van de Universiteitsvierschaar), dezelfde die later is opgetreden als boekhouder van de Commissie van schadevergoeding en zich ook in die betrekking bijzonder heeft onderscheiden. [110])

Het getal van door glasscherven, steenen, dakpannen lichtgewonden bedroeg voor de gansche stad om en bij de tweeduizend, die allen zijn hersteld. Onherstelbaar was wat door de ramp verloren ging aan boeken en handschriften, aan kostbare oude meubels, glaswerk en porcelein en menig historisch gedenkstuk, waarvan de schade nimmer was goed te maken. Ik denk aan de boekerij van dr. Bennet en aan diens handschrift voor zijn „Handboek van Oeconomie", aan de fraaie bibliotheken van prof. Rau en ds. Broes, aan de aanteekeningen der drie Schultensii (Albert, Johannes en Hendrik Albert), b.v. op het Arabisch-Grieksch-Latijnsch woordenboek, [111]) aan den onuitgegeven letterarbeid van prof. Kluit, naar aanleiding waarvan ik in eene aanteekening enkele bijzonderheden vermeld, [112]) aan de antiquiteiten van den schepen Van Noort en aan zooveel andere voorwerpen van historisch belang, onder de inéëngestorte huizen vernietigd en voor goed verloren. Juist omdat de ramp eene wijk trof, door zóóveel geleerde en aan-

zienlijke burgers bewoond, was de schade te dezen opzichte zoo groot en onherstelbaar. Met droefheid denken wij aan de kostbare gedenkstukken van het verleden, hier te niet gegaan en noode ontbeerd.

Aan het einde van dit hoofdstuk over slachtoffers en geredden voegt het, wij zeiden het reeds, te boekstaven wat koning Lodewijk voor de ongelukkige inwoners heeft gedaan. Op het oogenblik der uitbarsting bevond Z. M. zich te 's-Gravenhage en de tijding vervulde hem met zoo hartgrondig medelijden, dat hij zich aanstonds naar de geteisterde stad begaf, tegelijk het verstandig bevel gevend, dat een gedeelte van het Haagsche garnizoen en enkele brandspuiten mede daarheen zouden gaan. Afgestapt aan de Plaats Royaal (verg. boven blz. 24) begaf de koning zich naar het stadhuis, waar reeds de vroedschap vergaderd was en besprak met haar een aantal te nemen maatregelen. Daarna, van een klein gevolg vergezeld, ging hij naar de plaats zelve der ramp. Dáár (op vele prenten is het afgebeeld) klom hij op de puinhoopen, waaraan inderdaad groot levensgevaar verbonden was, liet zich alles uitleggen en aanwijzen, bemoedigde en kalmeerde de verbijsterde menschen, die zich om hem verdrongen, loofde tien dukaten uit voor de redding van elk menschenleven, waarvoor hij dadelijk 175 dukaten beschikbaar stelde, [113]) deed zelf aan het reddingswerk mede en keerde niet vóór zes uur in den morgen naar Den Haag terug. [114]) Geen wonder, dat des konings optreden de harten der verslagenen met dankbaarheid vervulde: hij heeft inderdaad in dien eersten nacht der verschrikking grooten steun gegeven en wij kunnen medegevoelen met den dank, hem toegebracht, ook al is de taal soms gezwollen genoeg. „Elk weldenkende richtte hem zeker „een eerzuil op in zijn gevoelig hart en leere de verdiensten

„van een vorst waardeeren, welke zijn roem stelt in de volken „gelukkig te maken, die van het zijne opoffert om rampzaligen „te redden." [115]) Bilderdijk zong:

„Ja, Lodewijk verschijnt op Leydens steengruishoopen
„En bergt met eigen hand haar zuigling van den dood.....
„O, wie u daar 't gelaat ten hemel op zag heffen
„En d' uitroep van de smart besterven op uw mond,
„Die mag uw waarde o vorst en Gods gena beseffen,
„Die 't zinkend vaderland geen andren hoeder zond." 116)

En Le Francq van Berkhey:

„Nu schenkt ze (de Voorzienigheid) aan ons een koning weer,
„Die als een held, op Gods bevel,
„O Leyden ijvert tot herstel." 117)

Z. M. liet het allerminst bij deze hulp. Vooreerst schonk hij den volgenden dag uit zijne persoonlijke kas *f* 30.000. Vóór mij ligt de blijkbaar in der haast gestelde verklaring: „Aan den ondergetekende is heden den 13den Januari 1807 ter hand gesteld een sleutel van een kist op het comptoir van de ordinaris verponding, waarin zijn gedeponeerd vijftich zakken guldens, welke door zijne Koninglijke Majesteit aan deze stad in deszelfs rampvolle calamiteit edelmoedig zijn geschonken." Het stuk is geteekend door Jacs. de Fremery, die toen „clerk ter Thesaury" was. [118]) Den 15den Januari ten 9 ure kwam de koning weder in de stad, om de verwoesting van nabij te beschouwen. Wat hij dien dag ten behoeve der Hoogeschool deed, zullen wij in een volgend hoofdstuk nog zien. Hij beloofde toen ook uit 's lands kas provisioneel de som van *f* 100.000 ter beschikking van zijnen Minister van Binnenlandsche Zaken te zullen stellen tot gedeeltelijk herstel der verliezen. Ook gaf hij verlof tot het houden van die algemeene collecte, waarvan wij, als wij zullen genaderd zijn aan wat de natie voor Leiden deed, nog zullen spreken. Arme Lodewijk! Toen het keizer Napoleon ter oore kwam, dat hij een beroep op de

hulpvaardigheid des volks had gedaan, schreef hij aan zijnen broeder: „een vorst beveelt zonder vragen, hij moet de noodige middelen bezitten en geen steun bij de natie zoeken." [119]) Mede op dien 15den Januari bezocht de koning ook de hospitalen, ging rond in de verwoeste huizen, bemoedigde overal de treurenden en zeide o. m.: „Uwe dooden kan ik u niet wedergeven, dit is boven 't menschelijk vermogen, maar al wat in mijn magt is zal ik voor uw stad doen." [120]) Het was hem ernst en hij heeft veel gedaan; het was niet zijne schuld, dat die macht gering en door den keizerlijken opperheerscher op velerlei manier gebonden was! Onder den aandrang van zijn medelijdend hart bood Louis zelfs zijn Huis ten Bosch aan ter huisvesting der dakloozen, waarvan door sommigen, o. a. door prof. Van de Wijnpersse, is gebruik gemaakt. [121]) Nog een en ander maal zullen wij maatregelen des konings te vermelden hebben ten bate onzer stad. Doch niets heeft meer indruk gemaakt op den tijdgenoot dan de persoonlijke, hartelijke deelneming des vorsten, wiens gemoed inderdaad op 't hevigst was ontroerd. De bleeke, moeilijk gaande man, in zijn eenvoudige uniform, met tranen in de oogen, in dien onheilsnacht, bij rossen fakkelschijn tusschen de puinhoopen, waaronder de eerstgevonden dooden werden uitgedragen, staande te midden der verbijsterde burgerij — waarlijk wij begrijpen dat dit tooneel in de herinnering voortleeft tot op heden toe. Laat het zijn, dat zijne ijdelheid door dankbaar huldebetoon werd gevleid en dat lof zijn wankelend zelfgevoel steun gaf, wij hebben het boven niet verheeld [122]) — met dat al verstaan wij zoo goed het woord van dien Noordhollander, die tot den koning zeide, dat sinds de ramp van Leiden, de natie zijn vreemdelingschap had vergeten. [123])

Gansch anders was het met de koningin. Hortense stond verre van de persoon haars gemaals, verre van zijne Holland-



Het Rapenburg na de ramp, met den Koning.
(Naar Milaz.)



sche politiek, verre van zijne sympathieën. En het eenig oogenblik, dat zij op ons tooneel verschijnt, is daarvan als een treffend zinnebeeld. Donderdag den 29sten Januari reed H. M. door Leiden, van Utrecht komende. Aan de Hoogewoerdspoort werd de koningin begroet door de heeren Van Slingelandt, den commissaris van Z. M., W. P. Kluit, president-wethouder, P. Cunaeus, wethouder en P. van Lelyveld, raad der stad. Zij informeerde naar alles op de menschlievendste wijze (hoe past de toon van een courantenverslag bij de koelheid der gansche episode!) en er was een oogenblik sprake van, dat zij langs het Rapenburg zou rijden en bij de bouwvallen, die, 17 dagen na de ontploffing, hunne eerste afschuwelijkheid verloren hadden, zou uitstappen. Maar „de aandoeningen van deze goede vorstin waren te hevig", dan dat de Leidsche heeren haar durfden aanmoedigen het terrein te bezoeken. Dus werd het portier weder gesloten, de magistraten bogen en door Breestraat en Noordeinde reed H. M. naar Den Haag. [124]) Het is waar, dat zij *ƒ* 10.000 schonk voor de noodlijdenden. [125])

Het zou theatraal zijn te zeggen, dat de lectuur van dit hoofdstuk van den lezer veel heeft gevergd: leed van honderd jaar geleden wekt geene wezenlijke droefheid meer. Maar wel is ons begrijpelijk geworden, dat tóén de ontroering heftig en de smart diepgaand zijn geweest. En het valt ons niet moeiclijk meer ons daarin in te leven. Doch, na aldus met het Leiden van vóór eene eeuw over de dooden te hebben getreurd, over de geredden te hebben gejuicht, wenden wij ons thans tot de beschouwing van het aandeel, dat kerk en hoogeschool in de ramp hebben gehad.

HOOFDSTUK IV.

Kerk en Hoogeschool.

et eerste gedeelte van dit hoofdstuk zal gewijd zijn aan het optreden der Leidsche kerkgenootschappen na de ramp. Wij zullen daarbij hebben te spreken van de godsdienstige aandoeningen door het onheil gewekt of, beter gezegd, van de vertolking, welke zij in de onderscheidene leerredenen vonden. Want over wat er in de harten der menschen is omgegaan kunnen wij slechts bij benadering oordeelen; voorwerp van historisch onderzoek kan slechts wezen, wat zich daarvan naar buiten openbaarde niet slechts in die preeken, maar ook in de beschrijvingen van de ramp, de dichtstukken, de publicaties, de koninklijke decreten, ja in de rekeningen. Maar daaruit valt dan ook het een en ander op te maken. In het bijzonder treft het ons (en ten jare 1906 valt het niet gemakkelijk het ons goed voor te stellen), hoe niet alleen in die preeken, maar in alle stukken de godsdienstige toon wordt aangeslagen. Wie ook spreken, de wethouders, de senaat der hoogeschool, de curatoren, de beheerders der ingekomen gelden, de dichters der gelegenheidszangen, wie ook, allen zien zij in de ramp eene beschikking Gods, al trachten zij die op verschillende

wijze uit te leggen, allen prediken zij berusting in Gods wil, allen handelen zij, op hun onderscheiden gebied, met eene aanroeping om Gods bijstand. En dat niet, alsof deze en gene, bij wijze van vroom vertoon, wat stichtelijke woorden tusschen zijne zinnen instrooide. Neen het geschiedt gansch natuurlijk, op het gepaste oogenblik en zóó, dat duidelijk blijkt, dat niemand het ongewoon vond, dat niemand dacht aan wat voor de gelegenheid aangeschafte, vrome woordenkraam. De verklaring van dit verschijnsel is niet moeielijk. Godsdienst speelde, ook nog eene eeuw geleden, veel grooter rol in het openbare leven dan thans. Of daarmeê ook samenging krachtiger persoonlijke godsdienst is eene vraag, waarop in mijn bestek niet behoeft te worden geantwoord. De historicus heeft slechts vast te stellen, dat in 't openbaar godsdienst veel duidelijker optrad dan thans, niet opgeschroefd, maar natuurlijk. De Rector magnificus, in de eerste zitting van den senaat na de ramp vangt zijne toespraak aan in godsdienstigen toon; de secretaris-generaal van Binnenlandsche Zaken Wenckebach en de president-wethouder Kluit eindigen hunne „Algemeene rekening" met de woorden: „Beware de Voorzienigheid ons dierbaar vaderland lange voor soortgelijke rampen.... Doch ook dan wanneer naar Gods altijd wijze, maar vaak ondoorgrondelijke wegen...." enz. Zonder hiermede rekening te houden, kan men den tijd niet begrijpen, daarbij vooral bedenkende, dat wat aan ons, gewend aan zoo andere verhouding, vertoon schijnt, toen de natuurlijke uiting was van vrome harten en gevolg van de opvatting van godsdienst als eene macht ook in het openbare leven. Daarentegen stond het toen gelijk nu ten opzichte van de verklaring van groote rampen: of zij ter waarschuwing waren, of tot straf van zonden, of slechts „natuurlijke oorzaken" hadden? Wij zullen onzen lezers die verschillende stemmen laten hooren, zonder daarbij in eene

waardeering dier gevoelens te treden, wat, op zichzelf van belang, in een geschiedkundig verhaal nochtans niet op zijne plaats zou zijn.

De „Provisioneele Commissie van Policie", benoemd den 14den Januari en bestaande uit den Schout, de wethouders en de heeren Van Lelyveld, Van Halteren, E. Luzac, Dozy en De Mey, had bevel gegeven, dat in de kerken der onderscheiden gezindten op Zondag den 18den Januari dankstonden zouden gehouden worden. Aldus geschiedde, wat de Hervormden betrof, van wie St. Pieter en St. Pancras onbruikbaar waren geworden, in de Marekerk ten 9 uur door ds. L. Egeling, ten 11½ door ds. C. C. van Tricht, ten 2½ weder door ds. Egeling; in de Waalsche kerk, d. w. z. de oude O. L. Vrouwekerk, waarvan nog een stuk muur in de Brandewijnsteeg te zien is, ten 9 uur door ds. J. Roldanus, ten 11½ door prof. S. F. J. Rau, ten 2½ uur door ds. N. Schotsman. Desgelijks geschiedde in de Luthersche, Remonstrantsche en Katholieke kerken, terwijl de „Mennonitische" gemeente, wier kerk insgelijks gedeeltelijk vernield was, ten 2 uur godsdienstoefening hield in het gebouw der remonstranten onder leiding van ds. Jan van Geuns. Zondag den 25sten spraken nog ds. H. Proper in de Marekerk voorm. en ds. W. Broes in de Vrouwekerk. Deze twee laatste preeken met die van de predikanten Roldanus, Egeling, Rau en Schotsman verschenen als „Bundel van aanspraken, gebeden en leerredenen" bij A. en J. Honkoop te Leiden, ten voordeele van de slachtoffers, met approbatie van de theologische faculteit. De verkoop bracht op *f* 958.17.0. [126])

Het zijn natuurlijk gelegenheidspreeken, maar wij kunnen ons toch den indruk begrijpen, dien zij hebben gemaakt. Ds. Roldanus, sinds 1781 te Leiden, predikte de onzekerheid onzer aardsche bedeeling, waaruit ons telkens de stem waarschuwend tegenklinkt: „waakt, zijt altijd bereid!" en trachtte zijn gehoor

op te heffen tot die godsdienstige berusting, die met Job leert zeggen: „de Heer heeft gegeven, de Heer heeft genomen, de naam des Heeren zij geloofd". Gezongen werd o. a. Psalm 66 : 6. Ds. Egeling, eerst drie jaar in deze gemeente, roerde de vraag aan, voor en na bij zoovele volksrampen gedaan, of de gevallenen grooter zondaars waren dan die gespaard bleven, om daarop nadrukkelijk met neen te antwoorden. Maar wel, vervolgde hij, moeten wij, beschroomd om in waanwijsheid Gods daden te bedillen, vragen wat Hij ons leeren wil? En het antwoord luidt, dat Hij ons wil leeren, hoe ook het beste hier op aarde onzeker en zwak is en dat wij voor ons wezenlijk geluk andere rijkdommen noodig hebben. Geen straf deze ramp, maar op deze door de zonde verpeste aarde moeten de boozen aldus worden gewaarschuwd. De redenaar eindigde met een gebed, waarin hij o. a. God smeekt, dat Hij zoo vele rouwklagende, diepbedroefde menschen troosten wil, opdat zij geene harde gedachten koesteren gaan van Zijn doen, maar leeren stil te zijn. Hij dankt daarvoor, dat God het hart des konings bewogen heeft tot veelvermogende behulpzaamheid en vraagt ook, dat Hij de gevoelige breuk heelen moge, die Hij der Hoogeschool geslagen heeft. Prof. Rau sprak natuurlijk in 't Fransch zijn „Discours et Prière" uit, daarna echter in 't Hollandsch vertaald door mr. D. Th. Kemper, secretaris van Ouder-Amstel en afzonderlijk uitgegeven te Amsterdam bij P. E. Briët. Rau is onder den diepen indruk van zijne eigene redding met vrouw en kinderen, maar wil, dat het persoonlijke achtersta bij zijne roeping, om der gemeente wat is geschied te prediken niet als gevolg van het toeval, maar als het werk van God. Later gedenkt hij ook hen, die wel er het leven hebben afgebracht, maar, met hunne huizen, hebben verloren zooveel voorwerpen, die dierbaar waren aan hun hart.... eene droefheid, waarin wij ons gemakkelijk kunnen indenken. Hij

troost zijn gehoor met de hoop op dien glorierijken dag der opstanding, waarop alle verrezenen „célébreront de concert les gratuités de l' Eternel". Strenger van toon was ds. Schotsman. Met afgemat lichaam en diepgewonde ziel heeft hij zijne verwoeste woning verlaten (hij wordt gezegd te hebben gewoond op de Steenschuur, maar ik heb niet kunnen ontdekken wáár) en hem heeft (wij gelooven het gaarne) de gelegenheid ontbroken tot bedaarde overdenking. Hij herinnert zijn gehoor aan Amos 3 : 6: „is er een kwaad in de stad, dat de Heer niet doet" en wil met hen zoeken naar de oorzaak van dit kwaad. Welnu, Leiden is door God altijd boven andere steden beweldadigd, maar haar hoogmoed, pracht en weelde zijn ten top gesteigerd. Thans heeft de boetbazuin geklonken, zal dan het volk niet sidderen? O, Leiden, Leiden, roept de spreker uit (en wij behoeven niet te twijfelen, of een deel der bevolking begeerde dezen toon eens boetgezanten), wat zal het zijn indien wij ook nu niet hooren en wijs worden! Hoort Gods woord onboetvaardig Leidenaar, schender van Gods naam en dag. Er was wel veel goeds in deze stad, maar Leiden diende God en wereld samen en er waren er, die op den eenen dag de kerk, op den anderen de comedie bezochten. Het oog dan naar boven, beminde Leidenaren, loopt God, den God uwer vaderen aan, van Hem zij uw hulp. Weder anders klinkt de stem van ds. H. Proper. Hij sprak naar Joh. 14 : 1: „uw hart worde niet ontroerd". Wij weten wat ons troosten moet, het geloof in God den wijzen, machtigen Schepper èn in Hem, den grooten Zoon van God en Heiland des menschen. Hij slaat, maar Hij kan ook heelen. Dat bijzondere ongevallen als dit straffen zouden zijn voor bijzondere overtredingen, kunnen wij niet denken, veeleer zijn zij als eene leerschool des menschdoms. Ook nu vragen talloozen: waarom? en waarom juist zóó? maar wij kunnen Gods plannen niet overzien. Konden

wij het, wij zouden ook hier louter wijsheid speuren. Het geloof in Christus eindelijk leert ons God uit het beminlijk oogpunt van een verzoenden God en Vader beschouwen en opent ons uitzichten op een beter leven, waar geen lijden en gevaar meer gekend zal worden. Treffend was de tekstkeuze van Wilhelm Broes: „Uwe knechten hebben een welgevallen aan hare steenen en hebben medelijden met haar gruis" (Ps. 102 : 15). Deze is niet de ware liefde, die door het lijden wordt bekoeld. Neen, nu juist in tegenslag moet de liefde blijken. „Ei hoorders," roept de kanselredenaar uit, „noemt u geen Leidenaars, zoo uwe liefde voor Leiden met Leidens verwoesting verflauwt!" En dat zij thans in gruis ligt, de eenmaal bloeiende stad, wel, heeft de moeder niet het hulpbehoevend kind het innigst lief? Zoo hebben ook wij, in hare ellende, de stad te meerder lief. Liever, zegt hij, dan uwe aandoeningen te wekken, die al hevig genoeg zijn, tracht ik ze te doen bedaren en te doen overgaan in dat stiller en vaster gevoel, in die edelmoedige liefde voor uwe stad, liefde ook, ja te inniger, voor hare puinhoopen. En deze kan alleen die moedeloosheid verwinnen, die zoovele bevangen heeft. „O genade Gods," eindigt deze spreker zijne rede, die nog thans ons treft, „die ons in grievend leed en in nog hooger ramp en nood genoeg zijt, wees over ons! Heb welgevallen aan onze puinhoopen, heb medelijden met ons gruis!" Hij liet nazingen Ps. 42 : 7.

Men zal moeten erkennen, dat de Leidsche predikanten voor eene zware taak stonden. Zelven op 't hevigst geschokt, moesten zij anderen bemoedigen en vooral, zij moesten tegenover vertwijfeling en ontkenning (die in onheilstijden altijd luide zich laten hooren) het woord spreken van christelijke overgave, die berust en toch niet lijdelijk is. Wij, die niet tot de scharen behooren, die naar hun woord hebben geluisterd, weten niet van den indruk door hen teweeg gebracht,

maar wat wij lezen doet ons verwachten, dat zij velen hebben goed gedaan. Te meer als zij, door persoonlijke ontroering bewogen, hunne leerreden niet hebben gelezen, (zooals in hunne dagen schier algemeen was) maar, na ernstige memorisatie, hebben voorgedragen. Van Wilhelm Broes althans weten wij dit met zekerheid. [127])

De doopsgezinde leeraar Van Geuns gaf zijne preek insgelijks uit. Zijn tekst was: „Met mijne ziel heb ik u begeerd in den nacht, ook zal ik met mijnen geest U vroeg zoeken; want, wanneer uwe gerichten op de aarde zijn, zoo leeren de inwoners der wereld gerechtigheid" (Jes. 26 : 9). Een woord van vertroosting en opwekking. En ook hier de uitspraak, dat wij deze ijselijke bezoeking niet mogen aanmerken als dadelijke blijken eener straffende goddelijke rechtvaardigheid, waarbij de redenaar Luk. 13 : 1—5 aanhaalt. Dit verhaal was de tekst van de leerrede des heeren Silvergieter Hoogstad, predikant te Zwammerdam, die meteen den geest ervan doet kennen, want hij waarschuwt ernstig tegen die vermetele liefdeloosheid, die in rampspoedigen zondaars ziet, en vindt veeleer de openbaring der goddelijke gerechtigheid in de ellende, die elke zonde met zich sleept.

Er is niet aan te denken een verslag te geven van alles wat in de kerken van het koninkrijk Holland over de ramp van Leiden is gesproken. Hoeveel goeds er onder moge geweest zijn — ons bestek en vermoedelijk het geduld onzer lezers laten de vermelding ervan niet toe. Slechts vergeve men ons, zoo wij nog herinneren aan de preek van den remonstrantschen predikant F. van Teutem te Utrecht op 18 Januari. Hij heeft, zegt hij, de ongelukkige stad bezocht en geeft zijne preek uit voor de slachtoffers, „hetgeen," voegt hij er bij, „uitgever en vervaardiger in deszelfs gewenscht vertier te meer belang doet stellen." Ook hij verbindt zijne rede aan het

verhaal van den toren van Siloam en ook hij waarschuwt, dat zijne hoorders in rampen geene teekenen zullen zien van Gods ongenade en in de dieprampspoedigen geen verworpelingen, al voert Gods wijsheid ons langs donkere paden. Eindelijk noemen wij nog de leerrede in de Joodsche synagoge te Groningen op Zondag 25 Januari gehouden, ter aanbeveling der nog te noemen algemeene collecte, door den opperrabbijn S. Berenstein in de Hoogduitsche taal. [128]) De tekst is: „(De rechtvaardige) strooit uit, hij geeft den nooddruftige" (Ps. 112 : 9) en de preek eene breed opgezette verhandeling, waarin ons vooral treft het eigenaardig rationaliseerende, den tijd eigen, iets van den geest der Aufklärung, waardoor het eigenlijk godsdienstige achter het zedekundige terugtreedt.

De Israëlieten in Leiden zelf, zooals wij zagen, zwaar getroffen, hebben zich in het gansche land niet onbetuigd gelaten in offervaardigheid. Doch ook zonder dit in aanmerking te nemen treft ons de (zonder twijfel goedbedoelde, maar in onze ooren aanmatigende) toon van een woord als dit: „Dat de jood hier de regeering van zijnen Jehova eerbiedige, maar tevens bedenke hoe troosteloos zulk een verlies zij, zonder de zekere hoop op een wedervinden voor de eeuwigheid." [129])

Ofschoon dus over het algemeen in de godsdienstige toespraken, die ons hebben bereikt, de brandende vraag, of rampen straffen Gods zijn, ontkennend werd beantwoord en eene mildere overtuiging zich openbaarde, werd er zeker ook op andere wijze geredeneerd. Althans onder de gelegenheidsdichters van die dagen is er een geweest, die zich in het bijzonder aangordde om aan te toonen dat „Leydens ramp geen godsstraf" was. Ziedaar de titel van een lierzang, anonym verschenen bij J. S. van Esveldt Holtrop te Amsterdam, althans door hem werd de opbrengst van den verkoop, een niet onaanzienlijk bedrag, later ten bate der slachtoffers gestort. [130])

De dichter, die zijn naam verzwijgt, is E. Schilderup. In de beschouwingen over de ramp heeft hem uitermate gehinderd, dat men bij de verklaring ervan met het gezond verstand en met de natuurlijke oorzaken geene rekening hield.

„Men durft, ontzind de Rede krenken
Voor haar verhef ik mijne stem...."

aldus omschrijft hij zijn doel en zijne ergernis bestaat hierin:

„God, dweept men, heeft haar (Leiden) streng bezocht."

En wie anders dan de predikanten zijn het, die zonder dat zij zelven er iets van meenen, de schare op dezen dwaalweg voeren? Bij hen ligt alle schuld:

„Zwijgt dan verwaten huichelaren
Wat kalt gij van Gods raadsbesluiten,
Van toorn, van straf om 't kwaad te stuiten...."

het is louter dwaas en misdadig verzinsel. Neen, slechts met de natuur hebben wij rekening te houden,

„Natuur, onwrikbaar zijn uw wetten"

en alle andere bespiegeling is of domheid of huichelarij. En de natuur heeft voor alles hare goede redenen:

„Als d' Etna spuwt, en uit zijn kolken
De lavastroom geheele volken
Verwoesting, dood en jammer spelt,
Moet zulks de hoogste goedheid streelen?
Of wordt, om zuivrer lucht te teelen
Alsdan slechts 't evenwicht hersteld?"

Wat „de natuur" voorhad met de ontploffing van het schip vernemen wij niet. Het „teelen van zuiverder lucht" schijnt onbewijsbaar, al ware het in onze stad niet ongewenscht geweest. Wel heeft deze lierzang heel wat tegenschriften uitgelokt; onder den titel van „Zijn alle christen-geestelijken huichelaars?" verscheen eene uitnoodiging aan den dichter tot een mondgesprek, dat zoo al niet met hem, dan toch met een geestverwant heeft

plaats gehad. Wien het lust kan ze nalezen; [131]) wij mogen, bij den langen weg dien wij nog vóór ons hebben, bij dit speciale onderwerp (in zich zelf belangrijk genoeg) ons niet langer ophouden.

Er is iets anders. In de op de ramp volgende jaren werd op den 12den Januari telkens in alle kerken een dank- en bidstond gehouden, voorgeschreven door het gemeentebestuur. Ook deze gewoonte wekte bij sommigen ergernis en als hun tolk mag de anonyme schrijver gelden van den „Brief aan een vriend", ten jare 1813 bij Allart in Den Haag verschenen. [132]) De auteur, die zich oudstudent noemt, heeft de ramp mee doorleefd en zijn hart was toen in God gerust, gelijk hij prijs stelt op den naam van godsdienstig. Hij heeft het dan ook niet zoozeer tegen de predikanten als wel tegen de gewoonte van die jaarlijksche godsdienstoefening. Het is zoo verkeerd Gods grootheid juist te willen zien in verschrikkelijke voorvallen en dat geschiedt hier als de „gemeente van Leyden jaarlijks op den 12den van Louwmaand opgaat naar de tempelen des vredes om godsdienstig en plechtstatig gedachtenis te vieren van de uitbarsting van 30.000 pond buskruit." [133]) Waartoe dient het juist deze gebeurtenis te herdenken ter opwekking van de gedachte aan het vergankelijke? Er is immers „geen enkel punt van aanraking tusschen godzaligheid en buskruit?" [134]) Maar de herdenking van de ramp zal, zegt men, tot bekeering opwekken. Alsof de slachtoffers zondaren waren boven anderen! Wat het ergste is, de gewoonte ondermijnt alle begrippen van deugd. Want evenals de dragonders indertijd de boeren van Vlaardingen met het kanon dwongen om de nieuwe psalmen te zingen, zoo wil men hier „de weerbarstige harten bewegen tot het geloof door den schrik des buskruits". [135]) Het is een fabriek van Ninivitendeugd, die de vuurproef van den grooten dag niet zal kunnen doorstaan. [136]) Wat baat dat

quasi-deugdzaam zijn uit vrees, dat er op nieuw een kruitschip barste? Men zegt, dat God Kluit en Luzac heeft gedood om ons te straffen door het gemis hunner geleerdheid, alsof God onschuldigen zou dooden om schuldigen te straffen! De schrijver verklaart dan op den 12den Januari niet meer naar de kerk te zullen gaan, tenzij „onze inderdaad voortreffelijke leeraars" tot tekst willen kiezen Genes. 41 : 51. [137])

Natuurlijk lokte dit goed geschreven pamflet anderen uit. Er verschenen, ook anonym „Aanmerkingen op den Brief van een Vriend", [138]) waarvan de auteur begint met te erkennen (wat wij geheel met hem eens zijn) dat die brief niet uit de pen van een „dagelijksch" schrijver kan gevloeid zijn. Zijn geschrift mag niet vergeleken worden met die gelegenheidsbrochures, die „hare natuurlijke helling naar de kolk der vergetelheid volgen, welke zij in weinig dagen bereiken." Met dat al, hoe goed versneden pen hij voere, hij is profaan en hij is gezocht. Wat hij zegt van rampen, waarin men geene straffen Gods mag zien, is juist. Doch waarom mogen de geredden niet dankbaar zijn en dat toonen, dat eene moederlijke voorzienigheid [139]) de werking der natuurwetten heeft getemperd? En een bepaalde dag voor zulk eene dankbetooning is een weldaad voor het hart. Welk eene goede uitwerking zou het hebben, eindigt deze heusche bestrijder, als elken 12den Januari een leeraar, niet in de kerk, maar op het veld zelf des doods den kansel beklom en omtrent in dezen geest sprak.... volgt eene wezenlijk fijn en schoon gedachte toespraak. Wij houden ons verzekerd, besluit hij, dat vele beroofden zouden uitroepen, niet Genes. 41 : 51, maar „Indien ik u vergeet zoo vergete mijne rechterhand zichzelve." [140])

Maakt deze polomiek reeds veel aangenamer indruk door den hoffelijken toon en door het waardige en het principiëele van den strijd, nog hooger verheft zij zich boven den twist van

daareven naar aanleiding van Schilderups lierzang, door een derden kampioen, die deze maal zijnen naam noemt, niemand minder dan E. A. Borger, toen, in 1813 nog lector, maar aan het einde van dat jaar buitengewoon hoogleeraar. Wij zullen nader op hem terug moeten komen. Van den beroemden geleerde en dichter dan verscheen „Iets nopens den brief aan een vriend", [141]) een meesterstuk van geestige en hoffelijke polemiek, een misschien weinig bekend, maar een van de beste stukken uit Borger's pen gevloeid. Hij begint met te vertellen, dat men ook hem voor den schrijver van den bewusten brief hield, omdat zijn naam „ook" uit zes letters bestond. Nu is het waar, dat ook hij de viering van den 12[den] Januari afkeurt, maar dit is toch geen bewijs genoeg voor het auteurschap. Borger ontkent nergens met ronde woorden, dat hij dien geruchtmakenden brief schreef, maar erkent het evenmin. Ik durf op dit oogenblik de zaak niet uitmaken, ofschoon ik vóór zijn auteurschap het een en ander zou kunnen aanvoeren. Wat zijne eigene brochure aangaat, terwijl het onderwerp zelf nog slechts van historisch (en dan nog gering) belang is, heeft zij beteekenis door zijne meesterlijke uitéénzetting van het verschil tusschen fijne ironie en profanatie. Van spot met het heilige, zegt Borger, heb ik zoo grooten afkeer, dat „ik het zelfs kwalijk neem zoo men niet met ernst van den Vedam der Indianen of den Koran der Turken spreekt." [142]) Profanie staat gelijk met tempelroof, waarvoor zelfs een welopgevoed deïst zich wachten zou. Welnu, aan dit feit heeft de aangevallen schrijver zich niet schuldig gemaakt. Maar er zijn van die kitteloorige menschen, die geene ironie verstaan (wij lezen het en zuchten, denkend aan onze dagen) en vergeten, dat iets bespottelijk maken met een bijbelwoord nog niet hetzelfde is als den bijbel-zelven bespotten. Of bespotte die recensent den bijbel, toen hij als aankondiging

van een ellendig boek alleen schreef: „Jerem. 51 : 63?" Daar staat nl.: „En het zal geschieden als gij geëindigd zult hebben dit boek te lezen, dan zult gij een steen daaraan binden en werpen het in het midden des Fraths". Het is aardig gevonden, maar toch immers niet profaan. [143]) Zóó weinig mag dit van den onbekenden auteur worden gezegd, dat hij juist spreekt uit begeerte om christelijke deugd aan te kweeken. Intusschen, zegt Borger, hij had voorzichtiger moeten zijn en maar liever geene ironie moeten gebruiken, vooral hij had in de pen moeten houden (gewone, maar schier altijd vruchtelooze waarschuwing aan geestige lieden, voegen wij er bij) wat onnoodig scherp was. Daartoe behoort de uitdrukking: „men wil de weerbarstige harten bewegen tot geloof door den schrik des buskruits." Deze toespeling op een apostolisch gezegde [144]) heeft aan Borger geweldig mishaagd, [145]) maar profanie was ook hier niet. Doch hij had bij zijne gansche polemiek niet moeten vergeten, dat „de instelling dezer plegtigheid is gegrond op het gezag der regeering" en dat hij zich dus tot haar had moeten richten. [146])

Wij zullen, hoe verleidelijk het wezen moge, Borger niet op den voet volgen. Het is voor ons doel genoeg, vast te stellen, dat deze strijd over den Dankdag ons opnieuw leert, dat de aanvang van de 19de eeuw wel godsdienstig, maar niet dogmatisch-calvinistisch was, schoon reeds Bilderdijk bezig was den geest van het latere Réveil aan te blazen; vast te stellen, ten tweede, dat wij aan dezen controvers eene uitnemende verhandeling van Borger te danken hebben, die wij zouden willen betitelen „Over de ware en vermeende profanie."

Wij moeten nog voor een oogenblik op de dankstonden van den 18den Januari terugkomen. Want een der sprekers van toen heeft van den kansel gewaarschuwd tegen een kwaad, dat bij groote rampen welig pleegt te tieren: de hebzucht. Wij

spraken er reeds van en zullen er nog op terug moeten komen, omdat deze zonde zich op verschillende manier openbaarde, een wanklank tusschen veel schoon geluid van stemmen. Laat ons hooren wat ds. W. Broes zeide: „Mijne ziel wordt diep bedroefd, zoo dikwijls ik vrees, dat oneerlijkheid en baatzucht de maatregelen, welke tot onze herstelling genomen worden, zouden verijdelen; dat oneerlijkheid en belangzucht onze stad, onderwijl dat duizend schouderen, met vereende aanspanning, haar zoeken op te heffen, zouden nederdrukken en nederhouden.... Och, dat niemand onzer stadgenooten, in de opgave van zijn verlies voor eenen enkelen penning oneerlijk zij...." 147) Er was reden genoeg deze ernstige woorden te spreken. Hyena's van het slagveld waarden rond om buit, en hier was in letterlijken en akeligen zin des eenen dood des anderen brood. Dat er veel gestolen is van onder de puinhoopen, weet ieder. „Hoe veele schatten," zong de poëet, dien wij reeds de lier hoorden aanslaan,

„Hoe veele schatten....
....ontvreemd in dezen nood,
Door Aterlingen, waar Gods vrees in was verdweenen,
Wier straffe eens volgen zal naar hun gewissen dood." 148)

Andere burgers trokken schandelijk voordeel uit den woningnood, wat wel duidelijk blijkt uit de maatregelen welke de overheid tegen dit euvel nemen moest. In overleg met den commissaris van Z. M. werd nl. door heeren wethouders bepaald, dat in het gespaard gebleven stadsgedeelte huizen en kamers slechts mochten verhuurd worden naar de oude prijzen; dat eigenaars geen huizen, die zij konden verhuren, mochten laten leegstaan en dat, zoo iemand oordeelde dat hem te hooge prijs gevraagd werd, hij zich kon richten tot de „Commissie van taxatie", bestaande uit mrs. IJsbrand van Dam en J. G. de Mey, die daartoe dagelijks van 4 tot 5 uur in een

der vertrekken van het raadhuis zouden zitting houden. Deze heeren hadden geen sinecure, maar kwamen telkens tusschen beide in gevallen als dit: eene dame, wier huis geheel verwoest was, huurde een ledig staand huis van zekeren S. voor hoogen prijs en betrok het aanstonds. Den volgenden dag eischte de man nog $1/3$ opslag of dadelijk delogement! Ook de herbergiers sloegen hun slag. Zij vroegen van vreemdelingen, die naar de verwoesting kwamen zien, woekerprijzen. [149])
Dat van den kansel tegen dit kwaad de stem verheven werd, was dus een prijselijk werk.

Wij hebben reeds een en andermaal gelegenheid gehad op te merken, dat de Leidsche Hoogeschool door de ramp zwaar werd getroffen, maar moeten thans bij dit stuk onzer geschiedenis opzettelijk stilstaan. Meer dan ooit echter is hier, bij de rijke stof, beperking plicht.

Diepen indruk maakte alom de jammerlijke dood van twee bekende hoogleeraren, A. Kluit en J. Luzac. „Hier schroeft", zong Bilderdijk:

„Hier schroeft het hart mij toe. De school der Valckenaren,
o Hemsterhuis, (zie op!) uw Grieksche school stierf uit!
De kennis, Vaderland! van uw Historieblaâren! —
Luzac gij zijt niet meer; en gij, onredbre Kluit!" 150)

Een ander:

„De hoogeschool, beroemd aan twee paar wereldoorden,
Mist een paar namen van 't doorluchtigste verstand." 151)

Nog een ander:

„De wijsheid treurt om twee beroemde steunpilaren
Van haar Paladium aan Rhijnlands grijzen stroom." 152)

En de Dockumsche rector Hofmann Peerlkamp wijdde in het tweede zijner vijf Latijnsche zangen over de ramp ook enkele regelen aan de beide hoogleeraren,

„Wien eerbiedwaardige grijsheid de lokken met sneeuw had besprankeld,
Gij, van mijn dierbaar land, lichtstralend fakkelpaar...." 153)

Ook Wyttenbach betuigt zijn diepen rouw over Kluits afsterven, zijnen vriend, in wien de wetenschap der geschiedenis zóóveel verliest; want op dat gebied was hij meester. 154) Gansch anders laat hij zich uit over Luzac, met wien hij, zooals men weet, in gespannen verhouding leefde. „Ook Luzac betreur ik van harte en nog meer bejammer ik het, dat hij zich niet aldus tegenover mij gedragen heeft, dat ik hem met zóó groote aandoening als Kluit betreuren kan. Ik draag rouw over hem in den algemeenen rouw mede, maar ik wilde wel, dat hij zich bij zijn leven zóó had gedragen, dat ik bij zijnen dood bedroefder kon zijn." 155)

In de vergadering van den senaat, reeds op Donderdag na de ramp gehouden, begroette de rector magnificus Oosterdijk in eene Latijnsche rede de geredde ambtgenooten, maar sprak tegelijk zijn diepen rouw uit over den dood van twee zoo uitnemende hoogleeraren. De senaat besloot der familie zijne hartgrondige deelneming te betuigen. 156) Vier dagen later, den 19den Januari, vergaderde de senaat wederom en hoorde de mededeeling, dat het lijk van prof. Kluit was gevonden en dat toen den 17den rector en secretaris een plechtig bezoek bij den zoon des overledenen (den president-wethouder) hadden afgelegd om van de deelneming van den senaat te getuigen. Voor de plechtigheid van het uitspreken eener lijkrede had de zoon echter bedankt. Daar ook middelerwijl het lijk van Luzac gevonden was, en de drie minderjarige zoons afwezig waren, zou het rouwbezoek van den senaat bij zijnen broeder Etienne (den schepen) worden afgelegd. 157)

Den 7den van Hooimaand van het onheilsjaar had de jaarlijksche vergadering plaats van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde onder voorzitterschap van prof. Jona Willem te

Water, die door twaalf leden werd bijgewoond. De voorzitter herinnerde in zijne openingsrede, dat door de ramp ook de werkzaamheden der maatschappij hadden stilgestaan en sprak vervolgens van het treffend verlies ook door haar geleden. Beiden, Luzac en Kluit, waren het, die door hunne toewijding de kwijnende maatschappij tot vroegeren bloei terugbrachten. Hij gaf voorts eene korte levensschets van de beide dooden, wier heengaan voor de hunnen, voor vaderland, hoogeschool en kerk zoo wezenlijke schade meebracht, in eene rede die achter de Handelingen staat afgedrukt. Bij de vermelding van de openbare en door de aanzienlijksten der stad bijgewoonde voorlezingen, door Kluit te Middelburg in de gehoorzaal der Doorluchtige School gehouden, stelt Te Water de beteekenisvolle vraag: „Van waar komt het, dat de eerbied en zucht voor verscheiden wetenschappen meer algemeen bespeurd worden in onze voorname koopsteden Amsterdam, Rotterdam, Dordrecht, Middelburg, dan in steden waar akademiën gevestigd zijn?" [158])

Inderdaad zeggen al deze stemmen van tijdgenooten niet te veel: de dood van beide mannen wàs een groot verlies. Het moge den lezer blijken uit enkele bijzonderheden uit hun leven en werken. Wie uitvoerig wil worden ingelicht verwijs ik naar elders. [159])

Adriaan Kluit, uit een deftig Dordtsch geslacht, was van het jaar 1735. Leerling der Utrechtsche hoogeschool, vriend van Ahasuerus van den Berg, studeerde hij in de klassieke letterkunde, maar de taal en vooral de geschiedenis des vaderlands bezaten zijn hart. Als praeceptor aan de Latijnsche School te 's-Gravenhage begon dat onderzoek van archiefstukken, waaraan hij zijn gansche leven zooveel van zijne krachten heeft gegeven, eene studie toen nog in hare opkomst. Rector te Alkmaar in 1764, kwam hij vijf jaar later naar Middelburg,


Louis Napoléon.


Prof. Luzac.


Prof. Kluit.

waar zijne (toen nog vooral bijbelexegetische) studies hem in 1776 tot het ambt van hoogleeraar aan de Doorluchtige School den weg baanden. Maar ook hier gaf hij aan archiefstudie een groot deel van zijnen tijd en bracht o. a. orde in de jammerlijke verwarring, waarin zich de papieren der Rekenkamer van Zeeland bevonden. Het was hier, dat hij zijne met recht geroemde „Historia critica comitatus Hollandiae et Zelandiae" (1777—1782) schreef, beter gezegd het begin ervan, want in 1779 aanvaardde hij te Leiden het hoogleeraarsambt in de „Vaderlandsche oudheden", een eenigszins zonderlinge titel, waarvoor wij vaderlandsche geschiedenis in de plaats zouden stellen. Hij is inderdaad een uitnemend hoogleeraar geweest en als eene bijzonderheid zij vermeld, dat enkele studenten onder zijne leiding hunne krachten beproefden aan kleinere, afgeronde onderwerpen op 't gebied der vaderlandsche geschiedenis, die, 16 in getal, werden uitgegeven. Eene goede methode ter aanwakkering van studielust, heden ten dage niet ongewoon. Het is bekend, dat de staatkundige beroeringen dier dagen Kluit voor eene pooze zijn ambt hebben gekost. Toen in Januari 1795 de oude republiek in één stortte en de democratische partij aan 't roer kwam, werd Kluit, die door zijne boeken (b.v. „De souvereiniteit der Staten van Holland, verdedigd tegen de hedendaagsche leer der volksregeering", 1785), zich als conservatief verdacht had gemaakt, afgezet, maar ten jare 1802, toen de eerste roes der revolutie merkelijk was bedaard, aan de Hoogeschool teruggegeven. Hij heeft zijn rusttijd in ijverige studie doorgebracht, o. a. door het schrijven van zijne „Geschiedenis der Hollandsche staatsregeering", misschien zijn rijpste en beste werk. Vijf jaar later trof hem de dood onder 't puin, maar ten bewijze van zijn ongebluschten lust sta hier de anecdote, dat hij in 1806, eenenzeventig jaar oud, verscheidene weken op het Leidsche raadhuis doorbracht,

om eenige orde te brengen in het verwarde stadsarchief, dat, ergens op een zolder onder de pannen aan regen en sneeuw blootgesteld, daar als weggeworpen lag. Eere den grijsaard, die dus tot den einde voor onze archieven arbeidde! Het is eene welgevallige gedachte, dat de Leidsche „oude papieren" thans veilig geborgen zijn. Grooter lof nog, dat allen, die hem hebben gekend, zonder eenig voorbehoud zijne beminnelijkheid, zijne trouwe vriendschap, zijn lust om te vergeven prijzen en dat een aantal onzer uitnemendste mannen zijne vrienden zijn geweest. Niet slechts Van Wijn, maar vele anderen met hem, lieten op het hooren van den dood van den beminnelijken en hoogstaanden man hunnen tranen vrijen loop. In het godsdienstige behoorde hij tot die warme en overtuigde naturen, die hunne belangstelling ook door het bezoeken der godsdienstoefeningen toonen en met recht mocht prof. Te Water zeggen: „in den godsdienst alleen kan hij alle vertroosting gevonden hebben onder de akelige puinhoopen en bij zijnen dood." Kluit had uit zijn eerste huwelijk met eene freule Van der Strengh twee kinderen, een jong gestorven meisje en den reeds vaak genoemden zoon; nog in 1801 was hij ten tweeden male gehuwd met Johanna Oursel en zóó gelukkig, dat hunne vrienden hen om hunnen Philemon-en-Baucis-dood gelukkig hebben geprezen. Reeds elders [160]) herinnerde ik kortelijks, dat hij uit zijne studeerkamer, achter in het huis, naar de voorkamer was gegaan en daar een oogenblik mag hebben staan kijken naar het jacht vóór het huis zijns buurmans van Struyk, toen de slag ook hem trof mèt zijne vrouw. Zij zijn te Katwijk begraven.

Van de familie van den hoogleeraar Johan Luzac heb ik reeds elders eenig gewag gemaakt. [161]) Hijzelf, geboren den 2den Augustus 1746, uit een Fransch Hugenoten-geslacht, dat bij de herroeping van het Edict van Nantes hierheen was ge-

komen, [162]) werd reeds op zijn veertiende jaar student te Leiden (in dit geval om wezenlijk buitengewone kennis) en promoveerde tot doctor in de beide rechten in 1768, na een (voor die jaren althans zeer langen) studietijd van ruim zeven jaren. Maar hij had ook klassieke letteren gestudeerd onder Valckenaar, Ruhnkenius en Hemsterhuis, omdat hij oordeelde, dat een goed jurist tevens de klassieke oudheid grondig kennen moest. Na een vierjarig advokaatschap in Den Haag, vinden wij Luzac in Leiden terug, bij oom Etienne, werkzaam aan de bekende „Gazette de Leyde", die van 1775 door hem-alleen werd geredigeerd en door hem werd gemaakt tot dat voortreffelijk staatkundig-wijsgeerig-historisch nieuwspapier, dat om zijne vooruitstrevende richting hem eerst in aanraking, dan in vriendschap bracht met de Amerikaansche vrijheidshelden Jefferson, Adams, Washington vooral, met wie hij in uitvoerige briefwisseling stond. [163]) Het is merkwaardig met welk eene warmte b.v. Adams, die dikwijls zijn gast te Leiden was, over Luzac schrijft als over „een goed deel van het zout der aarde en, zoo het niet om de weinige Lot's als hij ware, denk ik, dat het heele Sodom (van Europeesche monarchieën) al zou verbrand" zijn. [164]) Niet minder warm is de toon van den doopsgezinden predikant en patriot F. A. van der Kemp, die in zijne Leidsche jaren en later zooveel goeds van Luzac heeft ondervonden. Hij was het b.v. die den woeligen en doldriftigen patriot moed in sprak toen deze vervolgd werd om de befaamde „Ode" van 1 Januari 1780, inderdaad door P. Vreede gedicht, maar waarvoor van der Kemp het auteurschap en de verantwoordelijkheid op zich genomen had. [165]) Er was dan ook alle aanleiding voor hem, om, toen hij later in Amerika tot rust gekomen was en te Oldenbarneveld (Cincinnati) woonde, zijn „Verhandeling over het gebruik van het koper bij de Grieken" (1803) op te stellen bij wijze van een brief aan

Luzac, een handschrift, waarvan zich een exemplaar bevindt in de „Buffalo historical society library", [166]) maar dat (naar ik vermoed in originali) het eigendom is van eene inwoonster onzer stad. [167])

Middelerwijl werd Luzac in 1785 tot opvolger van Valckenaer benoemd aan deze hoogeschool, een ambt, dat hij met roem heeft bekleed, zonder dat hij daarvoor zijne medewerking aan de partij der patriotten onthield. Hij gaf, behalve Grieksche taal en letterkunde, ook vaderlandsche geschiedenis en daar dit laatste onderwijs hem verdacht maakte bij de democratische „Jacobijnen" van 1796, werd hij in dit jaar van die lessen ontheven, maar bedankte toen ook voor zijn Grieksch professoraat. In 1802, werd hij, als Kluit, in eere hersteld. Van zijne in deze jaren talrijk geschreven werken zwijgen wij, doch vermelden slechts, dat hij kort voor zijn dood (als Kluit bezig tot den einde) nog eene beredeneerde beschrijving gaf van de inrichting der Leidsche hoogeschool, welke, in de Fransche taal, aan Louis Napoleon moest worden aangeboden. Van zijn karakter zou ik niet weten wat nog gezegd kon worden, na de voortreffelijke bladzijden door Siegenbeek daaraan gewijd. Doch noodig is op één punt te wijzen. Ik schreef boven, dat Wyttenbach hem niet vriendschappelijk gezind was. De schuld lag aan beiden. Wyttenbach voelde zich zeer en Luzac — ik kan het niet beter zeggen, dan met Siegenbeeks woorden — „Luzac werd soms in gesprekken en geschriften tot eene al te groote hevigheid en bitterheid vervoerd, zijne bezorgdheid voor de zijnen werd wel eens tot angstvalligheid, zijn aandoenlijk gestel scheen soms onder de zware slagen, die hem troffen, in moedeloosheid neer te zinken." En zóó is het. Aan zijn edelaardig, beminnelijk, vroom karakter kan geen twijfel bestaan en de besten zijner tijdgenooten hebben den genialen en wezenlijk goeden mensch liefgehad, maar de dood van

zijnen veelbelovenden oudsten zoon Jean en van zijne echtgenoot (26 Maart 1806), [168]) maar dreigend gevaar van algeheele blindheid, maar herhaalde verongelijkingen hebben hem neêrgebogen en wij moeten wel vreezen, dat de dood, die hem zóó gruwzaam, maar ook zóó plotseling wegrukte, hem meer tot gewin dan tot schade was. Zijne Amerikaansche vrienden waren bij de tijding ervan diep geschokt; zijne leerlingen betreurden hem als een vader en één hunner heeft dat uitgesproken in een lijkzang, waaraan ik deze regelen ontleen:

„Wie heeft uit Luzac's onderrigting
Met mij het reinst genot gesmaakt,
Wiens hart, geketend aan verplichting,
Niet door een warme erkent'nis blaakt?
Getuig met welk een vuur in d' aadren
Hij wijsheids altaar plagt te naadren....
Treed, armoê, treed deez grafzerk nader,
Pleng tranen op deez dierbare asch,
Betreur hem, die in nood uw vader,
In zielesmart uw trooster was....
Bedroefden, volgt het spoor des braven,
Verheft u boven dood en graven
En staart, staart op d' onsterflijkheid!" 169)

Dat Luzac ook voor de eenvoudigen goed was en bevriend ook met menschen, van wier omgang hij geen voordeel verwachten kon, blijkt b.v. uit den brief van zekeren heer Woordhouder uit Rotterdam (waarschijnlijk de gelegenheidsdichter Toussaint Woordhouder), [170]) d⁰. 12 Maart 1807, aan Etienne Luzac, den reeds genoemden broeder van Johan, die ik hier uit het handschrift laat volgen: „WelEdele Gestrenge „Heer en Vriend! De ramp der stad Leyden in 't algemeen en „bijzonder het verlies van uwen Heer Broeder, mijnen ouden „en altoos hooggeschatten Vriend wijlen den Heer Professor „Luzac hebben mij ten sterksten getroffen en ik gebruik de „gelegenheid dat mijne vrouw en dogter voor weinige dagen „naar Leyden gaan bij de Dames Ruhnkenius [171]) en Bouscholte „gaan logeeren, om aan UEd. Gestrenge deze nevensgaande

„te doen toekomen, hoezeer ik onlangs door eene recensie „in den „Recensent der recensenten" over mijne Monumenta „fugae Grotianae eene resolutie genomen heb om mij met „geene partij meer te bemoeijen. UwelEd. Gestr. en verdere „Familie nu verzoeke deze letteren te beschouwen als een „blijk van mijn gevoel van deelneming en te willen zorgen, „dat het niet gedrukt worde. Hiermede heb ik de eer mij met „alle agting te noemen...."

Hebben wij aldus hulde gebracht aan de nagedachtenis der beide hoogleeraren, de hoogeschool-zelve vraagt thans onze belangstelling. De senaat had, bij zijnen rouw om zijne beide leden, veel arbeid te doen. Den 15den Januari ging de rector met de professoren Van der Keessel, Sandifort en Brugmans bij den koning ter audiëntie, die, zagen wij, dien dag ten tweeden male de stad bezocht. Z. M. vroeg hun met de uiterste welwillendheid („perhumaniter") naar de schade door de Universiteit geleden. Op hunne beurt zeide de deputatie, dat de senaat reeds alles had gedaan, om te voorkomen, dat de studenten naar eene andere academie zouden overgaan; dat zij daarom hadden besloten reeds Dinsdag den 27sten hunne lessen met Gods hulp te hervatten [172]) en dat zij ook den diës, waarop de nieuwe rector werd geïnaugureerd, op de gebruikelijke wijze wilden vieren, waarom zij Z. M. vroegen uit de voordracht van den senaat eene keuze te willen doen? Louis Napoleon antwoordde wederom, dat hij met genoegen had gehoord, dat zoovele studenten zich bij de redding van de slachtoffers hadden onderscheiden en nu gaarne zou willen weten, hoe hij hen het best beloonen mocht. Ook zou hij gaarne van den senaat vernemen, welke nieuwe leerstoelen der Universiteit hooger bloei zouden bijbrengen? [173])

Het spreekt van zelf, dat de hoogleeraren aanstonds werk van de zaak maakten. Den volgenden dag reeds vergaderden

zij met Z.Ex. den Minister van Binnenlandsche Zaken Mollerus, naar wien de koning hen had verwezen, overlegden met hem wat zij Z. M. zouden voorstellen en besloten een stuk, waarin hunne wenschen waren vervat, hem aan te bieden. Het adres werd in het Fransch gesteld door Sandifort (den zoon, hoogleeraar in de anatomie) en in de senaatsvergadering van den 19den voorgelezen. De verheffing tot den rang van 's lands eerste universiteit laten zij aan den koning over. Zij vragen de handhaving der oude privilegies, t. w. het privilegium fori, d. i. de eigen rechtspraak door de academische vierschaar, die in 1795 nog niet was afgeschaft, [174]), vrijheid van impost (vooral op bier en wijn) en vrijheid van inkwartiering, als onvereenigbaar met de kalme rust voor studie vereischt. Al verder vraagt de senaat uitbreiding van den hortus botanicus, van het kabinet voor Natuurlijke Historie en van dat voor Antiquiteiten. De ramp heeft helaas veel anatomische praeparaten doen verloren gaan, over gansch de wereld beroemd en in dat verlies moet worden voorzien. Voorts acht de senaat eene spoedige vervulling der opengekomen stoelen dringend noodig en de oprichting van een nieuwen zetel voor astronomie. Liefst zou hij zien, dat Z. M. binnenslands koos; gaat dat niet, dan over de grenzen. Men zou uitnemende hoogleeraren kunnen krijgen, als men hen maar beter betaalde en hun het leven wat aangenamer maakte; ook als men voor hunne weduwen zorg droeg en vooral de achterstallige honoraria uitbetaalde. Dan zou men de beste professoren, ook uit het buitenland, aan de hoogeschool kunnen verbinden. Hier raken de heeren eene wonde plek aan. Niettegenstaande de zware heffingen, was er (b.v. voor 't jaar 1810) toch nog een tekort van ruim *f* 33.000.000, waarom (ook in de jaren daarvoor) de openbare ambtenaren of slechts ten deele of in 't geheel niet werden betaald of, indien al, dan „in bons in plaats van in numerair". Herhaaldelijk, zegt een der

laatste schrijvers over dit tijdperk, betaalde de minister van Financiën Gogel zijne ambtenaren uit eigen kas. [175]) Ook de Leidsche hoogleeraren waren jammerlijk ten achter. Geen wonder dat de senaat op dit euvel wees. Doch, vervolgt hij, ook de studenten zouden dan weer toestroomen en het is onnoodig te zeggen, dat ook de burgerij daarvan de vruchten plukken zou. Al verder dient het getal rijksbeurzen te worden uitgebreid; er zijn er thans 25, maar er moesten er wel 200 zijn, van *f* 100, *f* 300 of *f* 400 naar gelang van de verdiensten der in aanmerking komende studenten. Dan moesten goede studenten de voorkeur hebben bij de vergeving van rijksbetrekkingen. En eindelijk moet aan studenten, die alles bij de ramp verloren, schadevergoeding worden uitgekeerd. [176]) Zietdaar de wenschen van den senaat.... waarvan er maar weinige in vervulling zijn getreden.

Bij Heeren Curatoren der hoogeschool kwam eene missive in van den minister Mollerus, d°. 30 Januari, inhoudend een koninklijk decreet van twee dagen vroeger, dat bepaalde: het gebouw der Academie zal voor rekening van den lande worden hersteld en zij zelve zal voortaan heeten Koninklijke Universiteit van Holland. Curatoren, doordrongen van het gevoel der uitnemende weldaad door Z. M. in deze aan de hoogeschool geschonken, „als welke daardoor in staat gesteld wordt om voortaan en voor altoos door geheel de geleerde wereld in al dien bloei en luister te schitteren, waartoe dezelve oorspronkelijk is aangelegd" besluiten van hunne erkentenis te getuigen. [177]) Te dien einde gingen zij Zaterdag den 7den Februari bij Z. M. in plechtig gehoor. Middelerwijl was tot rector benoemd prof. math. Simon Speyert van Eyk en tot secretaris van den senaat prof. ling. orient. J. H. van der Palm. [178]) Op Maandag 9 Februari hield de aftredende rector, de reeds vaak genoemde prof. med. N. G. Oosterdijk, zijne oratie, te zwaarder een arbeid, daar,

zooals wij reeds zeiden, zijne echtgenoote aan eene zware hoofdwonde, bij de ramp verkregen, overleden was, bij welke gelegenheid de senaat hem een brief van rouwbeklag toegezonden had. [179]) Hij wijdde een groot deel zijner toespraak aan de zware bezoeking, welke stad en universiteit getroffen had en maakte zoo diepen indruk, dat curatoren hem verzochten zijne rede door den druk algemeen te maken. [180]) Het was op dezen zelfden dag, dat curatoren na rijpe deliberatie besloten „den jongen E. A. Borger te verklaren als een cieraad „van deze hoogeschool, onder welker uitnemende genieën en „verstanden hij ten allen tijde met eene vereerende gedagtenisse „zal worden genoemd." Zijne aanstaande promotie besloten zij bij te wonen, terwijl de kosten tot *f* 700 toe door de universiteit zouden worden gedragen. [181]) Ja, zij lieten het Groot Auditorium door het behangen met tapijten inrichten als anders bij de oraties van hoogleeraren. [182]) Men weet, dat de promotie den 6den Juni plaats had, op Borgers proefschrift over den Brief aan de Galatiërs, met ongemeenen luister en grooten toeloop der aanzienlijkste autoriteiten, terwijl nog in hetzelfde jaar zijne benoeming volgde tot Lector in de gewijde uitlegkunde. [183])

Wat aangaat den nieuwen leerstoel voor de Staathuishoudkunde, curatoren polsten daarvoor den ons reeds bekenden dr. med. en phil. Bennet, die bij de ramp zoo tragisch zijne vrouw verloren had. Hij antwoordde, dat op den onheilsdag al zijne aanteekeningen, al zijne boeken over dat vak vernietigd waren, dat ook zijne gezondheid zeer was geschokt, maar dat hij toch niet ongenegen was het eervolle ambt te aanvaarden. Doch vooraf wenschte hij eene buitenlandsche reis te ondernemen, vooral om de lessen te volgen van den grooten Bechmann te Göttingen. [184]) In 1815 benoemd, maar ontheven van zijn belofte in 1817, stierf hij in 1828. [185]) Hij is de ontzetting van dien gruwzamen dag nimmer te boven gekomen.

Wij besluiten dit gedeelte van ons hoofdstuk met het verhaal van wat Wyttenbach voor zich vroeg en verkreeg. Wij hebben te gelegener plaatse verhaald, dat de woning des beroemden mans was verwoest en hij op zijn buiten onder Oegstgeest was gaan wonen. Hij wendde zich thans met een dubbel verzoek tot den president-curator Van de Kasteele, dat men hem eene college-kamer mocht aanwijzen en nog twee vertrekken, waar hij tusschen de uren verblijf kon houden en voorts, dat men hem de kosten wilde vergoeden van een rijtuig om van zijn buiten naar de stad te rijden. „Want de weg is niet zóó, dat iemand dien voor zijn genoegen zou wandelen. Heen en terug kost dat per dag *f* 4, voor den ganschen cursus dus *f* 600, wat van de college-gelden onmogelijk af kan en wat hijzelf ook niet kan betalen. Schadevergoeding voor al wat hij verloor vraagt hij niet. Zoo men hem maar in de gelegenheid stelle zijn werk voort te zetten." [186]) Ook aan een anderen curator, Jeromino de Bosch, schreef hij in denzelfden geest, een brief, ons van bevriende zijde verstrekt, voor zoover wij weten ongedrukt en dien wij daarom als bijlage hebben opgenomen. Als hij ook daarin vraagt om een paar kamers, wijst hij op het nieuwe bibliotheekgebouw, waar genoeg vertrekken open zijn. Hij bedoelt, en drukt het grappig in 't Grieksch uit, het dusgenoemde Hof van Zessen, een aanzienlijk huis op de Papengracht, in 't jaar 1801 aangekocht ter meerdere plaatsing van boeken. [187]) In een tweeden brief aan De Bosch, van 21 Maart, beklaagt hij zich, dat men zoo weinig werk van zijn verzoek heeft gemaakt. Hij had er De Fremery (secretaris van curatoren) naar gevraagd en tot antwoord gekregen, dat hij voor het rijtuig eene matige som in rekening mocht brengen, maar dat er omtrent de kamers nog niets was besloten. Toen had hij Kluit aangesproken, ook curator en deze had hem naar Tydeman (Meinard Tydeman, gewezen

Utrechtsch hoogleeraar, sinds 1801 bezig een nieuwen bibliotheekcatalogus te maken) verwezen, maar, knort Wyttenbach, het is mijn werk niet andermans drempels af te loopen. [188]) Waarom huurt gijzelf geen huis, hebben velen hem gevraagd. Dit is even dwaas als onmenschelijk gezegd, want er zijn immers geen huizen en men moest eens weten hoeveel hij had verloren! Boeken, aanteekeningen, excerpten, geld.... maar het heeft zijn geest niet neêrgedrukt. Als De Bosch nu de zaak maar in orde wil brengen. En Wyttenbach onderteekent: „in hortulo hypsilodendro", letterlijke vertaling van „het buiten D'hoogen Boom". [189]) Hij had waarlijk geen reden zóó te klagen, want hij kon inderdaad krijgen wat hij wilde. Ook thans. Curatoren besloten, dat er in het bijgebouw der bibliotheek een tweetal vertrekken voor Wyttenbach zouden worden ingeruimd en dat hij het rijtuig in rekening zou mogen brengen, waarbij hij echter „de grootste menage" in acht moest nemen. [190]) Enkele maanden later wordt hem voor wagenvracht *f* 300 uitbetaald. [191]) Wyttenbach's biograaf prijst 's mans onzelfzuchtigheid omtrent collegegelden. [192]) Hier vertoont hij zich niet in zoo gunstig licht. Doch het is waar, dat zijn groote naam vele leerlingen trok.

Van de hoogleeraren komen wij thans tot de studenten. De kerstvacantie was ten dage van de ramp bijna ten einde, maar toch waren een groot getal van de 388 studenten nog niet naar Leiden teruggekeerd. Van wie er waren is er niet één omgekomen. Bij het reddingswerk hebben zij groote diensten bewezen en op verzoek van Z. M. is er eene lijst opgemaakt van wie zich aldus hadden onderscheiden, eene lijst, die zich op ons stadsarchief bevindt (d°. 18 Januari 1807) en waarop wij namen vinden als S. Laurillard dit Talbot, de gebroeders François, H. Hofstede, P. E. Sandifort, B. F. Tydeman, E. A. Borger en vele anderen. Dat de student Louis Gaspard

Luzac, zoon van Etienne en oomzegger van den omgekomen hoogleeraar, een getuigschrift van de stadsregeering ontving, hebben wij reeds vermeld. Velen hunner zijn zonder ophouden in de puinhoopen bezig geweest van Maandagavond zes tot Woensdagnacht één uur. Vooral onder de ruïnen van het huis van prof. Rau hebben zij er velen gered en deze hoogleeraar, in een reeds vermelden brief, roemt hen dan ook bijzonder. Hij noemt o. a. zekeren A. Th. van Campen uit Haarlem en voegt daar niet zonder bedoeling bij: „C'est celui qui a présenté a Sa Majesté requète pour être admis an nombre des élèves officiers". Een ander, ook op de zoo juist genoemde lijst voorkomend, heet J. F. Kruywagen. En wij kunnen niet nalaten te denken: nomen est omen, want inderdaad is veler reddingswerk hun ten kruiwagen geworden. Trouwens tegen het advies van den rector des senaats. Hij was van oordeel, dat de eenige goede belooning slechts mocht bestaan in een medalje, maar niet in bevorderingen, benoemingen en dergelijke, die louter en alleen voor bekwaamheid in wetenschappen mogen gegeven worden. Dat intusschen de toewijding der studenten, ook zonder bijbedoeling, groot is geweest, blijkt uit den lof hun door ooggetuigen uitbundig toegezwaaid. „Ja uitgelezen schaar „van vaderlandsche jongelingen," zegt er een, „voorbeeld van „naarstigheid en ingetogenheid, een onbetwijfelbaar bewijs „leverend voor de waarheid, dat de getrouwe beoefening der „fraaie wetenschappen de zeden verzacht en alle ruwheid en „ongevoeligheid verbant." [193]) „De ijver en de liefde," zegt een ander, „welke de studeerende jongelingschap aan velen op „het overvloedigst heeft betoond...." [194]) En nog één getuigenis: „Een aantal studenten hebben bewezen, dat het aanleeren van „wetenschappen, ook bij hen die weldadige vrucht heeft teweeg „gebracht, dat zij gevoelig waren voor het lijden van hunne „natuurgenooten." [195]) Te zamen doorleefde ellende brengt

menschen tot elkander, en wij verheugen ons over deze wederzijdsche goede verhouding, te meer daar het tusschen burgerij en studentenwereld niet immer pais en vreê was.

De dankbaarheid voor de groote hulp door studenten bewezen uitte zich in daden. De wethouders der stad lieten het verzoek aflezen, dat allen die kamers hadden te verhuren, daarvan aangifte zouden willen doen bij mr. J. D. Bijleveld en mr. J. B. C. van der Aa, zitting houdend in de kleine senaatskamer, opdat zij die door de ramp dakloos waren geworden, spoedig weder een onderkomen zouden vinden. [196]) Ook de stoffelijke schade, door hen geleden, werd (zooals trouwens ook van andere slachtoffers) vergoed. Op verzoek des konings had de senaat in zijne vergadering van 20 Januari de hoogleeraren J. van Voorst, Nic. Smallenburg en Ed. Sandifort aangewezen om een onderzoek in te stellen naar de schade, door studenten aan boeken, instrumenten, meubelen, kleederen en linnengoed geleden. [197]) Zij werkten tot dat doel samen met de studenten D. F. P. van Lelyveld den jonge en L. G. Luzac. De opgaven, die inkwamen, werden nauwkeurig onderzocht en, na accoordbevinding, voldaan. Ook daarvan zijn ons de posten bewaard gebleven, maar zij kunnen onzen lezers nauwelijks belang inboezemen. Als hoogste komt voor de med. stud. J. Schelling met *f* 315.8.0, als laagste de litt. hum. stud. T. van Schuilenburg met *f* 18.0.0. Het gansche bedrag stijgt tot *f* 2574.8.0, door den secretaris van den senaat J. H. van der Palm den 2den Mei 1807 uitbetaald. Op eene onnauwkeurigheid in de opgave wijs ik in de aanteekening. [198])

Een enkel woord moge nog worden gewijd aan de stoffelijke schade door de Hoogeschool geleden. Aan het gebouw-zelf der academie werd de schade geschat op *f* 9000. [199]) Van de universiteitsbibliotheek gingen geene andere boeken verloren, dan die welke waren uitgeleend aan de bewoners van verwoeste

huizen. [200]) Dit geldt vooral, zooals wij zagen, van het huis van prof. Kluit, onder de puinhoopen waarvan een chaos van half verscheurde en gehavende boeken en papieren te voorschijn kwam. Ja meer. Daar Kluit tijdelijk het secretariaat waarnam voor Boers, die ziek was geweest, gingen te zijnen huize ook senaatsstukken verloren en de gelden bestaande uit de boeten van hoogleeraren voor het niet verschijnen op vergaderingen. Deze laatste som is uit 's lands kas vergoed. [201]) Zwaar had het theatrum anatomicum, van ouds eene roem der hoogeschool, geleden. Daar het gedeeltelijk was ingestort, waren talrijke flesschen met kostbare praeparaten vernield. Door de rustelooze zorg van den (jongen) prof. G. Sandifort en van den custos van het kabinet Hendrik Schut was er intusschen nog veel behouden. De laatste ontving daarvoor eene belooning van *f* 150. [202]) Wie lust zou gevoelen de Algemeene rekening tot in bijzonderheden na te pluizen, bedenke dit te loor gaan van flesschen met praeparaten, ter verklaring van anders, onder het hoofd „Academie", zonderling klinkende posten als deze: „Aan L. Bollebakker, grossier in sterken drank *f* 228.0.0" of „Aan J. C. Gerner, glaskooper *f* 110.0.0." [203])

Wij bekennen, dat ons hoofdstuk over Kerk en Hoogeschool op deze wijze eenigszins vreemdsoortig eindigt. Er is echter niet meer aan te verhelpen en wij kunnen niet beter doen dan aanstonds tot het volgend overgaan.

HOOFDSTUK V.

Hulp in nood.



ij hebben in dit voorlaatste hoofdstuk van ons boek eene dubbele taak: in de eerste plaats de vermelding van wat de natie in moederland en koloniën deed om de geslagen stad te helpen; daarna te verhalen op wat wijze de ingekomen gelden zijn besteed. De ramp van Leiden is eene nationale zaak geworden door de eensgezinde en treffende hulpvaardigheid van alle inwoners zonder onderscheid. Het vaderland heeft Leidens zaak tot de zijne gemaakt, één in mededoogen, één in begeerte om de pijnlijke wonde te heelen. Bij het aanschouwen van wat aldus gansch vrijwillig werd opgebracht, bedenke men, om dit juist te waardeeren, in wat bitteren nood het land verkeerde met eene nog steeds wassende schuld van *f* 1126.000.000, met eene reeks van belastingen die slechts de lucht en het water onaangetast lieten, met een wegslinkenden handel, die alleen in Amsterdam het jaarlijks binnenvallend aantal schepen in 1809 tot 335 terugbracht, tegen 2500 nog in 't begin der eeuw. [204])

„Zoo het ooit gebleken is," aldus in later jaren Van der Palm, „hoe hoog de stad Leyden bij het vaderland staat „aangeschreven, het is toen geschied. De ramp van Leyden

„scheen die van alle Nederlandsche burgers te zijn; nòg wilden „zij het vergelden wat Leyden eenmaal voor vrijheid en regt „gedaan en geleden had; alsof al de roem der voorouderlijke „heldendeugd, alsof al de roem der vaderlandsche letteren met „Leyden zou zijn uitgewischt; alsof het vaderland op nieuw „gered moest worden, zóó snelde alles toe om te helpen, om „te vergoeden, om te herstellen en een wedstrijd van nooit „gehoorde liefdadigheid opende zich, waarin zelfs Brittanje „deelen wilde." 205) Wij plegen deze soort van stijl gezwollen te noemen; laat ons liever de zuiverheid van dit Nederlandsch der klassieken van toen prijzen en voorts erkennen, dat Van der Palm hier geen woord te veel heeft gezegd.

De persoonlijke toewijding des konings hebben wij reeds dankbaar vermeld en ook verhaald van wat Z. M. voor de hoogeschool deed. Er is meer. Den 28sten Januari verscheen een decreet, inhoudende, dat het Z. M. behaagd had te besluiten, dat gedurende tien jaar de renten van de schuld der stad en van hare fundatiën uit 's lands kas zouden worden betaald en dat zij daarna desnoods om „continuatie van dat faveur" vragen mocht; dat de openbare gebouwen op rijkskosten zouden worden hersteld; dat er pogingen zouden worden gedaan om nieuwe fabrieken op te richten en dat Leidsch fabrikaat tot gebruik bij de arméé zou worden aangewezen „prijs en qualiteit gelijk staande." 206) Of dit laatste verstandig was, betwijfelen wij: de industrie buiten Leiden had het ook zwaar te verantwoorden. Doch zelfs deze kleinigheid ontsnapte niet aan de rijmwoede der poëtasters, zoodat één hunner dichtte:

„Wijl 't hoogst Bewind hier toe besloot,
Besloot om, zoo ver 't kan verstrekken,
De arméé door Leydsche stof te kleên...." 207)

Het was onnoodig, dat deze Pegasus-berijder ons in de voorrede verzekerde, „dat het de ramp was, die hem aanspoorde



Herinnering aan 's Konings hulp.
(Medaljon.)



zijne sedert verscheyden jaren onderdrukte en nimmer behoorlijk aangekweekte zucht tot het beoefenen der schoone dichtkunst tevens met zijne gedagten te herzaamelen."

Louis, niet tevreden met de genoemde maatregelen, zon op nieuwe en bood den 25sten Februari aan het Wetgevend Lichaam eene voordracht aan, die 6 Maart als koninglijk decreet verscheen. Volgens dit stuk werden de inwoners van Leiden voor tien jaren vrij gesteld van haardsteden- en meubilairbelasting, van dienstbodengeld voor zoover zij niet meer dan twee vrouwelijke dienstboden hielden, van het patent op ambacht en bedrijf, terwijl het bedrag van het land-, passage-, paarden- en plaisirgeld zou worden gebruikt voor een fonds van negotiatie ten behoeve der slachtoffers. Eindelijk zouden alle huizen, welke in onze stad zouden worden gebouwd of herbouwd tusschen 1 Januari 1807 en 1810 voor den tijd van 20 jaar vrijdom van verponding hebben. [208])

Deze maatregelen, hoe goed ook bedoeld, vonden toch geene algemeene instemming. Als tolk van velen mogen wij zeker mr. D. M. G. Heldewier beschouwen, wethouder en later burgemeester. Van hem ligt een brief vóór ons, d°. 6 Februari 1807, aan het lid van de Rekenkamer, mr. P. van Lelyveld. Hij schrijft daarin o. a., dat hij de koninklijke bemoeiingen onvoldoende acht. Het overnemen der stadsschulden helpt natuurlijk wat en ook de herbouw der huizen. Maar beter was het door algeheele vrijdom van belasting burgers naar Leiden te lokken, opdat de stad druk bevolkt mocht worden. En dat waarlijk niet als gunst, maar als eene schuld van het Rijk. Want het kruitschip was voor het gouvernement in onze stad en om 's lands wil is ons deze ramp overkomen. In vroeger eeuwen, besluit de briefschrijver, waren de Staten tegenover Delft veel scheutiger. [209]) Nog eens weêr: arme koning! Hij bedoelde het zuiver en goed, maar critiek werd

hem niet gespaard. Toch was er aan zijn pogen geen einde. Zoo deed hij eenige, door de ramp ouderloos geworden, kinderen voor zijne rekening huisvesten in eene woning aan de Oude Vest onder het opzicht van den schoolmeester David Hagens, die dus op deze wijze schadeloos werd gesteld voor wat hij had verloren. Later werden 26 van deze kinderen ondergebracht in een gebouw bij de Pieterskerk onder het opzicht van des konings aalmoezenier de Lamblardie. Maar na de inlijving ging de stichting ten onder. [210])

De algemeene collecte zou in het gansche land worden gehouden door het openen van inschrijvingsregisters. De bedragen zouden aan den Minister van Binnenlandsche Zaken worden opgezonden en gebruikt volgens een door den koning vast te stellen reglement. Elken postdag moest Z.Ex. bericht ontvangen van wat in den lande was ingeschreven. Voorloopig werden de gelden gestort in de kassen van de Ontvangers-generaal van de middelen te water en te lande (in Leiden mr. Nic. Bucaille aan de korte Langegracht) tegen behoorlijke quitantie, terwijl de heeren werden verzocht zich dezen last kosteloos te willen laten welgevallen. Voor de hofstad belastte de Secretaris-generaal van B. Zaken C. J. Wenckebach zich met het houden der inschrijvingsregisters en hij stortte de bij hem ingekomen gelden bij den Ontvanger-generaal in Den Haag, den heer C. W. van Boetselaar. Voorts vormde zich in elke plaats eene commissie, die met gesloten bussen aan de huizen rondging ten behoeve van wie „door denkbeelden van zeedigheid en needrigheid weerhouden werden om hunne namen in de openbare registers in te schrijven." [211]) In dezelfde dagen, dat de maatregelen tot deze algemeene collecte genomen werden, richtte „De magistraat der Stad Leyden aan de Ingezetenen van het koningrijk Holland" een manifest, waarin de natie tot milde hulp werd aangespoord. Gedagteekend van den 19den Januari,

gesteld in het Fransch en Nederlandsch, werd het alom verspreid. Men weet, dat de opsteller van dit stuk Van der Palm is geweest. Onder diens papieren, onlangs door de familie Beets aan de bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde ten geschenke aangeboden, vond ik een verzoek van de Provisioneele commissie van politie, ook d° 19 Januari, aan de H.H. de Kruyff, v. d. Palm en Siegenbeek „om eene beschrijving van het fatale ongeval te ontwerpen." Ik vermoed dat daaruit ons manifest is voortgevloeid, tenzij een ander stuk wordt bedoeld, dat mij dan niet onder oogen gekomen is. Hoe dit zij, de oproeping doet Van der Palm's pen eer aan. Leiden, heet het daar, was wel is waar van vroegeren bloei vervallen, maar toch nog de marktstad van Rijnland, een gezond en aangenaam verblijf, dat vele gegoeden zich tot woonplaats verkozen hadden, zetel der beroemdste hoogeschool, voor velen eene dierbare plek gronds. Doch dit weleer zoo beroemde Leiden was thans door de uitbarsting op den rand van zijn ondergang gekomen. De ellende is onbeschrijfelijk en het manifest beschrijft haar uitvoerig. „De godsdienst alleen kan ze dragelijk maken; de tijd alleen kan ze verzagten; de eeuwigheid alleen kan ze herstellen!" Maar, door een edelmoedig vorst vóórgegaan, zal de natie zeker hulp bieden. Het stuk eindigt met de woorden, die indertijd diepen indruk maakten en ook ons nog treffen: „Eenmaal hebben Leydens ingezetenen door grootmoedige opoffering van zichzelven het veege vaderland gered: — thans, God Almagtig geve er zijnen zegen toe! thans zullen de ingezetenen van het vaderland door grootmoedigheid en opoffering het veege Leyden redden!" [212])

Zij hebben het gedaan. Hier en daar mocht zich eenig wantrouwen uiten in den uitslag, omdat het land reeds zooveel jaren zuchtte onder zware lasten en van handel en welvaart beroofd was; [213]) het ongeloof is beschaamd geworden. Voor

ons, die na honderd jaren trachten een overzicht te verkrijgen van wat toen voor Leiden is bijeengebracht, is van belang vooreerst wie gaven, wat zij gaven en op wat manier zij het deden, opdat uit het een en ander ons iets blijken moge van personen en karakters, van het leven en bewegen van toen. Want geschiedenis onderzoekt, hoe de menschen waren en waarom zij zóó waren. Nu treedt dit persoonlijke het minst naar voren waar louter sprake is van het bedrag in geld door deze of die stad opgebracht. Natuurlijk zullen wij daarom er niet van zwijgen en er zelfs mede aanvangen, maar toch slechts een greep doen uit den overvloed. Voor wie alle posten zou willen nagaan, staan de uitvoerige staten van rekening open.

In geld dan berekend werd opgebracht door „het departement" Holland *f* 620454.17.4. — Zeeland *f* 26416.6.6. — Braband *f* 18469.12.12. — Utrecht *f* 60083.4.0. — Gelderland *f* 31752.17.14. — Overijsel *f* 20591.4.12. — Vriesland *f* 35122.14.4. — Groningen *f* 21089.7.10. — Drenthe *f* 7035.2.2. — Oostvriesland en Jever *f* 4117.5.0. Nog kwam bovendien in bij het ministerie van Binnenlandsche Zaken *f* 119136.5.8, bij de stad Leiden *f* 187915.15.12, terwijl als bedrag van renten en opbrengst van verkoop van effecten nog hierbij moet worden gevoegd *f* 4031.9.2. Het totaal bedraagt dus een millioen een honderd zes en vijftig duizend twee honderd zestien gulden, drie stuivers, nul penning, d. i. *f* 1156216.3.0. Ziehier het bedrag door het vaderland opgebracht, waartoe toen ook Oostfriesland en Jever behoorde. De giften uit de koloniën zijn hier nog niet bij geteld. Het genoemde cijfer omvat al wat gegeven is, in geld, of b.v. in levensmiddelen of kleederen of planken of steenen enz. Ook de opbrengst van geschriften ten bate der slachtoffers opgesteld, ook de verkoop van kostbaarheden, ook de ontvangsten van liefdadigheidsvoorstellingen, over 't een en ander waarvan wij nog afzonderlijk handelen zullen. Voegt

men nu bij 't genoemde bedrag renten van belegde gelden, opbrengst van voor afbraak verkochte woningen, bijdragen van het rijk en ontheffing van belastingen, dan wordt de geheele ontvangst ten bate van Leiden *f* 1891609.2.7. Het kan daarbij onzen lezers weinig belang inboezemen hoeveel de collecte opbracht in elke stad en in elk plaatsje des koningrijks, dat Amsterdam staat opgegeven voor *f* 216999.15.12, Rotterdam voor *f* 85321.11.0, Den Haag voor *f* 45096.5.8, Noordwijk voor *f* 2283.0.0, Dockum voor *f* 752.9.6, Haastrecht voor *f* 604.1.4. Belangrijker is te weten, dat men zich nergens onbetuigd heeft gelaten en de deelneming inderdaad algemeen was. In de provincie Drenthe is het eigenaardig op te merken, dat Assen, thans de hoofdstad en met eere, toen nog een klein dorp was in vergelijking met andere Drenthsche plaatsen. Want Beilen staat op de lijst met *f* 298.5.8, Coevorden met *f* 600.17.0, Emmen met *f* 228.4.4, Meppel met *f* 1260.2.8, Rolde met *f* 285.14.0 en Assen met *f* 192.13.2. Men bedenke daarbij voorts, dat toen op het platteland van Drenthe het gereede geld schaarsch was en de menschen elkander nog in naturalia betaalden. Vermelding verdient nog dat Leiden-zelf opbracht *f* 14239.15.2, terwijl bij den grooten brand aan de Vischbrug in 1766 de burgerij met *f* 15142.19.0 voor den dag kwam. Onder dat montant van ruim veertienduizend gulden staat *f* 851.0.8 van de studenten, *f* 1006.5.0 van de zeven kompagnieën der gewapende burgerwacht.

Het algemeene verlatende komen wij tot het bijzondere en doen ook thans hier en daar slechts een enkelen greep. In de reeds gemelde vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde herdacht de voorzitter ook den heer Pieter van Winter, zoon van Nicolaas van Winter en stiefzoon dus van Lucretia van Merken, de toen zeer geliefde dichteres o. a. van het „Nut der tegenspoeden", zelf dichter en groot men-

schenvriend. Ook de burgers van Leiden, zeide prof. Te Water, zijn jarenlang getuigen van zijne hulpvaardigheid geweest, „in „'t bijzonder ook na dien treurigen en veelverwoestenden „twaalfden van Louwmaand, wanneer 's mans edelhartige liefde „aan velen in deze stad meer algemeen bekend is geworden." Hij komt met *f* 7000.0.0 op de lijst voor. [214]) Onder de aanzienlijken des lands noemen wij Z. Ex. Van Kinsbergen, maarschalk van Holland en staatsraad, die *f* 5000.0.0 schonk. Een ander, de heer Michiel van Kessenich, wonend in Frankrijk, schonk een schuldbrief van *f* 1000 en bood twee zijner landgoederen tusschen Maastricht en Venlo aan, voor drie jaren, met vrij brand en vrij groenten aan zoodanige „respectabele families" als daarvan gebruik zouden willen maken. En aanstonds is er weder een dichter bij de hand, die het geval bezingt:

„Zelfs bood een vreemdeling bezield door teed're liefde
U schuil- en wijkplaats aan in Venloo's vruchtbaar oord. 215)

Nog een ander volgde het voorbeeld, door den koning met het Huis ten Bosch gegeven, de heer Oosthuizen te 's-Gravenhage, die zijne beide buitenplaatsen, bij Monster en achter Eik-en-Duinen, ter geheele verzorging van families aanbood. Dat de armen hun penningske offerden, bevreemdt ons allerminst. Eene onbekende dienstmaagd te Haarlem schonk $^1/_{16}$ kooplot voor al de klassen der 102de koninklijke Hollandsche loterij. Ongelukkig kwam het lot met een niet uit en de post komt, tragi-komisch met *f* 0.0.0 in de lijst voor. [216]) Onmiddellijk daarboven staat „een arme C. C. te Rotterdam in geld *f* 0.5.8." In deze tegenstellingen tusschen vijf stuivers acht penningen èn het aanbieden van een tweetal buitenplaatsen spiegelt zich de algemeene deelneming treffend af.

Ook de onderscheidene regimenten van het leger wedijverden in edelmoedigheid. „De officieren en onderofficieren van

de garde te voet laten een dag traktement staan"; of „Bergen op Zoom, één dag traktement van 't garnizoen"; of „het depôt van het tweede regiment huzaren te Zutfen één dag gage".... deze en dergelijke posten komen zóó veelvuldig voor, dat men schier het gansche leger van toen in den geest langs zich heen ziet marcheeren. Een luitenant bij het 2de bataillon, 9de regiment infanterie van linie beloofde tot wederopzeggings toe één derde van zijne maandelijksche soldij. Dit 1/3 bedroeg *f* 18 en vijf maanden hield de man het vol. [217]) Zulke trekjes zijn bijzonder teekenend. Deze manier van hulp verleenen wordt ook door anderen toegepast: de koninklijke Fransche tooneelisten in den Haag geven één dag traktement en de boeten van een geheel jaar; hunne kunstbroeders van den stadsschouwburg te Amsterdam gaven niet slechts eene voorstelling, die *f* 1455.10 opbracht, maar stortten zelven daar nog *f* 600 bij. Legio is het getal der „tooneel-representaties" ten bate der slachtoffers, waaruit o. a. blijkt het bestaan van een „Joodsch-Hoogduitsch tooneelgezelschap onder de zinspreuk Industrie et Récréation te Amsterdam", dat *f* 805.7.8 stortte. Een zanggezelschap te Rotterdam staat met *f* 1063.13.8 op de lijst „door den heer predikant H. Oort". Hij was de grootvader van den tegenwoordigen Leidschen hoogleeraar. Wat wil men verder hooren ten bewijze van de wezenlijk ontroerende offervaardigheid? Een groot aantal vrijmetselaarsloges komen op de lijsten voor, en „het leesgezelschap in de Salm te Gouda" met *f* 100, en het „Instituut van Doven en Stommen" te Groningen met *f* 57.3.0, en „de kinderen uit het R. K. wees- en armenhuis te Hoorn" met *f* 36.1.10, en „de bedienden van het Haagsche Pest- en Dolhuis" met *f* 39.16.0, en „de Jongeheerenkostschool te Elburg" met *f* 100.0.0, en „de gezamenlijke scholieren van het kostschool te Noortwijk" met *f* 275.5.0, en „Boetepot van de Jongeheeren van het Fransche kostschool te Vianen" met *f* 75.0.0,

en „'t Amsterdamsche slepersgild" met ƒ 70.13.0, en „eenige joden te Rotterdam" met ƒ 600.0.0.... er is geen einde, en al deze posten, wel verre van „doode cijfers" te geven, wekken onze verbeeldingskracht en roepen deze gansche gestorven vaderlandsche wereld anno 1807 voor onze oogen op, in al hare lagen en groepen, bewogen door een lust tot helpen, die van de Friesche eilanden tot de Zeeuwsche polders als een heilige ademtocht over 't land vaart. Het verdient opmerking, dat er van de besloten kisten veel gebruik is gemaakt. Lastig was, dat een aantal geschonken coupons niet konden worden verzilverd, omdat de obligatiën, waartoe zij behoorden, waren uitgeloot. De houders dier stukken konden geene aflossing bekomen zonder overlegging der coupons, waarom de gevers werden uitgenoodigd de coupons te komen terughalen. [218])

Ook als naturalia is heel wat ingekomen. Wij zagen reeds, dat het meel zoodanig met gruis van glas was vermengd, dat er geen brood van kon gebakken worden. Ook de grutterswaren leverden groot gevaar op. Dus begrijpt men eene zending als van Doctrina en Amicitia te Amsterdam van 10 vaten rijst en 50 zakken gort, of van de stad Alkmaar van 2000 brooden. Brood uit Den Haag werd voortdurend aangevoerd en toch was er Zondagavond 18 Januari weder gebrek: de duizenden vreemdelingen, die dien dag de bouwvallen waren komen bezoeken, hadden de voorraad opgemaakt. [219]) In het geheel heeft het doen bakken van brood en het verbakken van de geschonken tarwe gekost ƒ 10534.4.0, eene fabelachtige som, maar uitvoerig gespecificeerd. [220]) Een onbekende landman onder Delft schonk een levend kalf: onder de uitgaven vind ik vermeld „voor het slagten van een ten geschenke ontvangen kalf ƒ 3.19.4 [221]): ik waag de gissing, dat wij hier lot en uiteinde van één en hetzelfde dier vóór ons hebben! Bouwmateriaal werd in overvloed geschonken, veel

steenen van de fabrieken aan Lek en Merwede; „Felix Meritis" te Amsterdam schonk eene lading delen ad *f* 1600; de aannemers van de Buitensluis te Katwijk zonden 50 kruiwagens en de bewoners van Rijnsburg brachten (ik zeg niet op die kruiwagens) naar Leiden 154 zakken aardappels van hunne landen mèt nog *f* 377.3.4. Eene, ik beweer helaas niet onpraktische, maar toch akelige gift kwam van N. N. uit Amsterdam t. w. twintig doodkisten. [222])

Weder andere hulp is geboden door levende arbeidskracht, vooral voor het opruimen van puin in de eerste dagen. De koning had van de koninklijke werf te Amsterdam 90 scheeps- en 10 huistimmerlieden doen komen. In Dordrecht boden zich vrijwillig ruim 50 metselaars en glazenmakers aan, die den 16den Januari met de nachtschuit van Rotterdam aankwamen. Schiedam, dat in geld reeds *f* 11115.18.0 schonk, [223]) zond nog bovendien voor eigen rekening 50 man met pramen en gereedschappen onder directie van Jan Dijkmans en Willem 't Hart. Dat al deze werklieden op kosten van het fonds der ingezamelde gelden werden geherbergd en gevoed, is billijk en natuurlijk. Maar ook hier kunnen wij nog een staaltje van onbaatzuchtigheid verhalen: de heer Johan van Duyfhuis, opziener van 's lands gebouwen in Den Haag en een van de twee directeuren over het „werk der reparatie", begeerde geene betaling voor de 46 dagen, die hij in Leiden was geweest, maar alleen terugbetaling van zijne voorschotten voor arbeidsloon. [224])

Op het Leidsche archief bevindt zich o. a. eene lijvige portefeuille met brieven, die de ingezonden giften hebben vergezeld. Er zijn treffende onder, ook van kinderen, als b.v. van Elisabeth Hendrika en Hendrik Sautijn Kluit, die op de lijsten der giften voorkomen met twee coupons nationale schuldbrieven ad *f* 60.0.0. [225]) Slechts de vrees al te veel van

het wellicht ten einde spoedend geduld mijner lezers te vergen, heeft mij weêrhouden deze en dergelijke brieven hier te laten afdrukken. Men weet nu althans, waar men ze vinden kan. Eén is er bij, waarvan ik melding maak, omdat daarin sprake is van eene nog ongenoemde wijze van hulp verleenen: de heer P. J. Germain, Fransch kostschoolhouder in 't Ginneken, biedt aan „six jeunes gens de familles honnêtes" voor half geld t. w. voor *f* 140 in zijn pensionaat op te nemen. Ook hiervan kan ik nog een ander voorbeeld bijbrengen: de heer J. B. Mounié, kostschoolhouder te Rotterdam, bood aan om achttien jongelingen voor het halve kostgeld in zijne school op te nemen. [226]) Of van deze aanbiedingen is gebruik gemaakt (wat misschien van de onzelfzuchtigheid der genoemde heeren op den duur al te veel zou gevergd hebben), is mij niet gebleken.

Ten slotte zullen wij een woord hebben te zeggen over de uitgaven van gedichten, verhandelingen enz. ten bate der slachtoffers. In den loop van ons verhaal hadden wij reeds gelegenheid er vele te noemen, doch wij bewaarden tot thans de vermelding van de beroemdste, de „Ziekten der Geleerden" door mr. Willem Bilderdijk. De dichter, „de groote Bilderdijk" zegt een tijdgenoot, „welke in het dichtkundig vak schier geene wedergade heeft", [227]) wiens geboortedag vóór 150 jaar (7 September) men zich, terwijl ik dit schrijf, opmaakt feestelijk te gedenken, was den 28sten Maart 1806 uit Duitschland teruggekeerd en te Leiden gaan wonen. Hij was daar van Mei 1780 tot October 1782 student geweest en hield veel van onze stad, waarvan hij zich verbeeldde, dat de lucht hem goed deed:

„Ach nooit vergeet mijn hart de wellust die 't gevoelde,
Dien morgen, toen mijn voet dit Eden weer betrad...." 228)

Hij woonde eerst bij Fichet op de Breestraat en later ergens

op de Hoogewoerd, welk huis door de ramp beschadigd werd. Inderdaad had hij de stad lief, en wij behoeven niet te twijfelen of hij meende wat hij nog in 1823 zong:

„U roeme ik o gezaligd Leiden,
U zal ik in mijn lied verbreiden...." 229)

Schimmelpenninck was hem zeer genegen en voelde voor het plan, om hem secretaris van de Maatschappij van Letterkunde te maken, waarvan echter niets gekomen is, eenvoudig omdat de toen dienstdoende secretaris, prof. Siegenbeek, geene plaats voor hem wilde maken. En ook, de pensionaris trad den 4den Juni 1806 af en koning Louis deed den 18den zijn intocht. Doch de koning was eveneens bijzonder ingenomen met „mijnheer Bilderdijk, de glorie van (z)ijn rijk" [230]) en droeg hem van allerlei werk op, o. a. dat merkwaardig verslag over de Nederlandsche hoogescholen, dat zich als n⁰. 873 in de handschriftenkamer der Leidsche bibliotheek bevindt. Op zijne beurt heeft Bilderdijk den koning (vreemd genoeg van den warmen aanhanger der Oranje's!) menigmaal hoog geroemd en ten hemel verheven, zooals toen hij hem toezong, na Lodewijks bezoek aan de geteisterde stad:

„God spreekt, zijn reddende engel daalt!
Zie, zie hem, o wanhopig Leiden,
Uw koning bij de hand geleiden,
Uw koning, van zijn glans omstraald!" 231)

Het was Augustus, vóór mevrouw Bilderdijk met hare twee kinderen te Leiden aankwam. Haar echtgenoot had toen zijne „Herinnering aan Leydens ontzet" voltooid, dat hij, veelvuldig getroffen vader, in de Maatschappij van Letterkunde voordroeg, daags na de begrafenis van zijn jongste zoontje, 3 October 1806. [232]) In veel later jaren, 1823, heeft hij nog eens dat beleg en ontzet gevierd in zijn „De derde October", waaruit ik slechts deze schoone regelen aanhaal:

„Vlecht, Wijnmaand, thans door rank en druif
Een krans van korenhalmen!
't Bezwijkend Leiden bracht gij brood,
O, Wijnmaands derde morgenrood,
Gij dag van zegepalmen!
Zoo vaak uw blinkende uchtend daagt,
Moet al wie 't Hollandsch hart nog draagt
U 't juichend Io galmen!" 233)

Middelerwijl (ik stip slechts het bekende aan voorzoover het in ons bestek behoort) had Louis Napoleon den dichter opgedragen hem les in de Nederlandsche taal te geven en de koninklijke boekerij in te richten. En in deze zelfde dagen was het, dat de leden van de Amsterdamsche afdeeling der Bataafsche Maatschappij voor Taal- en Dichtkunde eene som van *f* 875 bijeen brachten, om Bilderdijk als een Welkom-in-'t-vaderland aan te bieden. Juist den dag van de ontploffing werd het naar Leiden opgezonden. [234]) Reeds in die maand November 1806, toen de dichter met de koninklijke opdracht werd vereerd, had hij zijne „Ziekten der Geleerden" voltooid en daarvan den 9den December de beide eerste zangen, onder grooten bijval, in de Hollandsche Maatschappij van Kunsten en Wetenschappen voorgedragen. Toen nu, den twaalfden Januari

„.... één donderslag kwam al dit heil verdelgen
„En 't (was) één wildernis, waar Leydens hoofdbuurt stond...." 235)

rijpte in hem het plan het dichtstuk voor de slachtoffers af te staan. Hij schreef aan den minister van Binnenlandsche Zaken: „De ramp der stad Leyden treft mij boven alle uitdrukking. „Nauwelijks van uit mijne ballingschap teruggekeerd, bezweken „onder 't ongeluk en in de termen van 't geen onze dichter „Hooft zegt: „„Wat kunt gij, die nu hebt, wat uw is, niet „met al?"" kan ik echter geen onverschillig toeschouwer zijn „bij de edelmoedige pogingen van al wat in 't vaderland een „meêlijdend hart heeft. Vergun dus, HoogEd. Gestr. Heer, „dat in plaats van goud en zilver ik U. Ex. een dichtstuk in

„zes zangen moge ter hand stellen, 't welk ik juist voleindigd „en aan de Leidsche Universiteit opgedragen heb, waarvan ik „het voordeel ter verlichting dier ongelukkige stad overgeef." [236]) Het inderdaad edelmoedig geschenk werd dankbaar aanvaard en de verkoop van het beroemde gedicht bracht *f* 1400.0.0 in het fonds voor de noodlijdenden. [237]) De verzoeking is groot er althans een oogenblik bij stil te staan, op de eigenaardige schoonheden te wijzen van dezen arbeid des dichters, waarvan onder het groote publiek misschien alleen nog maar de regelen voortleven:

„De walging van zichzelv', zie daar de laatste straf,
„En 't uitgemergeld rif zinkt ramm'lend in het graf".... 238)

maar toegeven aan deze begeerte zou mij te ver van mijn onderwerp afvoeren. [239]) Wel echter moet ik nog herinneren, dat Bilderdijk in 1824 nog eens op de rampvolle gebeurtenis in zijn „Aan Leyden op den twaalfden van Louwmaand" is teruggekomen. Hier klinkt ons de toon van het Réveil te gemoet, de toon, dien Da Costa boven alles in den vereerden leermeester liefhad. De dichter vraagt der stad:

„En zonkt ge in dien ijsslijkste uwer dagen
In zelfverdoeming neêr
Voor d' onberispbren Opperheer?

En later:

„Smeek dat gij d' afgod dezer tijden,
Die volk bij volk het hart verpest,
Met lijdzaam dulden moogt bestrijden,
En God hem afweer' uit uw vest!....
Blijf Neerlands vaste Rots verbreiden
Zoolang de Rijnstroom zeewaart vloei!" 240)

De heer J. E. Pfaff, „oud-kapitein" der kavalarie te Neuwied, schreef aan den minister van B. Z. dat hij, aangespoord door het voorbeeld van Bilderdijk, die zijn gedicht gaf, ook van zijn kunstarbeid iets voor Leiden wilde afstaan. Hij had daar-

voor bestemd een door hem geschilderd miniatuur op ivoor, eene Sibylle naar een schilderij van Madame le Brun. Zijne vrouw voegt daar nog bij een, mede door den kapitein geschilderde, Ecce Homo naar Correggio in de galerij van Dusseldorf, voor haar vaak „un objet de contemplation pieuse" (de brief is in 't Fransch), waardoor het geschenk, acht hij, te grooter waarde heeft. Misschien zou de koning beide voorwerpen willen koopen voor het Haagsch Museum, dat hij bezig is te vormen. De Sibylle is wel 100, de Ecce Homo 50 dukaten waard. [241]) Inderdaad zijn beide kunstvoorwerpen door het koninklijk museum aangekocht voor *f* 1500.0.0, welk bedrag dan ook in de rekening voorkomt. [242])

Ds. I. W. Bussingh te Gouda, de bekende studievriend van Bilderdijk, die bij zijn huwelijk met Helena Hoek een wat al te dartelen bruiloftszang dichtte, [243]) de zwager van Van der Palm, bood ten bate der slachtoffers een gouden medalje aan, geschat op 25 dukaten, die hij in 1784 ontvangen had voor zijn lierzang over „De voor- en nadeelen van den rijkdom", (een echt onderwerp voor het eind der 18de eeuw!) uitgeschreven door het genootschap „Studium scientiarum genetrix" te Rotterdam. Hij voegde er een nieuwen lierzang bij „de Weldadigheid". De penning werd ver boven de waarde aangekocht door notaris Albertus Kleynenbergh te Leiden voor *f* 160.0.0 en komt met dat bedrag in de rekeningen voor. [244]) Maar in de voorrede van laatstgenoemde ode zegt ds. Bussingh, ongedachtig aan Matth. 6 : 3, dat „aldus de penning tot vermeerdering van het genoegen van den zender dezer gifte in des notaris aanzienlijk kabinet van medaljes, ter gedagtenis ook van deze zijne opoffering, bewaard wordt." En op het einde van den lierzang komt de man er waarlijk nog eens op terug. Dan zijn ons al die „onbekenden", die in grooten getale op de lijsten voorkomen, liever.

Hebben wij aldus een, naar ik meen, levendigen indruk ontvangen van de offervaardigheid in het land zelf, ook buiten onze grenzen heeft men zich niet onbetuigd gelaten. Tot dat buitenland behoorde toen ook „het departement van de Roer", dat met de som van *f* 3378.15.0 Leiden ter hulp kwam. [245]) Voorts kwamen er gaven in uit Parijs en Bordeaux, uit Gent en Ostende, uit Frankfort en Lubeck, uit Bazel en Lausanne, uit Weenen, uit Lissabon en dat voor meer dan een halve ton. Opmerking verdient, dat ook Engelschen zoo ruim gaven. Maar van zelf spreekt, voor wie hare geschiedenis kent, dat de Hollandsche gemeente te Londen hartelijk deelde in Leidens ramp. Zij had inteekenlijsten neêrgelegd in hare kerk in Austinfriars (welke Nederlander, in Londen komend, heeft het statig, aangrijpend schoon gebouw niet bewonderd?) en kon omtrent *f* 35.000 naar onze stad overmaken. De toenmalige predikant Jan Werninck (sinds 1802, opvolger van ds. L. H. Schippers) schreef er een brief bij, mede uit naam der kerkeraadsleden Greffulle, Willink, Vos, De Bie, Simpson en Hofman, waarbij hij ook de lijst van inteekenaren overzond. Er komen sommen op van £ 300 tot £ 3 en onder de inteekenaren zijn vele Engelschen, o. a. „De uitgevers van het dagblad de Times £ 21." [246]) Het is te verwachten, dat ook de Hervormde gemeente te St. Petersburg van haar bekende offervaardigheid blijk zal hebben gegeven, maar ik heb daarvan niets gevonden en hare geschiedschrijver deelt er evenmin iets van mede. Het is waar, dat zij in het jaar 1807 tijdelijk in minder gunstigen geldelijken toestand verkeerde. [247])

De koloniën in Oost- en West-Indië, om hiermede dit gedeelte van ons hoofdstuk te besluiten, gaven op waarlijk vorstelijke wijze van hun mededoogen blijk en zij hebben het verdiend, dat wij daarbij een oogenblik stil staan. Toen de tijding van de ramp Batavia bereikt had (gouverneur-generaal

was toen Z.Ex. Albertus Henricus Wiese, die den 15den Juni 1805 Johannes Siberg was opgevolgd en den 14den Januari 1808 op zijne beurt het opperbestuur zou overdragen aan Daendels) werden den 20sten October de heeren Raden-extraordinair Van Hoesen en Parvé uitgenoodigd voor de inzameling van gelden de gepaste maatregelen te willen nemen. Later echter werden daarvoor aangewezen de visiteur-generaal der Indische negotie-boeken Meyer en de opperkoopman Henkevlucht. De lijsten werden gedurende eene maand overal ter teekening gelegd en het valt niet te ontkennen, dat de gebruikte termen niet juist aan algeheele vrijheid doen denken, als wij lezen, dat de secretarissen van alle publieke collegiën zullen moeten zorg dragen, dat de lijsten aan de op de comptoiren dienstdoende suppoosten zullen worden vertoond, „teneinde daardoor voor te komen een „veelmalen voorgewende uitvlugt van diegeenen, die niet ge- „zind zijn iets te geven, dat hun geene lijst ter teekening is „aangeboden" en ook, dat niet slechts aan de hoofd- en mindere officieren exemplaren zullen worden afgegeven, maar dat ook „aan de gemeenen zelven de gelegenheid gegeven worde om „door eene contributie, hoe gering ook, hunne menschlievend- „heid en verkleefdheid aan het moederland aan den dag te „leggen." Ook de „Chineesche en Moorsche natiën" werden in de gelegenheid gesteld haar gaven te offeren, terwijl in de kerken gedurende eene maand bussen werden geplaatst, op het doel waarvan de predikanten werden verzocht te wijzen. Twee jaren later, den 5den October 1809, was er in Nederlandsch Oost-Indië bijeengebracht eene som van *f* 65989 in rijksdaalders, wat echter nog niet het eindcijfer uitmaakt. Er is eene anecdote van een onwillig ambtenaar, den koopman en administrateur in de amfioen-directie, W. M. Keuchenius. Op een der lijsten nl. aangeboden aan de directie der opiumverpachtingen had hij aangeteekend: „het bestaan van W. M. Keuchenius hem zonder

reden afgenomen zijnde, is oorzaak, dat hij op deze lijst niet tekend." Eerst wilde men den vermetele doen verschijnen voor Gouverneur en Raden om de betuiging aan te hooren „van des regerings rechtmatig ongenoegen over die verregaande, allezints strafwaardige demarche;" later heeft men zich, om 's mans hooge jaren, tevreden gesteld met te bepalen, dat hij ter gouvernementssecretarie de aanteekening zou komen doorhalen. [248]) Een groot gedeelte der ingezamelde gelden vindt men intusschen nog niet op de rekeningen, die in 1821 afsluiten, maar moet men zoeken in de verrekening der sedert ingekomen gelden. [249]) Dit in aanmerking genomen vindt men de volgende welsprekende cijfers. Na een vooruitgezonden bedrag van *f* 1500.0.0 door den oud-gouverneur-generaal J. Siberg te Batavia, [250]) kwam later van „de Ingezetenen van Neêrlands Oost-Indië" een som in van *f* 50474.88, middelerwijl, zooals men ziet, uitgedrukt op de nieuwe, thans nog gebruikelijke, wijze. [251])

De giften der West-Indische koloniën kwamen spoediger in. Althans reeds in de eerste rekening vindt gij Demerary en Essequebo met *f* 18723.8.8, Berbice met *f* 4885.6.0, ingezetenen van Suriname met 50 balen koffie, die *f* 6418.13.0 opbrachten en van particuliere personen aldaar gaven van *f* 600.0.0, *f* 300.0.0, *f* 10.0.0. Op de aanvullingsstaten komen nog eens de ingezetenen van Suriname voor met 31 balen koffie, die *f* 3137.95 opbrachten. In één cijfer samengevat hebben onze koloniën voor onze stad in hare ellende geschonken de aanmerkelijke som van 86820 gulden, eene uiting van offervaardigheid, wel waardig om aan de vergetelheid te worden onttrokken. Onder de posten uit West-Indië is er ééne, waarvan de termen in hedendaagsche Nederlandsche ooren misschien niet aanstonds bekend klinken: „Ingezetenen van de kolonie Berbice in tien stuks gepleegde Johannissen, wegende aan oud goud 3 oncen,

11 engels, verkocht à *f* 44.10 (dus te zamen) *f* 157.17.8." [252]) Ter verklaring (zoo noodig) worde herinnerd, dat het loopend geld in Berbice bestond in stukken Portugeesch goud, genaamd halve Johannissen, in Engeland *f* 36 waard, in de kolonie zelve, als zij volwichtig waren, *f* 55. [253]) Het woord „gepleegd" echter is (en ik dank deze mededeeling aan mijn vriend prof. Verdam) uit het Nederlandsch niet te verklaren, maar daar wij met dit adjectief „onder de Berbiesjes" zijn is het geoorloofd de volgende gissing te maken: gepleegd is het, in het Nederlandsch overgebrachte, Engelsche „pledged", d. i. gegarandeerd, gewaarmerkt, voor de echtheid waarvan wordt ingestaan. Hetzelfde ongeveer als het „volwichtig" van daareven.

Scheppen wij na dezen langen, afgelegden weg voor eene pooze adem en laten wij alles wat voor Leiden is gedaan nog eens langs onzen geest heen gaan, deze groote geldsommen, deze belangelooze offervaardigheid, deze treffende blijken van een mededoogen, dat vaak ook den naam des gevers deed verzwijgen; bedenken wij, dat de gaven zijn toegevloeid uit schier alle oorden waar de Nederlandsche stam woonde, dan verliest de ramp van Leiden voor ons het eng-lokale en wordt zij opgenomen in het leven der natie in haar geheel. Met de ellende der stad hebben allen medegeleefd, hare wonden hebben allen willen heelen: daardoor vertoont onze geschiedenis zich aan ons in een schoonen glans en wordt zij uit het bijzondere voor een wijle opgetrokken tot het algemeene.

Heeft zich geen wanklank doen hooren in dit harmonieus concert? Het was van te voren wel niet anders te denken. Er was hier en daar bittere afgunst op de schatten, die Leiden binnenstroomden. Als éene enkele openbaring van die jalouzie vermeld ik het reeds eenmaal genoemde „Winterreisje of Schuitpraatje" door Sincerus, een slecht geschreven en slordig gedrukt pamflet, waarin het o. a. heet: „Jasper zei, ja juffrouw

„maar ik woon namentlijk te Hilversum, dat bijna door de „vlam verteert is — wat heeft men ons toegevoegd — hebben „wel eenige poëeten één gedichtje te onzen voordeele ge„maakt? In Leyden werd voor onzen brand ƒ 200 gecollecteerd „en wij hebben voor hen ƒ 1251.8.0 bijeengebracht. Leyden „mag bij voorkomende gelegenheden wel even bereidvaardig „bijspringen." [254]) Zeker zullen er meer zulke stemmen zijn opgegaan: den verheffenden indruk van het geheel kunnen zij ons gelukkig niet ontnemen.

Wat is er met deze bijna 19 ton geschied? Ziedaar de vraag, die ons in dit hoofdstuk nog te beantwoorden overblijft. Het was gemakkelijk te voorspellen, dat er geruchten zouden loopen, dat sommigen zich hadden verrijkt met wat voor de slachtoffers van de ramp was bestemd. Maar wij gaan daarop niet in. Ons is daarvan niets gedrukts onder de oogen gekomen, zoodat die beschuldigingen slechts door mondelinge overlevering voortbestaan. Daarentegen ligt de totale afrekening vóór ons, gedekt door de namen van twee achtingswaardige mannen, die er lange jaren aan arbeidden en voor wie te wantrouwen niet de minste aanleiding bestaat. Dat er soms al te ruim betaald is, is eene gansch andere zaak. En hiermede nemen wij van die vage geruchten afscheid.

Gedurende het inkomen der giften en bij het doen van de uitkeeringen als anderszins, was er natuurlijk boek gehouden en hadden de onderscheidene commissies van bijstand af en toe rekening en verantwoording gedaan aan de Ministers van Binnenlandsche Zaken. Doch men begreep, dat de natie verlangde naar en recht had op eene officiëele verantwoording van elk uitgegeven bedrag. Zoo vroegen dan B. en W. den 3[den] September 1821 aan de Commissie van schadevergoeding, t. w. mr. W. P. Kluit, mr. Van Bommel, mr. Heldewier, mr. Du Pui

en G. W. van Gaasbeek en in 't bijzonder aan haren voorzitter Kluit, of hij, mèt den secretaris-generaal bij B. Z., den heer C. J. Wenckebach, dit reusachtig werk zou willen aanvaarden, dat bij Kon. Besluit van 25 Februari 1822, n°. 26, hoogst wenschelijk werd geacht. De beide heeren aanvaardden de opdracht en zoo verscheen ten jare 1833 „Algemeene Rekening wegens de ramp aan de stad Leyden overkomen, ontwikkeld in 74 staten en voorafgegaan door eene memorie van toelichting met 23 bijlagen". Aan dit omvangrijk werk hebben wij reeds meermalen iets ontleend. Het origineele handschrift bestaat uit vijf groot-quarto, keurig geschreven en in perkament gebonden deelen, te zamen gevoegd in een eikenhouten kist met koperen beslag. Vergezeld van al de officiëele bescheiden, rekeningen, staten en brieven werd dit origineel den 24sten Januari 1832 door de stad aanvaard en bevindt zich thans in het stadsarchief. De totale kosten dezer algemeene rekening hebben bedragen *f* 4239.57. [256]) Mocht al o. a. door de verwarring van den Franschen tijd, door het daarop volgend herstel van het koninkrijk Holland, door de langzame afwikkeling der zeer samengestelde rekeningen de verantwoording lang op zich hebben laten wachten, thans (zeggen de beide opstellers met begrijpelijken trots) thans is zij er en thans kan het aan ieder blijken, dat Hollands oude trouw ongeschonden bewaard is geworden. En zij eindigen hunne memorie van toelichting met de betuiging hunner erkentenis aan Hem, die des menschen leven en lotgevallen in Zijne hand heeft, dat Hij hen spaarde en hen in staat stelde hunne taak te volbrengen. Te meer, zeggen zij, daar zij alleen de overgeblevenen zijn, met den ganschen loop van zaken bekend. Zij dagteekenen de finale afsluiting op 15 December 1831.

Voor ons heeft dit lijvig boekdeel in folio dit belang, dat het ons leert op wat wijze indertijd de ingekomen gelden zijn

besteed, maar wij begeeren niet, als de tijdgenoot, elk cijfer nauwkeurig te onderzoeken. Ik stel mijnen lezers voor een algemeen overzicht te nemen, waarbij wij af en toe aan reeds vermelde zaken zullen herinnerd worden.

De beheerders der ingekomen gelden hadden zich indertijd geregeld naar het reglement van schadevergoeding bij koninklijk decreet van 5 October 1807, n°. 13, vastgesteld. Dit reglement was in ontwerp door de regeering der stad aan Z. M. aangeboden den 24sten September en bevindt zich in ons archief, gelijk het later, na de koninklijke goedkeuring, vele malen is afgedrukt. Het heeft als richtsnoer gediend en wij zijn te rade geworden het ook thans als handleiding te gebruiken, om in den doolhof niet te verdwalen en zoo min mogelijk vervelend te zijn. Uit de ingekomen gelden dan zouden worden betaald vooreerst alle eetwaren, materialen en soortgelijke ten behoeve van de bewoners der stad (art. 2, sub 1°). Hieruit zijn onderscheidene uitgaven voortgevloeid. Vooreerst die voor de Haagsche brandweer, die had helpen blusschen in den nacht na de ramp; voor de verlichting van het getroffen terrein; voor de premiën aan redders van bedolvenen (waaraan wij reeds ontleenden en welke post een totaal aanwijst van *f* 4288.2.8); voor de begraving van lijken; voor de voorziening in de eerste levensbehoeften, als b.v. het bakken van brood, reeds vroeger verhaald, niet alleen voor de burgers, maar vooral voor de vreemde werklieden en waaronder voorkomen voor soep *f* 7240.0.14, voor jenever *f* 793.12.0, terwijl het geheel van dezen staat, die een goeden blik doet slaan in den arbeid der eerste dagen klimt tot *f* 24367.7.10; voor het vervoer van het vreemde werkvolk, d. w. z. schuitevracht en jaagloon; voor materiaal in de eerste dagen gebruikt: steen, kalk, pannen, hout, glas en ijzerwaren; voor arbeidsloon en daggelden van opzichters.[256]) Wij vinden hier vele cijfers die ons hoog voorkomen

en ook posten als „voor extraordinaire diensten *f* 600.0.0". Maar wie kan nu nog nagaan of niet misschien sommigen voor eigen voordeel rijkelijk hebben gezorgd? Het geheele bedrag van al het genoemde is geweest *f* 85658.19.2.

De onderstand aan behoeftigen, zoowel in den eersten tijd als daarna, heeft geeischt *f* 22567.13.12. Het is treffend posten te vinden voor de inbesteding in St. Cecilia-gasthuis van drie armen, door de ramp krankzinnig geworden. In den staat van uitgaaf, n°. 13, onderstand in lateren tijd, vinden wij o. a. Matthijs Bartmans, van 14 Januari 1814 tot 31 Maart 1820 's winters met *f* 3.10.0, 's zomers met *f* 2.0.0 begiftigd, als een voorbeeld van langdurige uitkeering. Overigens eene lange, troostelooze lijst, om hare eentonigheid treffend. [257])

Het koninklijk reglement van schadevergoeding rekent verder in artikel 3 tot de rechthebbenden de eigenaars van verwoeste huizen en goederen, voor zoover zij niet edelmoedig van vergoeding hebben afgezien. Het gemeentebestuur had deze laatsten opgeroepen, om hun voornemen te kennen te geven en velen hadden zich aangemeld. Deze schadevergoeding is, vooral voor panden en erven, eene uiterst ingewikkelde zaak geworden, o. a. omdat men zeer goed inzag, dat er verschil moest zijn in de percentage der vergoeding. Er werd nu allereerst eene commissie tot de zaken van schadevergoeding benoemd, bestaande uit de wethouders reeds vermeld en de notarissen Van Klinkenberg, Dozy en Booy, die den 2den Juni 1808 den eed van eeuwige secretesse aflegden en bij wie elk, die schadevergoeding begeerde, zich moest opgeven in eene bepaalde klasse van vermogen, zooals dat was na het lijden der schade, 1e klasse *f* 500 tot 1000, 2e klasse *f* 1000—2000, 3e klasse *f* 2000—4000, 4e klasse *f* 4000—8000 enz. In de tweede plaats kwamen er commissies voor opneming van de schade, den 12den Februari benoemd, de namen der leden



Het opruimen van de puinhoopen.

(Naar Portman.)

waarvan ik thans den lezer spaar, maar waarin vele deskundige timmerlieden en metselaars zitting hadden. Zij hadden op te nemen de schade respectievelijk van geheel vernielde gebouwen; onbewoonbaar geworden huizen, die zware reparatie behoefden; bewoonbaar gebleven huizen, die schade leden; eindelijk van verliezen aan meubelen, goederen, koopmans- en winkelwaren. Er werd van hen geen eed gevorderd, maar het vertrouwen op strikte eerlijkheid uitgesproken. In de derde plaats taxeerden rooimeesteren de erven naar de grondwaarde. Zij vingen den 16^{den} November 1807 met dien arbeid aan en gingen daarbij naar klassen te werk, d. w. z. het Rapenburg tot de eerste klasse behoorende zag zijne erven taxeeren op 2 stuivers per voet in 't vierkant; Koepoortsgracht, Nieuwsteeg, Langebrug en Garenmarkt van de tweede klasse op 1$^{3}/_{4}$ stuiver; St. Jacobsgracht en Raamstegen van de derde klasse op 1$^{1}/_{2}$ stuiver enz. Aldus verkreeg men voor het erf van mr. Van Noort *f* 444.4.0 aan grondwaarde, van prof. Kluit *f* 355.4.0, van dr. Bennet *f* 554.16.0; daarentegen van zekeren Simon van Ratinge in de Knotterstraat *f* 10.4.0. De commissies voor opneming der schade, zooals wij zeiden den 12^{den} Februari benoemd, hebben hard gewerkt, want reeds in een schrijven d^{0} 21 April van H.H. Wethouderen aan den Minister van B. Z. konden dezen als uitkomst opgeven: voor geheel vernielde gebouwen *f* 362643; voor onbewoonbare *f* 304834; voor minder schade geleden hebbende huizen *f* 650000 en voor verliezen aan meubelen, goederen en winkelwaren *f* 284348.2.14, een totaal van *f* 1601825.2.14. [258]) Maar ook hier waren onderscheidingen te maken. Het koninklijk decreet van 6 Maart verleende twintig jaar vrijdom van verponding aan huizen gebouwd in de jaren 1807—1809 zooals wij reeds zeiden. Welnu, van dezen vrijdom konden niet genieten de eigenaars van geheel verwoeste huizen op de enceinte der ruïne en die niet mochten worden opge-

bouwd, omdat de koning met dat terrein andere plannen had. Hun kwam dus, meende men, volle schadevergoeding naar taxatie toe, terwijl daarentegen de eigenaars van huizen, welke wel zouden worden opgebouwd, eene vergoeding tot 60 % zouden genieten, omdat zij immers van den vrijdom van verponding wel profijt trokken. Wat eindelijk de schade aan inboedels betrof, achtte men het billijk ook hier onderscheid te maken in dier voege, dat boedels tot op *f* 100 waarde 90 % zouden vergoed worden, tot op *f* 200 86 %, tot op *f* 400 84 %, tot op *f* 1000 76 %, tot op *f* 2000 72 % enz. enz., waarbij dan nog zou gelet worden op het onderscheid tusschen hen, die dienstboden hielden uit weelde of om hun groot kindergetal.

Op deze wijze hebben wij getracht een zoo goed mogelijken indruk te geven van de overleggingen, die bij de vraag van schadevergoeding invloed hebben geoefend. Keeren wij thans tot ons overzicht der afrekening terug. Volgens art. 6 van het koninklijk reglement zouden de erven der geraseerde huizen worden vergoed uit 's lands kas, waarvoor die erven aan den lande in eigendom zouden overgaan, belangrijke bepaling voor de kennis van den eigendom dier terreinen. Dit bedrag, groot *f* 32566.12.12 mocht dus niet onder de geleden schade gerekend worden. Artikel 11 beloofde 1/8 schadevergoeding aan allen, die hun huis door de ramp hadden verloren. Hierbij moest rekening worden gehouden met de omstandigheid, dat sommige eigenaars reeds geld voor den verkoop (van den opstand of van het puin) hadden geïnd. Wij kunnen dit best door enkele voorbeelden toelichten. Steenschuur noord n°s. 90 en 91 stond het huis van wijlen mr. Joost Romswinckel ter waarde van *f* 19000. De opstand was door de Commissie verkocht voor *f* 4898.0.0 en door haar onder de ontvangsten verantwoord. Aan de erven werd dit bedrag uitgekeerd, vermeerderd

echter met zóóveel dat het steeg tot het toegestane $^1/_3$ der waarde, d.i. ƒ 6333.6.10$^2/_3$. Tweede voorbeeld: Steenschuur noord n°s. 92—95 lagen de panden van mr. W. J. van Noort ter waarde van ƒ 16000. Het $^1/_3$ hem toekomende was alzoo ƒ 5333.6.10$^2/_3$. Maar nu had de eigenaar den opstand reeds verkocht voor ƒ 6000, wat ƒ 666.13.5$^1/_3$ meer dan dit $^1/_3$ bedroeg. Hij ontving dus geene schadevergoeding, terwijl men omgekeerd, hem dit surplus van ruim ƒ 666 ook niet kon doen teruggeven. Derde voorbeeld: Steenschuur noord n^0. 155 had Johannes Huygens een huis ter waarde van ƒ 5500, het $^1/_3$ vergoeding, dat hem toekwam, dus bedragende ƒ 1833.6.10$^2/_3$. Nu had hij zelf het pand als opstand verkocht voor ƒ 1102.0.0, zoodat hem nog toekwam ƒ 731.6.10, wat hem dan ook is uitbetaald en op Staat van Uitgaaf n^0. 15, bl. 157 voorkomt. Het totaal bedrag van deze post is ƒ 112668.16.12.

Intusschen ware het onbillijk geweest allen gelijkelijk $^1/_3$ schadevergoeding voor hunne huizen te geven. Artikel 10, 1^0. bepaalde, dat allen, die slechts ƒ 500 of minder vermogen bezaten volle 100 % zouden terug ontvangen. Zij, die zich tot deze klasse rekenden, hadden dit ter kamer van wethouders verklaard „des gerequireerd onder solemneelen eede" en ontvingen, behalve de reeds uitbetaalde $^1/_3$ nog eens $^2/_3$ van de getaxeerde waarde hunner panden. Voor wie het onder mijne lezers zou wenschen na te rekenen, vermeld ik, dat wij hier hebben den Staat van Uitgaaf n^0. 19 met een totaal van ƒ 28066.17.0. De vergoeding voor bedorven winkelwaren of gebroken gereedschappen, Staat van Uitgaaf n^0. 16, heeft eene som vereischt van ƒ 56652.2.6.

Ik heb reeds gesproken van de voorgeschreven aangifte in klassen. Volgens art. 17 zou, indien het fonds daartoe voldoende was, de eerste klasse van ƒ 500 tot ƒ 1000 volle 100 % vergoed krijgen, de tweede 99 % enz. Zoo is ook geschied, en wie wil vindt deze verrekening in Staat van Uitgaaf n^0. 21 met

het aantal personen in iedere klasse en het bedrag hun uitgekeerd. Doch wij gaan niet op deze wijze verder. Op den duur wordt de wandeling tusschen deze cijfers vermoeiend. Voor bijzondere liefhebbers wijs ik nog op Staat van Uitgaaf n°. 22. Over de schadevergoeding aan studenten heb ik reeds gesproken.

Ons rest alleen nog omtrent dit belangrijk gedeelte van de uitkeeringen het volgende te boekstaven. De rekening van de commissie voor schadevergoeding werd door haar gearresteerd den 12den Maart 1810, door den Minister van B. Z. Van der Capellen nagezien en goedgekeurd den 20sten en 21sten dier maand, waarna alle staten, bescheiden en rekeningen aan des ministers departement werden weggeborgen. Maar toen koning Lodewijk afstand had gedaan van de regeering, werd het gansche dossier, met zeven zegels gesloten, ter secretarie van Leiden gedeponeerd. Dit geschiedde den 18den Juni 1811 en om de ongewenschte inmenging van de Fransche praefecten of andere ambtenaren te voorkomen werd bepaald, dat alle zaken het fonds betreffend niet door het stadsbestuur, maar door de Cie zouden worden behartigd. Nadat onze onafhankelijkheid was hersteld, werd bij koninklijk besluit van 27 Maart en 12 Mei 1821 bepaald, dat van de inmiddels nog ingekomen gelden en van de renten van het overgeblevene eene tweede uitdeeling zou plaats hebben. De eerste klasse had al 100 % ontvangen en kwam dus niet meer in aanmerking. Maar de tweede klasse (*f* 1000—2000), indertijd 90 % ontvangen hebbende, zou nu nog 6.30 % krijgen, de derde nog 5.60 % enz. Wat dan nog overschoot, zou worden verdeeld onder de armbesturen. Zoo werd dan den 30sten Juni 1821 het pakket ontzegeld en den 12den October, naar de vroegere lijsten, de tweede uitdeeling aangevangen. Den 31sten dier maand was zij ten einde gebracht met een totaal van *f* 34446.14.8 of *f* 34446.72½. [259]) In 't geheel

is aan schadevergoeding uitbetaald de aanzienlijke som van *ƒ* 684779.13.8.

Uit de ingekomen giften is al verder bekostigd de opruiming der Ruïne, waaraan van 14 Januari tot 25 Juli is gearbeid tot een bedrag van *ƒ* 55182.4.10. Het Rapenburg was echter eerst den 15den Augustus 1808 weder bevaarbaar. [260])

Voorts kwam ten laste van het groote fonds de herstelling der openbare gebouwen. Reeds den 22sten December 1807 was daarover een rapport aan Z. M. uitgebracht met de voorloopig geraamde kosten, waarvan wij er enkele met de werkelijke vergelijken zullen. De Algemeene Rekening onderscheidt in (met een thans ook onder ons weder gangbaar, maar taalkundig in dezen zin zeer mal adjectief) „landelijke" en stedelijke gebouwen. Wij geven onze lezers enkele cijfers.

	Volgens rapport van 22 Dec. 1807:	Werkelijk benoodigd geweest bedrag:
De akademie . . .	*ƒ* 9064.13.2.	*ƒ* 8696.4.0.
Het stadhuis . . .	„ 6422.3.10.	„ 9584.6.12.
Het Rijnlandshuis .	„ 2280.15.8.	„ 2194.4.0.
De burg	„ 467.2.8.	„ 1081.2.0.
De Latijnsche school	„ 914.13.10.	„ 1272.9.0.
Gravensteen. . . .	„ 669.12.0.	„ 852.10.12.
Bank van leening. .	„ 1516.10.14.	„ 22627.0.4.
St. Pieterskerk . . .	„ 50641.9.14.	„ 59358.5.10.
St. Pancraskerk . .	„ 10683.9.14.	„ 29955.3.10.
Doopsgezinde kerk .	„ 1535.8.10.	„ 1173.7.0.

Voor verdere gebouwen, torens, bruggen enz. verwijzen wij naar de uitvoerige staten-zelve [261]) en vermelden slechts, dat het geheele bedrag is geweest *ƒ* 239296.6.6. Op de tot eene R. K. kerk verbouwde Saaihal komen wij nog terug.

Den 28sten Januari 1807 had de koning bepaald, dat de interessen van de schuld der stad zelve en van hare fundatiën

gedurende tien jaren uit 's lands kas zouden worden betaald, te beginnen met 1807. Den 23sten September legde de stadsregeering toen een Staat over, waaruit bleek, dat die schuld bedroeg *f* 1124312.16.8 met eene jaarlijksche rente van *f* 40750.7.12. Op nader verzoek van den Minister van B. Z. lieten wethouderen daarop den 16den October volgen een „Tableau van interessen die maandelijks betaald moeten worden wegens gelden zoo bij obligatiën als bij lijfrenten door de stad Leyden". Den 17den Januari 1809 volgde toen het koninklijk besluit tot uitbetaling. Doch hieraan is slechts uitvoering gegeven van 1807 tot de eerste helft van 1810, tot een bedrag van *f* 133000.0.0. Toen hield de uitkeering op. [262])

Eindelijk wijzen wij nog op de uitgekeerde en wèlverdiende belooningen. Wij vinden daaronder voor den secretaris J. C. Potgieter *f* 1000.0.0; aan den amanuensis van de Cie tot schadevergoeding G. W. van Gaasbeek *f* 1150.0.0; aan een aantal klerken *f* 5192.1.8; aan de gerechtsdienaars *f* 443.4.0, tot een geheel van *f* 15100.8.8. [263])

Ook zelfs door dit globale overzicht, dat de lezer, zoo hij dit wenscht, door het openslaan der Algemeene Rekening-zelve kan aanvullen, zal hij een sterken indruk hebben ontvangen van de ontzaglijke uitgebreidheid van het gansche beheer en van de uitnemende nauwgezetheid, waarmede het is gevoerd; niet minder zal hij de overtuiging hebben ontvangen, dat de ingekomen giften inderdaad den slachtoffers van de ramp zijn ten goede gekomen.

Ofschoon het ons om de dorheid van het onderwerp oprecht leed doet, moeten wij nog voor één oogenblik de aandacht van onze lezers voor enkele cijfers vragen.

Sedert nl. de Algemeene rekening afgesloten was, overleed in het voorjaar van 1837 de heer Kluit en bleef dus de heer

Wenckebach over als de eenige, die met de afwikkeling der geldelijke zaken van den beginne af aan bezig was geweest. Dus rustte op hem de taak om te doen, wat nog te doen over bleef en wat hierin bestond, dat het batig slot en de nog later ingekomen gelden zouden verdeeld worden (volgens het Kon. Besluit van 12 Mei 1821, n°. 72) onder de armbesturen der Leidsche kerkgenootschappen. Ter verantwoording van het een en ander gaf de heer Wenckebach het „Vervolg en Slot der Algemeene Rekening", waarvan het voorbericht is geteekend den 13den Juli 1838. Ook hier gaat eene breede „Memorie van Toelichting" vooraf, waaraan wij het een en ander ontleenen en het volgende globale overzicht van het slotbedrijf der gansche afrekening geven. Het slot der Algemeene Rekening bedroeg *f* 2071.60. Daarbij was gevoegd het sinds uit de O. I. koloniën ingekomen bedrag ad *f* 53612.85, waarvan wij reeds vroeger het grootste deel vermeldden. Nog was daarbij op te tellen de renten van belegde kapitalen ad *f* 20205.05, opbrengst van verkochte kapitalen ad *f* 35569.91½ en van de verkochte exemplaren der rekening ad *f* 119.75½. Alzoo was er te verdeelen eene som van *f* 111579.15. Doch daarvan moest heel wat worden afgetrokken. De belegging van kapitalen en de conversie kostte *f* 67763.04 en wie dit in bijzonderheden wil nagaan raadplege den Staat van Uitgaaf n°. 1. Dan werd er nog aan twee behoeftige slachtoffers van de ramp *f* 470.00 uitgekeerd. Dan (en dit was striktgenomen buiten het doel van het fonds, maar werd op verzoek van B. en W. door een Koninklijk Besluit van 28 September 1832 goedgekeurd en mogelijk gemaakt) werden uit de gelden, die nog over waren de kosten van de maatregelen bestreden, door de stadsregeering genomen tegen den Aziatischen Braakloop, de cholera, in de jaren 1832 en vroeger, waarbij nog de helft werd gevoegd van de kosten van den bouw van een stadsziekenhuis voor behoef-

tigen. Te zamen beliep dit *f* 34621.77½. Wij zullen na zóóveel jaren over het geoorloofde dezer handeling geen strijd meer voeren; in elk geval zijn deze gelden der stad ten goede gekomen. Onder de uitgaven vermeld ik nog de eerebelooning, door B. en W. uit het fonds aan de heeren Kluit en Wenckebach toegekend in 1832, bestaande uit voor ieder een zwaar zilveren theeblad met het Leidsche wapen. Wie bedenkt, hoe lange jaren de beide heeren aan het uiterst moeielijke werk der afrekening hebben gearbeid, zal hun deze erkenning van hunne verdiensten oprecht gunnen. [264])

Na aftrek van schrijf- en drukloonen bleef er over te verdeelen *f* 48.400 Werk. Schuld, de renten daarvan over 7½ maand ad *f* 863.80, *f* 52.000 Uitgestelde Schuld, twee uitgeloote en vijftig onuitgeloote kansbiljetten. Bij verkoop bracht dat alles op *f* 28681.80. Bij de verdeeling over de onderscheiden diakonieën ging men naar deze tabel te werk:

Oud-Katholieken . .	30	zielen	geeft	recht	op	2	aandeelen.
Remonstranten . . .	135	„	„	„	„	9	„
Doopsgezinden . .	150	„	„	„	„	10	„
Israëlieten	570	„	„	„	„	38	„
Waalsch-Hervormden	630	„	„	„	„	42	„
Lutherschen	810	„	„	„	„	54	„
R. Katholieken . . .	9195	„	„	„	„	613	„
Nederl. Hervormden	24600	„	„	„	„	1640	„

Opgeteld geeft dit 36120 zielen met 2408 aandeelen. Dus bedroeg elk aandeel *f* 11.91. Waaruit volgt, dat de diakonieën in de genoemde volgorde hebben ontvangen respectievelijk *f* 23.82. — *f* 107.20. — *f* 119.11. — *f* 452.62. — *f* 500.26. — *f* 643.20. — *f* 7301.47. — *f* 19534.12. [265]) Maar nu was er nog over *f* 933.46 los kasgeld. Daaruit zouden de kosten der vervolgrekening betaald worden en wat dan nog overbleef zou

aan de diakonieën komen naar dezelfde tabel. Hoeveel dit geweest is, moeten hare kasboeken aanwijzen. Wij hebben er een oogenblik over gedacht ook hiernaar nog een onderzoek in te stellen. Maar wij hadden nog voor ons laatste hoofdstuk de aandacht te vragen en meenden dus aan dit een einde te moeten maken.

HOOFDSTUK VI.

Herbouw. Besluit.


it hoofdstuk zal kort worden. Want zoo veel stof wij hadden voor de vorige, zoo weinig materiaal biedt zich den historicus voor dit aan. En het is duidelijk waarom: de herbouw is wel ontworpen maar nooit tot stand gekomen.

In den beginne waren de verwachtingen op het hoogst gespannen. Had niet de koning-zelf gezegd, dat het hem gelukken zou, niet slechts het verwoeste te herstellen, maar ook zijn oogmerk, om de stad tot den alouden voorspoed terug te brengen, te bereiken? [266]) Wat wonder, dat de burgerij op dit koninklijk woord staat maakte. Van den kansel sprak prof. Rau: „Hâtons par notre persévérance l'accomplissement de cette parole vraiment royale, que nous avons receuillie dans nos coeurs: la ville sera rebâtie!" [267])

In dienzelfden geest jubelden de dichters, Bilderdijk vooraan:

„Wanneer zich nieuwe praalgestichten,
Waar Amstel, IJ en Maas voor zwichten,
    Den wandlaar opdoen voor het oog...."
„Wanneer uw huizen, tempels, hoven,
De Seine van haar roem berooven,
    De Theems beschamen van zijn trots...." 268)

en na hem een gansch koor:

> „Dat Leyden uit haar ongeluk.
> Dat Leyden als een zon verrijze!" 269)

of ook:

> „Opdat uit elk verwoest gebouw
> Een nieuw paleis herrijzen zou!" 270)

En de Dockumsche rector, reeds een paar maal genoemd, gebruikt het niet nieuwe beeld van den vogel Phoenix, uit de bekende asch omhoogstijgend. [271]) Dit alles werd in proza, maar even hoopvol, samengevat: „O, stadgenooten, hoopt en vertrouwt, de tijd zal eens komen en dit verwoeste oord zal, luisterrijker herbouwd, voor eeuwen doen herleven wat één vonkje verslonden heeft." [272])

Helaas, hoe wreed zijn deze verwachtingen bedrogen! Ik spreek er nog niet van, dat er zelfs een oogenblik vrees heeft bestaan, dat St. Pancras op het Hoogeland niet zou worden hersteld en eenvoudig aan den dienst onttrokken! Er is, naar het schijnt, van uit Den Haag een onderzoek gevraagd, althans den 7den December 1807 ontving de koning een rapport van zijnen Commissaris Van Slingelandt en van Heeren Wethouderen, waarin zij op het behoud van St. Pancras ten ernstigste aandringen, omdat zij ééne der beide hoofdkerken is en ook in de week wordt gebruikt, omdat zij midden in de stad gelegen is en, om de galerij, door de weezen en door de diakoniehuismannen wordt bezocht, omdat zij de voornaamste begraafplaats is met wel 828 eigen familiegraven. Het rapport dringt zelfs aan op spoedig herstel, omdat sedert het gemis der kerk de liefdegaven aanmerkelijk minder zijn geworden, wat voor de diakonie met haar zeer groot aantal armen uiterst schadelijk is. Wij hebben reeds vermeld, dat de kerk wèrd hersteld en dit onheil aldus van de stad afgewend. St. Pieter kwam in April 1808 weder in gebruik. [273])

De koning zelf had voor de (groote) Ruïne schitterende plannen. Dáár zouden verrijzen de Koninklijke Academie met de Bibliotheek, eene kazerne voor 1000 man infanterie en eene voor 1000 man kavalerie mèt stallen en dan nog, tusschen het groen van een aan te leggen park verscholen, twintig à dertig villa's, de laatste geraamd op *f* 2000000. Door de slechte tijden is van deze glorieuze bouwplannen niets gekomen. Voor zoover aangaat het stichten van een nieuw academiegebouw bestond er bovendien bij velen verzet, en het was de curator der hoogeschool J°. de Bosch, die zijne bedenkingen in een rapport openbaar maakte. [274]) Wie weet, of men er anders niet toe ware over gegaan om ons academiegebouw aan het Rapenburg kort en goed te sloopen en voor afbraak van de hand te doen! Intusschen, de koning wilde zijne persoonlijke wenschen niet laten overheerschen en op zijn bevel riep de Minister van B. Z. alle architecten tot een wedstrijd op, om een plan van wederopbouw van het verwoeste stadsgedeelte in te dienen. Tot den 20sten Februari stond de inzending open, opdat men reeds in Maart zou kunnen beginnen. Voor het beste plan werd *f* 1000 uitgeloofd. [275]) Er werd eene jury benoemd, bestaande uit de heeren Westerhout, kapitein der genie en ingenieur, Thibault, architect van Z. M. en Van der Hart, directeur der stadsgebouwen te Amsterdam en bepaald, dat de plannen op het Ministerie van B. Z. zouden worden ten toon gesteld. [276]) Wij glimlachen droevig over deze voortvarendheid, die, hoe goed ook bedoeld, op niets uitgeloopen is. In de eerste opwinding, bij den verschen indruk zijn er zooveel plannen geweest, maar één voor één zijn ze als een beek in 't zand doodgeloopen. Zoo heeft men er een oogenblik over gedacht de Saaihal voor korenbeurs in te richten. Maar de bewoners van Nieuwen Rijn, Boter- en Vischmarkt kwamen aanstonds in hevig verzet en de koning besliste, dat de korenmarkt

zou blijven op de toen nog niet overdekte St. Cornelis- of Korenbrug.

Het is juist deze Saaihal, waaraan, als gevolg van de ramp, eene gansch andere bestemming gegeven is. Wij weten reeds, dat van dit gebouw de toren was blijven staan. Vroeger St. Jacobs-gasthuis, werd het in 1567 door de regeering aangekocht. Het was hier, dat na het ontzet brood en haring werd ontladen en opgetast. In 1596 werd het ingericht tot Saaihal, tot welk doel ook de Baaihal, op het terrein van het voormalig klooster Nazareth, vroeger gebruikt werd. Hier in de Saaihal werden de lakens van het stadsstempel voorzien en wij hebben een bericht, dat in 1626 hier 100.000 stuks laken werden aangevoerd. [277]) Nog later, in 1762, werd de Fusteinhal, tot dusver in St. Barbara-gasthuis, ook naar de Saaihal overgebracht. [278]) Zoo mocht dan J. le Francq van Berkhey rijmen (den toren sprekend invoerend):

„Schoon ik op Leydens vrijen grond,
Door de eeuwen heen als toren stond,
Als een der oudsten, die de stad
Ooit binnen hare muren had:
'k Was aan Sint Jacob, mijn patroon
Gewijd...." 279)

En ook hij droomde ervan:

„Wie weet of in uw veege vest
Ik niet herbouwd, in 't allerbest,
In 't midden der paleizen sta...."

Intusschen er werd besloten, ook den toren, nu 't gebouw reeds in puin lag, te slechten. Hij werd ten verkoop aangeboden. Doch (wij zeggen het dankbaar, als wij aan den schoonen, ouden toren denken) er kwam redding! Nieuwe plannen daagden op. En aanstonds rijmde weêr Berkhey:

„Het is met mij nog niet gedaan,
Ik zal herbouwd nog blijven staan....
Mijn klingeling en klokkenspel
Zal benglen: 't ga mijn Leyden wel....
Misschien word ik een Christenkerk...." 280)

En zoo was het. De Roomsch-katholieke kerk aan de Appelmarkt (Nieuwe Rijn bij de Middelste gracht) [281]) had door de uitbarsting mede zeer geleden. De pastoor dier kerk, Bernard Ocke, had met behulp van den architect Guidici een staat van schade opgemaakt, waaruit bleek, dat de noodzakelijkste herstellingen *f* 4500 à *f* 5000, eene vergrooting (want het aantal kerkgangers wisselde van zeshonderd tot duizend) *f* 20000 à *f* 25000, eene geheel nieuwe kerk *f* 45000 à *f* 50000 kosten zouden. Inmiddels was de Saaihal ten verkoop aangeslagen en de koopsom begroot op *f* 7504. Er rees toen een plan om haar tot nieuwe Roomsche kerk in te richten, waardoor meteen de fraaie toren zou gespaard blijven. De minister van B. Z. dit vernemende, liet aanstonds den verkoop ophouden en droeg aan den genoemden Guidici op over de kosten van zulk eene verbouwing te rapporteeren. Hij deed het en berichtte, dat de verbouwing niet boven de *f* 30000 zou gaan, terwijl dan nog voor den bouw van eene pastorie naast de kerk *f* 8000 à *f* 9000 moest worden gerekend. Reeds den 4[den] Mei 1807 kon de minister dit alles aan Z. M. overleggen en diens oordeel vragen. [282]) De uitslag is bekend. De koning keurde het plan goed, uit het fonds voor de slachtoffers werd *f* 37000 subsidie verstrekt, [283]) de bouw ging aan en den 17[den] Oktober 1809 kon pastoor B. Driessen de nieuwe Lodewijkskerk plechtig inwijden. [284])

Middelerwijl was het plein der Ruïne langzamerhand van puin geruimd, gelijkgemaakt en met paaltjes afgebakend. Er werd pootaarde op gebracht, er werden 369 iepen en 132 populieren op geplant, voetpaden van koolasch werden er door heen gelegd, de rioleering werd vernieuwd.... en zoo lagen daar de groote en kleine Ruïne te wachten op wat er nog eenmaal geschieden zou. [285])

Er geschiedde niets. Ja zelfs het plan, om een gedenk-

naald op te richten liep op niets uit. Er is een ontwerp voor zulk een obelisk geweest. Het werd reeds 28 November 1807 (welk een voortvarende ijver in de eerste maanden en hoe ras bekoeld!) den Minister aangeboden. De obelisk, waarvan de teekening bewaard bleef, [286]) zou 70 voet hoog zijn, op een blauw arduinen voetstuk, zelf van groenachtig graniet, met eene vergulde inscriptie in 't Hollandsch en Latijn. De plaats, schuins over de Lodewijkskerk, werd aangewezen, de grondslagen werden gemetseld, het terrein rondom beplant; ja, de eerste steen werd, onder groot feestbetoon en met eene rede van Z.Ex. van B. Z., gelegd, [287]) alles en alles te zamen kostende de ontzaglijke som van *f* 19482.15.6. [288]) Doch daarbij bleef het. Men treuzelde.... stelde uit.... en den 26sten Juli 1837 werd definitief door koning Willem I besloten, dat het gedenkteeken niet zou worden opgericht. [289]) Wie, die het niet betreurt? En ons vergunne men, zij 't niet den historicus, dan den Leidschen burger, den wensch van Wenckebach over te nemen: „dat nog eenmaal op deze onder de aarde bedolven grondvesten een gedenkteeken rijze ter herdenking van de treurige gebeurtenis èn (vooral niet minder, voegen wij er bij) van de toen ondervonden weldadigheid!" [290]) Want zij althans, zóó algemeen en zóó treffend, mag niet uit onze herinnering worden weggevaagd.

Wat verder? De jaren kwamen en gingen, andere belangen drongen zich naar voren, de ramp geraakte in vergetelheid en de beide pleinen lagen verlaten, schoon, naar ons tegenwoordig begrip, voor de burgerij een oord van vertreding en voor de straatjeugd eene heerlijke plek van ontspanning, waarom wij haar benijden mogen. Toen de 50-jarige gedenkdag dáár was, schreef de Leidsche courant van (ook) Maandag 12 Januari 1857 met bitterheid, dat van den herbouw niets was gekomen, dat het groote plein voor exercitieveld werd gebruikt, dat ter

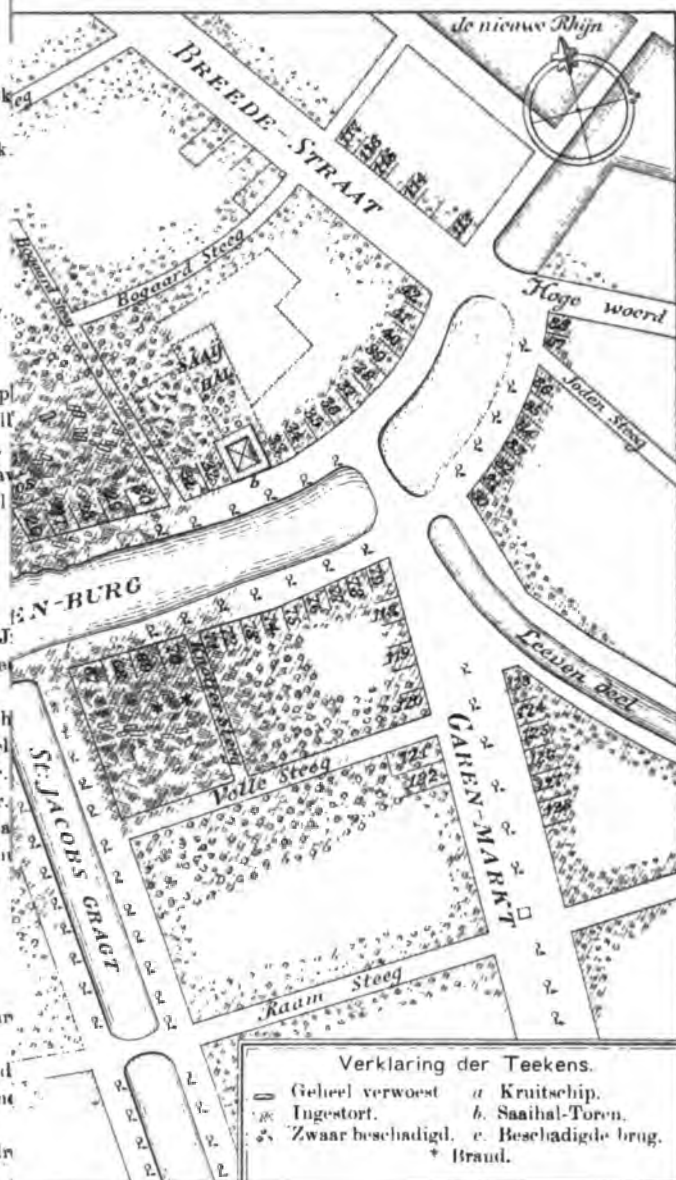
plaatse van de fondamenten van den obelisk *f* 19482 in den grond zat en dat dit alles was, wat te vermelden viel. [291]) En zoo is het ook. In 1835 was de R. K. kerk bij de Ketelboetersteeg gebouwd, in 1850 ons Nutsgebouw opgetrokken, in 't najaar van 1856 de grondslag gelegd voor het laboratorium van natuur- en scheikunde. Op de Lakenhal bevindt zich de ovaal zilveren medalje, geslagen ter herinnering der ramp en op de feestviering van het 50-jarig bestaan der Loge la Vertu. [292]) Ziedaar alles. Wat wij nu, anno 1906, hebben, behoeft de geschiedschrijver niet te melden: een park, dat fraai en aangenaam kon wezen, zoo het niet hoe langs zoo meer werd volgebouwd en eene „Kleine ruïne" bezet met gebouwen, waarin wel wordt gewerkt tot roem onzer Hoogeschool, tot haar glorie ver over de grenzen des vaderlands, maar die door haar uiterlijk het schoon onzer stad niet juist verhoogen.

En hier leggen wij de pen neder. In bespiegelingen voor de toekomst wenschen wij ons thans niet te verdiepen. Moge het slechts allen, die de geschiedenis van ons land en onze stad liefhebben, niet ongevallig zijn geweest door de lectuur der thans geëindigde bladzijden, de Ramp van Leiden te hebben herdacht.

---

woeste Stadsgedeelte.

1. Jordaan.
2 Mej. Tichelaar.
3. Prof. Siegenbeek
4. Van Lelyveld.
5. Wed. van Eyck.
6. Pret.
7. Juffr. Puyman.
8. Mej. Pret.
9. Turion.
10. Viele.
11. Schipper Bodry.
12. Mevr. Pasteur.
13 Mej. Haver.
14. Apotheker Olyp
15. Kruidenier Mull
16. Schepen J. W.
17. Notaris van Sta
18. J. Romswinckel
19. Wed. Zeewold.
20. Professor Rau.
21. Mevrouw Tak.
22. Ds. W. Broes
23. Professor Rau J
24. Mej. E. du Rie
25. Mevr. Persijn.
26. Departementssch
27. Mej van Wezel
28. J. Herdingh Sr.
29. J. Herdingh Jr.
30. Notaris Bouwma
31 Schepen Versch
32. Mejuffr. la Pla
33. Mevr. Klair.
34. Baron Rhene.
35. Van Stipriaan.
36. D'avoine.
37. Van den Bogaar
38. Boetselaar.
39. D. van Lelyveld
40. Mevrouw Schon
41. Onbewoond.
42. Apotheker Andr
43.



even". Amsterdam, A. Meyer 1807).

AANTEEKENINGEN.

Inleiding.

[1]) Vergel. Acquoy, *Handleiding tot de kerkgeschiedvorsching en kerkgeschiedschrijving*, 1894, blz. 114 vlg.

[2]) Vergel. Bussemaker, *Over de waardeering der feiten in geschiedvorsching*, 1905, blz. 30 vlg.

[3]) Colenbrander in zijn levensbericht van P. L. Muller, *Levensber. Maatsch. d. Nederl. Letterk.*, 1905, blz. 276.

[4]) Fruin, *Het beleg en ontzet der stad Leiden*, 1874, blz. 11.

[5]) Voor een globaal overzicht van den Franschen tijd mag nog altijd worden aanbevolen het artikel van Jorissen onder dien titel in zijne *Historische Bladen* II[3], 169—273.

[6]) *Catalogus van de Bibl. van Leiden en omg.*, blz. 86—96, n[os]. 1005—1120. M. R. van Gelder, boekverkooper aan den N. Rijn bij de Karnemelksbrug, aan de ouderen onder ons nog welbekend, gaf 70 jaren na de ramp eene lijst van literatuur in het *Nieuws- en advertentieblad voor Leiden* van 6 Januari 1877.

[7]) J. Roemer, *Beschrijving der verwoesting te Leyden*, 1807, blz. 74, noot. Geroemd worden o. a. de teekeningen van Jelgerhuis (uitgave P. H. Meyer te Amsterdam), Numan (uitg. J. Groenewoud), Polet, Jac. Timmermans, de in den tekst genoemde J. W. Pieneman e. a. Verg. Fr. Mullers *Catalogus* n[os]. 5686—5733.

[8]) *Brief* van directeuren der Leidsche teekenacademie d[o] 24 Februari 1807, Stadsarchief.

Hoofdstuk I.

[9]) Van Mieris, *Beschrijving der stad Leyden*, 1762, blz. 163. Het gasthuis strekte zich uit ter plaatse van de tegenwoordige gehoorzaal, de Walekerk en de meisjesschool.

[10]) Van Mieris, *a. w.* blz. 363. Het werd aanstonds hersteld. „Item is overdragen der stede huys te repareren ende te maken soe als men best sel mogen doen." *Vroedschapsresolutieboek* op „Zondag den 27° dach in Meye 1481", fol. 102 recto.

[11]) *Aflezingsboek A.* fol. 32 verso. Orlers, *Beschrijvinge der stadt Leyden*, 1641, blz. 94 vlg. Muller in *Bulletin v. d. Ned. Oudh. Bond* 1903/1904, blz. 57—84.

[12]) *Aflezingsboek A.* fol. 50 recto.

[13]) B.v. Augustus 1624 tot October 1625 met eene sterfte van ruim 9800 menschen; Juni tot December 1635 met een doodental van ruim 14500, als men Orlers, *a. w.* blz. 49 gelooven mag. In 1669 woedde de ziekte hier vooral onder de gezeten standen en velde, bij een sterftecijfer van 200 à 300 per week, o. a. vijf hoogleeraren der hoogeschool, Coccejus, Van Thienen, Schuyll, Stuart en Geulincx. Vergel. *Abrahami Heidami oratio de luctuosa calamitate quae anno 1669 civitatem leidensem, curiam, ecclesiam et academiam graviter afflixit et praecipuis suis columnis et ornamentis destituit et orbavit. Habita 20 November*. Uitg. van 1670.

[14]) Van Mieris, *a. w.* blz. 379 vlg.

[15]) *Afbeeldingen van de Hoogstraat en Vischbrugge te Leyden.... met eene beschrijving van dien brand* enz. Leiden 1767, met vier fraaie koperprenten. In hetzelfde bandje vindt men de beschrijving van den brand in het Armeweeshuis op 28 April 1768.

[16]) Uitvoerig o. a. bij D. van Bleyswijck, *Beschrijvinge der stadt Delft*, 1667, blz. 622—634.

[17]) Jorissen, *Historische Studiën*, [2] IV, 85.

[18]) Jorissen, *Historische Studiën*, [2] IV, 105.

[19]) Eene aardige anecdote daarover bij Jorissen, *Historische Bladen*, [3] II, 235.

[20]) H. J. Koenen, *Geschiedenis der Joden in Nederland*, 1843, blz. 377—390.

[21]) Vergel. o. a. een artikel van J. M. van Kuyk in den *Drentschen volksalmanak* voor 1899, blz. 49—74, over een bezoek des konings aan de Landschap in 1809, van belang ook voor de gedeeltelijk uitgevoerde verbouwingsplannen van Z. M. Zie ook *Drenth. volksalm.* 1883, blz. 30, 1888, blz. 236 vlg.

[22]) Hoe nieuw dat nieuwe nog was blijkt b.v. uit eene officiëele zinsnede, die ons komisch in de ooren klinkt, als deze: „De werkzaamheden en attributen van den Minister van „Binnenlandsche Zaken zijn tot dusverre bij geene instructie „bepaald, maar alleen bekend door de ondervinding. Volgens „deze schijnt daartoe te behooren...." enz. Zie *Koninklijke Almanak voor den jare 1807*, blz. 101.

[23]) L. Wichers, *De regeering van koning Lodewijk Napoleon*, 1892, blz. 50.

[24]) Vergel. de levensschets van Peter Ludwig Carl Driessen door Fel. Driessen in *Leidsch Jaarboekje* voor 1906, blz. 1—27.

[25]) *Vita Dan. Wyttenbachii* auctore G. L. Mahne [2], Gandavi 1823, p. 248.

[26]) Wij komen hierop terug bij de behandeling van de geldelijke hulp door de stad genoten.

[27]) Uit het koninklijk verslag aan het Wetgevend Lichaam bij L. Wichers, *a. w.*, blz. 272. Den 27sten Maart 1807 was dit tekort echter teruggebracht tot ongeveer *f* 21.000.000. Onder koning Louis klom de schuld van reeds 1126 millioen nog met 90 millioen, waarvoor in 1810 eene jaarlijksche rente noodig was van *f* 40.000.000.

[28]) Toespeling op de plaats, waar te Amsterdam modewinkels waren.

[29]) Wolff en Deken, *Historie van mej. Cornelia Wildschut*, I, 1793, blz. 79 vlg. 82.

[30]) *Navorscher*, 1904, blz. 149.

[31]) *Catalogus* n^{0}. 2673.

[32]) „Verbazend is de snelheid, waarmeê inzonderheid de weezen met de spuit van het weeshuis bij brand dadelijk toeschieten.” J. Roemer, *Beschrijving der verwoesting*, blz. 54, noot 26.

[33]) Vergel. „de Barbier” in de *Camera Obscura*.

[34]) J. P. Hazebroek als student ingeschreven 21 September 1829, *Album studiosorum*, p. 1285. In *Studentenalmanak* 1830, blz. 44: „J. P. Hazebroek, T. Haarlemmerstraat, zijn vader.”

[35]) Men weet, dat de nieuwe indeeling, zooals wij haar thans nog kennen, eerst in 1816 komen zou.

[36]) Van de toenmalige hervormde predikanten noem ik nog Lukas Egeling, wiens bijzonder fraai portret in olieverf het eigendom is van den emeritus-predikant H. P. Schim van der Loeff. Uit iets vroeger tijd dagteekent dat dwaze rijmpje, waarin een aantal hunner mèt de theol. proff. voorkomen:

„Daar komt Van der Palm — met een gerookten zalm,
„Ik begeer de helft — zei Assendelft,
„Hier is de kooper — zei Proper,
„Neen ik moet er van — schreeuwde Moltzer dan,
„Houd u maar dicht — zei Van Tricht,
„En houd uw snater — zei Te Water,
„Of ik sla je voor je kanis — riep Roldanus,
„Je bent een rechte Nero — was 't woord van Strero,
„Opdat je geen tijd meer verspilde — ga ik er meê heen zegt De Wilde,
„Dan loop ik u na — riep Heringa,
„Wij willen liever broederlijk deelen — zegt Van de Kasteele,
„Mij geen graat — zegt Zoutmaat,
„Die is voor de poes — zei Broes.”

Afgedrukt o. a. op den omslag van *Navorscher*, XXXI, 1861, aflev. 5.

[37]) Van Mieris, *a. w.* blz. 555 *a.*

[38]) Deze kerk werd bediend door Ongeschoeide Karmelieten, die reeds in 1648 en volgende jaren met ijver hier ter stede hunne missie dreven. Zie eene enkele aanwijzing daaromtrent in mijn artikel in het *Leidsch Jaarboekje* voor 1905, blz. 27 vlgg.

[39]) Van Mieris, *a. w.* blz. 1046 vlg.

[40]) Vergel. G. H. Blanken, pedel, *Het aantal Studenten aan de Hoogeschool te Leiden, 1775—1868.*

[41]) Zie over dit laatste een *Adres van de commissie ter waarneming van de belangen der Leydsche akademieburgers aan den akademischen Senaat*, d⁰. 5 April 1818. Lid van die commissie was o. a. de med. cand. L. Knappert Jzn.

[42]) Behalve uit de reeds in de voorgaande aanteekeningen vermelde bronnen is voor deze bladzijden nog geput uit den *Koninklijke Almanak voor den jare 1807*, Den Haag bij de Gebroeders Van Cleef en uit het *Heerenboekje der stad Leyden voor den jare 1806*, Leyden bij A. en J. Honkoop.

Hoofdstuk II.

[43]) J. H. Brans, *Bespiegeling over de Ramp*, bij L. J. van Thoir te Leyden, 1807, blz. 3.

[44]) Rijmpje van 1592 op een steen, bewaard gebleven en ingemetseld in de anno 1650 nieuw opgebouwde en thans helaas verdwenen Witte poort. Bij Van Mieris, *a. w.* blz. 15.

[45]) *Beschrijving van de kunstplaat* (van Milatz) te Amsterdam bij Maaskamp, blz. (12).

[46]) J. Roemer, *Beschrijving der verwoesting* enz. 1807, blz. 46.

47) Zoo was het al van ouds: „Niemant sal boven de thien ponden buspoeder teffens in sijn huis mogen hebben." Boete *f* 25. De verkoopers van buskruit moesten hun waar bergen in een der torens van de stadsvesten (waarvan wij er nog één over hebben) in eene houten afsluiting, waartoe de „knecht van de artillerije" hun te allen tijde toegang moest geven. *Keuren der stad Leyden*, 1658, blz. 53, sub 60.

48) Aldus gist de schrijver der *Gemeenzame brieven*, Amsterdam 1807, blz. 13 vlg. Hij is eene zeer goede bron. Zijnen naam heb ik niet kunnen ontdekken, doch wat hij vertelt van zijn verblijf in het half verwoeste huis eens bloedverwants, vergeleken met het relaas van Wyttenbach in zijne brieven, heeft mij aan een neef van dezen hoogleeraar doen denken.

49) „Nautarum socordia (incensum navigium)...." in *D. Wyttenbachii epistolarum selectarum fasciculi tres* ed. G. L. Mahne, Gandavi, 1830, I, 35.

50) „Tot nog toe weet men niets met zekerheid", *Leydsche courant* van Vrijdag 16 Januari 1807.

51) Een Utrechtsch burger teekende in zijn dagboek aan, dat hij de dreuning hoorde ten 4¼ ure, *Navorscher* 1904, blz. 708.

52) Volgens mondelinge overlevering in de familie Clarisse, die het gehoord had van den ouden Johannes Clarisse. Deze, sinds 1815 hoogleeraar te Leiden, had het verhaal van Te Water zelven, die, in 1815 emeritus, in 1822 stierf. Ik dank de mededeeling aan dr. Bronsveld, die met eene kleindochter van Joh. Clarisse gehuwd is.

53) *Leerrede* van ds. Ph. Silvergieter Hoogstad te Zwammerdam, 1807, blz. 11.

54) J. Roemer, *Leiden in haar ramp*, 1807, blz. 7. L. A. van Meerten in eene na te noemen verhandeling.

55) Vergel. de beide genoemde boekjes van ds. J. Roemer,

de *Gemeenzame brieven*, *Leydens ramp* door Bilderdijk en Siegenbeek, Amsterdam 1808, de *Leydsche Courant* e. a. berichten van ooggetuigen.

[56]) Zie de uitvoerige opgaven, huis voor huis, in de na te noemen *Algemeene Rekening* en aldaar Staat van Uitgaaf n^{0}. 15, blz. 155—169.

[57]) „Helas, si dans cette nuit fatale ils avaient vu à la lueur de quatre incendies ces spectres sanglans, errant sur les débris de leurs maisons...." Discours et prière par S. F. J. Rau, in *Bundel van Aanspraken* enz. Leyden bij Honkoop, 1807, p. (44).

[58]) *Gemeenzame brieven* blz. 19 en *hierboven* blz. 30.

[59]) B. Cohen Jacobsz., *Tafereel van het rampzalig ongeval* enz., Amsterdam z. j. sparsim.

[60]) Verg. J. Roemer, *Beschrijving* enz. blz. 120—123.

[61]) Le Poole, *Bijdrag. tot de kennis van het kerkel. leven onder de Doopsgezinden te Leiden*, 1905, blz. 49.

[62]) Dit alles uit de genoemde werken van J. Roemer.

[63]) Uit de *Gemeenzame brieven*.

[64]) Dit stuk ijzer bevindt zich op de Lakenhal, met een getuigenis van de herkomst, geteekend door mej. R. Rijk, geb. Viejou. Daar worden mede bewaard een stuk van den achtersteven, de roerstang, het in den tekst genoemde lood, een kniestuk, stukken hout, de ijzeren haak van den vaarboom, alles van het noodlottig vaartuig, waarvan wij thans afscheid nemen. De heer Pommée in de Wolsteeg alhier toonde mij te zijnen huize nog een stuk van het schip, neêrgekomen in de Kloksteeg, hoek Rapenburg, door zijn vader aangekocht.

[65]) *Aan den Geest van Barthold Schwartz* enz. Opgedragen aan Doctrina et Amicitia te Amsterdam, 1807.

[66]) Qui primus docuit fatalem hunc pulveris usum
Hic merito inventis occidit ipse suis.

Aldus in het eerste der *Carmina quinque pertinentia ad*

calamitatem Leidensem auctore Petro Hofmanno Peerlkamp, rectore Dockumensi, Groningae, Wouters, 1807. Wij zullen later nog eenige verzen uit deze gedichten aanhalen.

[67]) Dit is de titel van eene brochure door J. Horsman. Ik heb haar echter niet gezien. De Leidsche magistraat gaf den 16den Februari 1807 eene publicatie uit op het bergen en vervoeren van buskruit. Stadsarchief.

[68]) „Iets over berookingen met zuren, die men aanwendt om de lucht, door deerlijke uitwazemingen besmet, te zuiveren", 1805. „Over het verbranden van metalen en van aether in het overzuurd zoutzuurgas (chloor)", 1805. „Waarneming over het onderscheid en de werking van droog en nat vloeizuur op glas en kiezelaarde", 1807. „Verhandeling over broodgisting", 1812. Ik dank deze opgave aan prof. dr. J. M. van Bemmelen.

[69]) Het volgende is geput uit *Vita Dan. Wyttenbachii* auctore Mahne, reeds aant. 25 genoemd, pag. 184—188, 189 vlg. en uit de *Epistolae* (verg. aant. 49) I, 34 vlg., brief van 30 Mei 1807 aan den bisschop van Oxford; II, 32 vlg., brief van April 1807 aan Schultz; II, 36 vlg., brief van 7 April 1807 aan F. A. Wolf; III, 52 vlg. brief van 3 Februari 1807 aan Van de Kasteele. Een tweetal onuitgegeven brieven komen later ter sprake.

[70]) *Boven* blz. 24 en aantt. 48 en 58.

[71]) T. w. de zes huizen van den hoek Koepoortsgracht af gerekend. De twee volgende bleven staan. Het negende was dat van Wyttenbach.

[72]) „Quare te, vir summe reverendo, rogo ut mihi transmittas illas 122 guineas quas apud vos in foenere reliqui."

[73]) „Schedulae fenebres" in den later te vermelden onuitgegeven brief aan J°. de Bosch.

[74]) In 1817 emeritus geworden stierf Wyttenbach den 17en Januari 1820 en „sepultus est in horto suo prope introïtum fere sub fenestram coenaculi. Hunc enim locum non modo

ipse sibi vivus futuro sepulchro eligerat, verum etiam carissimae conjugi mandaverat, ut, si quid sibi accidisset, aliquot pondo calcis vivae loculo mortuali imponeret, quo citius corpus suum dissolveretur." *Vita* etc. p. 249.

75) „Infandum, regina, jubes renovare dolorem", *Aeneïs*, II, 3.

Hoofdstuk III.

76) „Leyden in verwoesting", 1808. (Mengelingen IV, 146) *D. W.* uitg. Kruseman IX, 51—53.

77) Afzonderlijke *publicatie* en *Leydsche Courant* van 19 Januari.

78) *Algemeene Rekening*, Staat van uitgaaf n°. 34, blz. (211).

79) Stadsarchief.

80) Vergelijk de doodsadvertentie in de *Leydsche Courant* van Vrijdag 23 Januari.

81) Vergelijk de doodsadvertentie in de *Leydsche Courant* van Maandag 19 Januari. Zij was gered door den heer Muntendam, candidaat in de rechten.

82) *Gemeenzame brieven*, blz. 55.

83) Vergelijk het doodsbericht in de *Leydsche Courant* van Maandag 26 Januari.

84) Johanna Catharina, oud vijf maanden.

85) De dienstboden worden in de berichten vaak niet bij name genoemd; op de doodenlijsten komen hare namen voor, maar dan weder niet altijd met vermelding van haren dienst. Wat wij vonden vermelden wij.

86) *Leydsche Courant* van Maandag 19 Januari.

87) *Leydsche Courant* van Woensdag 21 Januari. De advertentie is onderteekend door haren broeder Samuel le Poole en haren zwager Wiselius. Verg. ook aant. 85.

[88]) Hare dienstbode, die ook den dood vond, wordt ons deze maal genoemd: Sara Maria Lemair.

[89]) Zie het relaas in de *Leydsche Courant* van 21 Januari. De dochters zoeken „in derzelver borstrokken en hangend Hair."

[90]) Ter herinnering aan de omgekomen kinderen is op de begraafplaats te Katwijk een boom geplant. Op den laatsten dag van Paschen, Weken- en Loofhuttenfeest, op Nieuwjaar en Gr. Verzoendag wordt voor de zielsrust dier dooden gebeden (jiskōr). *Mondelinge mededeeling.*

[91]) Ik vermoed, dat hij nog maar kort in Leiden woonde, want in het Heerenboekje voor 1806 komt zijn naam nog niet voor.

[92]) Le Francq van Berkhey in het nog te noemen poëem op de Saaihal II en aldaar „Aan den lezer".

[93]) Verg. het doodsbericht in de *Leydsche Courant* van Vrijdag 23 Januari.

[94]) Siegenbeek, *Historisch Tafereel*, blz. 32—35.

[95]) Luzac was weduwnaar en liet drie jonge kinderen na. De doodsadvertentie is onderteekend door de drie executeurs-testamentair, *Leydsche Courant* van Woensdag 21 Januari.

[96]) In *„Hulde aan God wegens de rampzalige verwoesting"* enz. door W. A. van Hengel.

[97]) Prentje van het jacht van mr. Rietmuller, *Catalogus* Fr. Muller n°. 5724.

[98]) Van der Palms oudste zoon werd dood geboren, 4 Mei 1789; de tweede stierf zeer jong, November 1797; op hen volgden de beiden in den tekst genoemden, Nic. Beets, *Leven van Van der Palm*, 1842, blz. 89 en noot.

[99]) J. Roemer, *Beschr. der verwoesting*, blz. 89 vlg. Siegenbeek, *Historisch tafereel*, blz. 76 noot.

[100]) J. Roemer, *Beschr. der verwoesting*, blz. 104—111.

[101]) B.v. Willem van Kampen, doodsbericht in de *Leydsche Courant* van Maandag 26 Januari.

[102]) E. A. Borger, *Iets nopens den brief aan een vriend* enz. blz. 37.

[103]) Brief in 't Fransch van prof. Rau aan een secretaris des konings op diens verlangen, d° 19 Januari 1807. *Copie* Stadsarchief. Rau stierf nog in ditzelfde jaar. Na zijnen dood „l'Église de Leyde ne reçut pas la permission d'élire un 3ième pasteur, non pas que le poste fût supprimé, mais il n'arrivera pas de réponse de l'autorité. En 1814 les fondés de pouvoir réclamèrent, mais inutilement. Il n'y eut donc pas que deux pasteurs jusqu' en 1862. Après le depart de M. Daniël Chantepie de la Saussaye (12 Nov. 1848—4 Mai 1862) l'État refusa le traitement d'un second pasteur et l'Église dût y pourvoir par ses propres ressources." F. H. Gagnebin, *Liste des églises wallonnes des Pays-Bas* etc. 1888 (niet in den handel).

[104]) J. Roemer, *Leyden in haar ramp*, blz. 76 vlg. De meid ontving later als „douceur" *f* 31.10.0, *Algemeene rekening*, Staat van Uitgaaf n°. 3, blz. (111). De namen kloppen dáár echter niet: het geredde kind heet daar Leopold Petrus Adrianus en de vader Jacobus Nicolaas. Maar dan kon de meid niet „Kootje" roepen. De namen moeten worden verwisseld: mr. L. P. A. van Puttkammer was in dit jaar commissaris tot de Huwelijksche Zaken en woonde aan de Breestraat.

[105]) *Algemeene Rekening* t. a. p. Vergel. *boven* blz. 45 en aant. 98. Het is hier de plaats eene anecdote mede te deelen over den bij oudere inwoners onzer stad nog welbekenden dr. Jean Théodore Bergman, geb. 24 April 1795, gest. 24 Nov. 1878. Op zijn zevende jaar naar Leiden gekomen, bezocht hij ten tijde van de ramp de op blz. 26 door mij vermelde school van den heer Van Bemmelen in de Kloksteeg, waar nu de

„Indische inrichting" zich bevindt. Mèt de andere scholieren uit de verwoeste school gevlucht, wilde hij weêr terug en zei (typisch voor den man op lateren leeftijd) „ik ga hier niet van „daan voor ik mijn pet heb, want moeder heeft gezegd, dat „ik nooit zonder mijn pet mag thuis komen." De anecdote heeft mij van twee zijden bereikt; zij was onbekend aan dr. Bergmans biograaf, dr. W. N. du Rieu (*Levensberichten Mij. Ned. Letterk.* 1879, blz. 62—73) en wordt evenmin verhaald door B. zelven in zijne autobiografie (*aldaar* blz. 35—61), ofschoon Du Rieu wel melding maakt van des jongelings kinderlijke en voorbeeldige gehoorzaamheid (*t. a. p.* blz. 66).

106) Borger, *Iets nopens den brief* enz. blz. 22.

107) *Algem. Rekening*, Staat van Uitgaaf n°. 3, blz. (107—114).

108) J. van Geuns, *Bedestond*, blz. 14. Vergel. *boven* blz. 16. Ds. Van Geuns woonde op de Heerengracht. Hij was de opvolger van den bekenden François Adriaan van der Kemp (over hem Helen Lincklaen Fairchild, 1903, verg. aant. 164) en had zijne intrede gedaan den 13den December 1789. Prof. M. Siegenbeek, hoogleeraar in de welsprekendheid, stond hem sinds 1 Januari 1804 ter zijde en ontving voor de op blz. 16 genoemde twaalf preekbeurten *f* 400,- Le Poole, *a. w.* blz. 117.

109) Handschriftenk. Leidsche Bibl. n°. 1570.

110) Beide perkamenten acten aan G. W. van Gaasbeek bevinden zich thans in de Bibl. v. d. Mij. der Nederl. Letterk. Ms. n°. 689.

111) *Konst- en Letterbode* 1806, II, 356 vlgg. Dr. P. C. Molhuysen, *Gesch. der Univ. Bibl. te Leiden*, blz. 43 vlg.

112) Onder de bekendste handschriften van de Mij. der Nederl. Letterk. te Leiden behoort wel de, als n°. 611 geboekte, verzameling van stukken, die betrekking hebben op de abdij van Egmond, waarin zich o. a. bevindt de Catalogus dier abdij

(Inditium aliquorum librorum monasterii egmondensis), uitgegeven door mr. H. van Wijn in *Huiszittend leeven* I, 1801, blz. 253—333 en later door dr. H. G. Kleijn in *Archief voor Nederl. Kerkgesch.* II, 1887, blz. 127—170, catalogus opgesteld door den verzamelaar „frater baldewinus de hagacomitis", zooals (schoon betwijfeld) wel blijkt uit het gedicht door den beroemden Alkmaarschen rector Murmellius hem gewijd (afgedrukt o. a. door dr. H. E. van Gelder, *Gesch. der Lat. school te Alkmaar*, 1905, blz. 162). Dit Ms. is in het bezit geweest van o. a. Adriaan Westfalen, dan ook van Jac. Gronovius, uit wiens boekerij het door prof. A. Kluit werd gekocht. Deze leende het aan Van Wijn (*Huisz. leev.* I, 1801, blz. 77), die er voor zijne uitgave gebruik van maakte (1802). Nu is er eene overlevering, dat dit kostbaar stuk onder het puin bedolven geraakt, later te Hazerswoude zou zijn teruggevonden. Maar hiertegen pleit, dat Van Wijn in de voorrede van Dl. II van zijn *Huiszittend leeven*, verschenen in 1812, zegt, dat het handschrift door het „vriendelijk verlof van deszelfs heer zoon" nog onder hem berust (*t. a. p.* blz. XXIV). Het zal dus ook in 1807 wel te zijnen huize zijn geweest tot aan zijn dood, toen het tot de familie terugkeerde (Kleyn *t. a. p.* blz. 129). Het is waar, dat de zwart lederen band met berden beschadigd is, maar Van Wijn had dit ook in 1802 reeds bespeurd (*Huisz. leev.* II, 257). Hij geeft ons echter een ander verhaal hoe hij den 6en Januari 1807 aan prof. Kluit had toegezonden het grauwbont Register der Grafelijke Domeinen en daarnaar, na de ramp, bij de familie onderzoek deed. Hij ontving van den zoon d° 28 Februari dit antwoord: „Met veel genoegen kan ik UEd.Gestr. in 't zekere „informeeren, dat het gevraagde stuk gevonden en bij mij in „veiligheid is. De braave man zat juist aan hetzelve te werken „en zou, was hij blijven zitten menschelijker wijze behouden „geweest zijn, daar van 't geheele huis alleen die kamer waaruit

„mijne ouders eenige minuuten te voren waren gegaan in zijn „geraamte is blijven staan. 't Is dus als bij miraakel, dat dit „Landsstuk gaaf behouden is." (*Huisz. leev.* II, blz. XXIII vlg. noot c.). De anecdote is treffend, maar wij zouden tegenwoordig zulke kostbare „landsstukken" niet meer in huis ter leen krijgen.

113) Zij komen als *f* 918.15.0 voor op de *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n⁰. 12, blz. (67) eerste post.

114) Siegenbeek, *Historisch tafereel* blz. 22—25.

115) J. Roemer, *Leyden in haar ramp*, blz. 21.

116) Bilderdijk, *Leydens Ramp*, Amsterdam 1808, blz. 21 vlg. De tweede der hier aangehaalde regels zinspeelt op de redding door den koning van een ongenoemd kind. Bilderdijk spreekt in ditzelfde gedicht over den dood van een ander kind, waarbij hij eene herinnering invlecht aan eigen leed:

„Lief meisjen, hoop uws stams en beeld van mijn Irenen,
„Wie draagt u bloedig heen? Een vader? Neen, hij schreit:
„Een vader had geen traan! Een bloedvriend draagt u henen,
„Ach sluit haar in 't gapend oog! in naam der menschlijkheid!"

Aldaar blz. 33. Herinnering aan zijn dochtertje Adelheid Irene, geb. 3 Juni, gest. 3 Sept. 1807 en genoemd naar twee overleden zusjes, Kollewijn, *Leven van Bilderdijk*, I, 390.

117) Le Francq van Berkhey, *Saaihal*, blz. 8.

118) *Origineel* op het Stadsarchief. De *f* 30.000 komen voor op de *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n⁰. 12, blz. (67) tweede post.

119) L. Wichers, *De regeering van koning Lodewijk Napoleon*, blz. 61.

120) *Leydsche Courant* van 19 Januari 1807.

121) „Voor huur van rijtuigen tot vervoer van personen naar 't Huis in 't Bosch, om aldaar gehuisvest te worden" *f* 66.14.0, *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n⁰. 49, blz. (273).

[122]) Vergel. *boven* blz. 9.

[123]) Vergel. *boven* aant. 19.

[124]) *Leydsche Courant* van Maandag 2 Februari 1807.

[125]) Siegenbeek, *Historisch tafereel*, blz. 49 noot en *Algem. Rekening*, Staat van Ontvang n°. 12, blz. (67).

Hoofdstuk V.

[126]) De hoogleeraar J. van Voorst, die ook de approbatie van de faculteit teekende, stortte dit bedrag, *Algem. Rekening*, Staat van Ontvang n°. 12, blz. (71).

[127]) Over de sinds 1780 algemeene gewoonte om de preek te lezen, Hartog, *Geschiedenis van de predikkunde*, 1865, blz. 330 vlg. Van W. Broes is het woord: „Men verbeelde zich den vader, die tot zijne kinderen een hoog ernstig woord zal spreken en het nu, uit zijne portefeuille gehaald, hun voorleest!" *Aanhangsel tot den Breeden Tekstenrol*, 1848, blz. 100. Hij is echter niet zulk een sterk voorstander van het memoriseeren als Hartog *t. a. p.* doet voorkomen.

[128]) Ik gebruikte de Nederlandsche vertaling door S. J. van Coevorden, Groningen, Eekhof 1807.

[129]) J. Roemer, *Leyden in haar ramp*, blz. 78.

[130]) Nl. *f* 105.0.0. *Algem. Rekening*, Staat van Ontvangst, n°. 12, blz. (72).

[131]) Zie in den *Catalogus van de Bibliotheek over Leiden en omgeving* de n°s. 1040 tot 1048. Den dichter van den lierzang snelde ter hulpe de heer S(trick) v(an) L(inschoten) met zijn gedicht *Πανακειον*, d. i. geneesmiddel voor alles, waarin hij naar de wijze der deïsten, wat toen beteekende godloochenaar (verg. mijne aanteekening achter de *Sara Burgerhart*, uitg. Schreuders, I, 24en brief, blz. 265 en 68en brief, blz. 276 vlgg.)

insgelijks tegen de opvatting der toenmalige predikanten opkwam, vooral het leerstuk der Drieëenheid aanvallend op deze wijze:

„Wie natuur en eeuw'ge reden
(Welke buitensporigheden !)
Als een tweespan op laat treden
Is een wargeest openbaar.
Maar wie beiden uit wil roeijen,
Drie in één te zamen vloeijen,
Die zal steeds zijn heil zien bloeijen,
Die beveelt ons: dat is waar!"

De heer Dirk Cornelis van Voorst, predikant te Amsterdam, nam het op voor zijne Leidsche ambtsbroeders en daagde zoowel E. S. als S. v. L. uit tot een mondgesprek, dat ook inderdaad, na eindelooze voorafgaande correspondentie werd gehouden den 1en December 1807 in een „Collegiehuis" in de Kalverstraat. Ter eene zijde verschenen S. v. L. en andere „Kantiaansche wijsgeeren", ter andere ds. Van Voorst met zijne vrienden. De strijd liep over den lasterlijken inhoud van het *Παναχειον* en beide partijen schreven zich de eer der overwinning toe. Een der Kantianen wordt gezegd bij elke leeggedronken flesch wijn te hebben opgemerkt: „die is juist als de tegenpartij gebracht ad terminum non loqui"." Zie de uitvoerige brochure van ds. Van Voorts *Kan het Christendom zegevieren?* Amsterdam, 1808, die hijzelf noemt „eene van de allergewichtigste bijdragen tot de letterkundige geschiedenis des christendoms." Het was deze Strick van Linschoten, op wiens fraai kasteel de jonge L. C. Luzac met zijn oom Valckenaar een en andermaal als gast vertoefde, *Levensbericht van L. C. Luzac* door Vreede (verg. aant. 157) blz. 9.

182) *Catalogus* enz. n°. 1117.

183) *Brief aan een vriend*, blz. 3.

184) *Brief aan een vriend* blz. 5.

185) *Brief aan een vriend* blz. 13.

186) Toespeling op *Jona* 3 : 4—10, waar Jona de lieden van

Ninevé de verwoesting hunner stad binnen 40 dagen aanzegt, waarop zij zich bekeeren van hunnen boozen weg.

137) „God heeft mij al mijne moeite en mijne geheele familie doen vergeten."

138) *Catalogus* enz. n⁰. 1118.

139) Wij denken bij deze uitdrukking aan Theodore Parker, die God placht te noemen „Onzen Vader en onze Moeder".

140) Toespeling op *Psalm* 137:5.

141) Den Haag bij Joh. Allart. *Catalogus* enz. n⁰. 1119.

142) Borger, *Iets nopens den brief* enz. blz. 3.

143) *Iets nopens den brief* enz. blz. 10.

144) Borger bedoelt, denk ik, *2 Korinthe* 5 : 11: „Wij dan, wetende den schrik des Heeren, bewegen de menschen tot het geloof."

145) *Iets nopens den brief* enz. blz. 18.

146) *Iets nopens den brief* enz. blz. 25.

147) *Bundel van aanspraken* enz. blz. 121.

148) J. H. Brans, *Bespiegeling* enz. blz. 7.

149) *Winterreisje of Schuitpraatje* door Sincerus, waarop wij nog terugkomen.

150) Bilderdijk, *Leydens Ramp*, blz. 41.

151) Brans, *Bespiegeling*, blz. 5.

152) J. Schijvliet, *Treurzang op Leydens verwoesting*, blz. 10.

153) *Carmina quinque pertinentia ad calamitatem Leidensem* en daarvan Carmen II, „De morte Kluitii et Luzacii", waar de twee in den tekst vertaalde en enkele volgende regels aldus luiden:

Vos quoque, quos niveis veneranda senecta capillis
Sparserat, o patriae luminae bina meae....
Kluitius ecce jacet miseranda strage peremtus
Kluitius Hollanda primus in historia.
Forte senem populi meditantem fata Batavi
Oppressit tecto lapsa ruente domus....
Salvete illustres animae! Salvete beatae
Gaudiaque aeternae carpite plena domus."

Hier ter plaatse zij nog vermeld dat ook de rector der Latijnsche school te Nijmegen, mr. E. J. B. Schonck bij gelegenheid van de schoolpromotie op 9 Febr. 1807 uitsprak een „Treurzang bij het rampspoedig lot der stad Leyden."

[154]) „Ille (Kluit) mihi amicus, ingentem copiam historiae medii aevi et rerum belgicarum collectam a se edere cogitabat, quae cum ipso periit," *Vita Dan. Wyttenb.* auct. Mahne, p. 188. Kluit stierf, schrijft hij aan Wolf, met zijne boeken en papieren over de Nederlandsche oudheden, „quo in genere regnabat", *Epistolae*, fasc. II, 37.

[155]) „Et hunc (Luzac) ex animo lugeo et magis etiam doleo, eum talem ergo me fuisse ut eum non tanto quanto Kluitium affectu dolere possim," *Vita*, t. a. p. „Et hujus obitum doleo communis calamitatis causa. Et velim ita se gessisset vivum ut mortuum magis dolere possem." *Epistolae*, t. a. p.

[156]) *Codex actorum senatus academici L. B.* XVIII (2 Febr. 1801—31 Dec. 1811) fol. 281.

[157]) *Codex actorum* etc. XVIII fol. 283. De broeder van Luzac wordt gewoonlijk op zijn Fransch Etienne genoemd. De drie zoons van Jean Luzac waren Nicolas Florent (geb. 3 Aug. 1787, gest. 1 Maart 1844), Adrien (geb. 23 Dec. 1790, gest. 19 Febr. 1815) en Corneille Jean (geb. 13 Dec. 1796, gest. 30 Aug. 1861). Behalve deze drie zoons had de hoogleeraar bij zijne echtgenoote (Maria Adriana Geertruid van Persijn, geb. 5 Januari 1758) met wie hij 29 November 1784 was gehuwd, nog de volgende kinderen: Jean (geb. 11 October 1785, gest. 22 Mei 1798), Etienne (geb. 5 Juli 1789, gest. 16 Dec. 1791), Etienne (geb. 1 Maart 1792, gest. 3 Juni 1794) en een doodgeboren meisje (16 November 1794). Ontleend aan den *Stamboom* der familie Luzac en aan het *Formulier van ondertrouw* van Jean Luzac, mij welwillend ten gebruike afgestaan door mevrouw de wed. Luzac—Hunger te Leiden. De

bovengenoemde Etienne was een jongere broeder van Jean. Geb. 22 Juli 1754 was hij 22 Juli 1783 gehuwd met mej. J. S. Valckenaar. Hij stierf 20 jaar na de ramp, den 20sten November. Om der volledigheid wil vermeld ik nog de volgende stukken. Levensschets van mr. Corneille Jean Luzac door D. Tieboel Siegenbeek in *Handd. Mij. v. Letterk. 1862.* Levensbericht van mr. Lodewijk Caspar Luzac door G. W. Vreede in *idem.* Notice Biographique de mr. Louis Caspar Luzac par W. N. du Rieu, 1872. Notices biographiques, Elie, Etienne et Jean Luzac, par Marron in *Biographie universelle* s. v. 1820.

158) *Handelingen van de jaarl. verg. van de Mij. der Nederl. Letterk.* op 7 Augustus 1807. Bibliotheek dier maatschappij.

159) Voor Kluit en Luzac raadplege men Siegenbeek, *Geschiedenis der Leidsche Hoogeschool;* de genoemde levensschetsen van Te Water; Siegenbeek achter *Leydens Ramp* blz. 85—157 en de nog te noemen bronnen.

160) Vergel. *aant. 112* op 't einde.

161) Vergel. *aant. 157.*

162) Prof. Jean Luzac was de tweede zoon van Jean Luzac en Anna Hildegonda Valckenaar; deze Jean weder de oudste zoon uit het tweede huwelijk van Jean Luzac en Marie de la Lande, die uit Frankrijk als réfugiés herwaarts kwamen.

163) Vóór mij ligt een eigenhandige *brief* van Georg Washington aan Jean Luzac, d° Mount Vernon 2 Dec. 1797, waarin hij hem bedankt voor zijne goede gevoelens te hemwaart. En verder schrijft hij: „I have steered my bark amid the intricacies „of varienated public employment to a haven of rest with an „approving conscience; and while receiving the approbation of „my own country for the part I have acted, to meet similar „proofs of it from many of the moderate and victuous of other

„countries consummates my greatest wish and all my ambition „and in my eye is more precious than any thing that power „or riches could have bestowed." Ms. eig. mevr. L.

164) Vergel. Helen Lincklaen Fairchild, *Francis Adrian van der Kemp*, 1903, p. 68 s., waar ook het portret van Luzac is ingevoegd.

165) Helen Fairchild *a. w.* p. 48 s. Vergel. nog *aldaar* p. 103.

166) Helen Fairchild, *a. w.* p. 155 en 215.

167) Nl. mevrouw C. Luzac—Hunger verg. *aant. 157.* Het haar toebehoorend exemplaar van de „Memor on the use of copper", autografisch, is gedateerd „Oldenbarneveld 4 March (1803) en onderteekend „Yours sincerely Fr. Adr. van der Kemp", op klein 4º papier en 50 pagina's groot. De aanhef van den brief vloeit over van betuigingen van vriendschap voor Luzac, wiens goedkeuring, daar hij zooveel „respectable admirers in this country" heeft, voor v. d. K. alles waard is. Aan het einde van de verhandeling hoopt de schrijver, dat zijne studie ook eenig licht zal werpen op de oudste geschiedenis van Amerika en besluit aldus: „So you, dear Sir, will oblige me once more in enlightening our minds, dispelling the clouds in which this subject is involved and help us in destroying the capricious whims of your European philosophers about the origin of our aborigenes." Het Ms. te Buffalo heb ik nooit gezien, maar dat wat vóór mij ligt, houd ik, om de doorhalingen, voor het origineel, waarvan eene copie is gemaakt en dat daarna aan Luzac verzonden is. Verder kan ik te dezer plaatse op de zaak niet ingaan, maar vermeld nog, dat mevrouw Luzac in 't bezit is van nog een anderen brief van Van der Kemp uit Oldenbarneveld, dº 1 Maart 1802.

168) Vergel. *boven* aant. 157.

169) P. van Amerom, litt. hum. stud., *Bij het graf van mr. J. Luzac*, Leyden, Herdingh, 1807.

[170]) Over hem eene onbeduidende mededeeling bij Van der Aa, *Nieuw Biogr. Anthol. en Crit. Woordenb.* III, 395.

[171]) De groote Ruhnkenius heeft een zeer droevig huwelijksleven gehad. Zijne vrouw, de beeldschoone Marianne Heirmans, met wie hij in 1763 was gehuwd, werd zes jaar na haar trouwen door eene beroerte getroffen, die haar eerst van de spraak, daarna van het gezicht beroofde, terwijl twee jaar later ook de jongste zijner beide dochters blind werd. In 1791, toen hij zich ging zetten om den scholiast op Plato persklaar te maken, werd zijne oudste dochter ernstig ziek, wat hem te heviger trof, „quod sola haec ei erat familiae pars integra, cujus incolumitate se recreabat ac sustentabat in uxoris et minoris filiae calamitate." Gelukkig herstelde zij. Vergel. uitvoerig *Vita Davidis Ruhnkenii* auctore Daniële Wyttenbachio, L. B. 1799, pagg. 119—123, 157 s., 203, 254 s.

[172]) De kennisgeving daarvan komt voor in de *Leydsche Courant* van 16 Januari.

[173]) *Codex actorum* enz. XVIII fol. 281 s.

[174]) Siegenbeek, *Gesch. der Leidsche hoogeschool*, II, 144—149.

[175]) Johanna W. A. Naber, *Geschiedenis van Nederland, Juli 1810—November 1813*, blz. 14 vlgg.

[176]) *Codex actorum* enz. XVIII fol. 283—288. Siegenbeek, *Gesch. der L. Hoogesch.* I, 376—383 heeft dit niet opgenomen.

[177]) *Notulen van Curatoren* van 4 Februari 1807.

[178]) Hij verving prof. theol. Carolus Boers, die in dit jaar zou uitgeven zijn „Handboek voor jonge predikanten." *Notulen van Curatoren* op 1 Februari, fol. 55 recto.

[179]) *Codex actorum* enz. XVIII fol. 291 op 27 Januari.

[180]) *Notulen van Curatoren* op 9 Februari, fol. 60 recto.

[181]) *Notulen van Curatoren* op 9 Februari, fol. 58 recto.

[182]) *Notulen van Curatoren* op 4 Juni, fol. 63 verso.

[183]) Nl. den 19den Augustus. Vergel. Siegenbeek, *a. w.* I,

381 vlg. Van der Palm, *Redevoering op E. A. Borger*, Nieuwe uitgave der redevoeringen enz. Leeuwarden, 1854, III, 47 vlg.

[184]) *Notulen van Curatoren* op 19 Augustus 1807, fol. 71 verso—73 verso.

[185]) Siegenbeek *a. w.* II, 256 vlg. en de daar genoemde levensberichten van Bennet.

[186]) *Epistolae*, fasc. III, p. 52 ss. van 3 Februari 1807.

[187]) Siegenbeek, *a. w.* II, 57 vlgg. Molhuysen *a. w.* blz. 42 vlg.

[188]) „Meum non est ad aliorum limina ventitare."

[189]) Bosschio suo D. Wyttenbach 21 Martii MDCCCVII. Ms. in 't bezit van Dr. S. G. De Vries.

[190]) *Notulen van Curatoren* 9 Februari 1807, fol. 59 recto.

[191]) *Notulen van Curatoren* 4 Juni 1807, fol. 59 verso.

[192]) *Vita Wyttenbachii* p. 247 s.

[193]) Siegenbeek, *Historisch Tafereel*, blz. 43.

[194]) W. Broes in *Bundel van aanspraken* blz. 113.

[195]) *Algemeene Rekening* blz. 25.

[196]) *Publicatie* afgelezen den 25[sten] Januari. Welk vertrek ter academie wordt bedoeld met de „kleine senaatskamer" heb ik niet kunnen ontdekken.

[197]) *Codex actorum* enz. op 20 Januari, fol. 289 s.

[198]) Wij hebben twee opgaven van de aan studenten vergoede schade. Volgens den *Codex actorum Sen. acad.*, reeds vaak door ons gebruikt, betaalde prof. Van der Palm op 2 Mei *f* 2253.8.0 benevens eene suppletoire opgave van nog twee studenten ad *f* 466.8.0. Dit maakt te zamen *f* 2719.16.0. Maar volgens de *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n[o]. 26, blz. 194 bedroeg het totaal *f* 2574.8.0. Een verschil dus van *f* 145.8.0. De fout schuilt in het verschil van opgave voor twee studenten, t. w. C. W. Pape die resp. voorkomt met *f* 385 en *f* 250 èn Adr. Verwijs met *f* 40.8.0 en *f* 30, welke verschillen te zamen de genoemde *f* 145.8.0 vormen.

[199]) *Notulen van Curatoren* van 19 Mei 1807, fol. 63. Later bleek het juiste bedrag *f* 8696.4.0.

[200]) *Vit. Dan. Wyttenb.* p. 188.

[201]) *Notulen Curatoren* van 9 Februari, fol. 58 verso, 59 recto.

[202]) *Notulen Curatoren* van 4 Juni, fol. 65 recto.

[203]) *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n^{0}. 36, blz. 214.

Hoofdstuk V.

[204]) Johanna W. Naber, *a. w.* hoofdstuk I.

[205]) Van der Palm, *Feestrede bij de viering der 250ste verjaring van Leydens ontzet*, 4 October 1824, blz. 34. In 1824 viel 3 October nl. op een Zondag.

[206]) *Kon. decreet* van 28 Januari 1807, copie in stadsarchief.

[207]) J. A. Hemminga, *Herinnering aan Leidens ramp*, blz. 15.

[208]) Te Leiden afgelezen ten overstaan van alle wethouders.

[209]) Naar het origineel op het Stadsarchief. Over Delft zie onze inleiding.

[210]) *Algemeene Rekening* blz. 35.

[211]) *Extracten uit het verbaal van het verhandelde bij den Min. van Z. M. den Koning v. Holland tot de Binnenl. Zaken*, 16 en 17 Januari 1807, copie op het Stadsarchief. *Besluit* van den Min. van B. Z. van 20 Januari, copie op het Stadsarchief.

[212]) Het manifest is over in tallooze losse exemplaren. Voorts afgedrukt in de *Algemeene Rekening* blz. 146—149. Vergel. *Leydsche Courant* van 21 Januari enz.

[213]) *Gemeenzame brieven* blz. 52.

[214]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 12, blz. (71).

[215]) J. Brans, *Bespiegeling*, blz. 11.

[216]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 12, blz. 74, laatste post.

[217]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n⁰. 12, blz. 67, laatste post. De heer W. Coemans, oud-conrector te Leiden, liet 3 mnd. pensioen staan ad *f* 187.10.0.

[218]) *Resolutie* v. d. Min. v. B. Z. van 7 September 1807, met opgave van een aantal obligatiën. De collecte, zeide ik, bracht op de kostschool van den heer J. de Veer te Noordwijk-binnen *f* 275.5.0 op. Deze ruime opbrengst stond zeker wel onder invloed van de omstandigheid, dat Corneille Jean Luzac, de tienjarige zoon van prof. Luzac, dáár op school was. Zie dr. G. J. Dozy, *De Latijnsche school te Noordwijk-binnen*, 1886, blz. 20.

[219]) *Gemeenzame brieven*, blz. 55.

[220]) *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n⁰. 5, I, blz. 116 vlg.

[221]) *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n⁰. 5, blz. 119.

[222]) Deze laatste bijzonderheid is ontleend aan *Lijst der gelden en goederen voor Leyden*, Amsterdam bij W. Brave. Voorts heb ik de lijsten der *Algemeene Rekening* gebruikt en courantenberichten b.v. *Haagse Courant* van Zaterdag 14 Februari.

[223]) Met dit bedrag komt Schiedam voor in *de Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n⁰. 1, blz. 26. In de genoemde *Haagse Courant* met *f* 11350.2.6. Zulke verschillen heb ik meer ontmoet, maar het ligt buiten mijn bestek de oorzaken daarvan op te sporen.

[224]) *Algemeene Rekening*, blz. 29.

[225]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n⁰. 12, blz. 72. Verg. het aangeteekende achter Bijlage II.

[226]) *Lijst der gelden* enz. blz. 32.

[227]) J. Roemer, *a. w.* blz. 46 vlg.

[228]) Bilderdijk, *Leydens Ramp* blz. 14. Kollewijn, *Bilderdijks leven en werken*, 2 Dln. 1891, I, 362.

[229]) Uit „Aan Leyden" *D.W.* IX, 267—273.

[230]) Kollewijn *a. w.* I, 374.

[231]) Uit „Leyden in verwoesting" *D.W.* IX, 51 vlgg.

[232]) Vergel. Kollewijn I, 377 vlg.

[233]) *D.W.* IX, 283—286.

[234]) Kollewijn, *a. w.* I, 384.

[235]) Bilderdijk, *Leydens Ramp*, blz. 15. Ook *D.W.* IX, 32—50.

[236]) Ik nam Bilderdijks brief over uit de *Leydsche Courant* van 21 Januari. Zie ook *Brieven van B.* II, 136.

[237]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvangst n°. 12, blz. 71.

[238]) Uit den tweeden zang, *D.W.* VI, 390.

[239]) Vergel. over het dichtstuk nog Kollewijn *a. w.* I, 394—400.

[240]) *D.W.* IX, 289—292.

[241]) *Brief* in de op blz. 95 genoemde portefeuille op het stadsarchief.

[242]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 11, blz. 65.

[243]) *D.W.* X, 262 vlg. Kollewijn, *a.w.* I, 148.

[244]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 11, blz. 63.

[245]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 11, blz. 65.

[246]) Men vindt de gansche lijst o.a. bij J. Roemer, *Beschr. der Verwoesting* blz. 131—136.

[247]) De kerk had toen een schuld van 12000 roebels. Verg. *De Nederl. Hervormde Gemeente te St. Petersburg* 1717—1898, z. n. v. d. schr. blz. 108.

[248]) Vergel. voor 't een en ander mr. J. A. van der Chijs, *Nederlandsch-Indisch plakaatboek*, XIV (1895) blz. 514—517.

[249]) Vergel. *Algemeene Rekening*, § 295, blz. 123 en *Vervolg en slot der Algemeene Rekening* (1838), § 4, blz. 2 vlg.

[250]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 12, blz. 75.

[251]) *Vervolg en slot der Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 2, blz. 30.

[252]) *Algemeene Rekening*, Staat van Ontvang n°. 12, blz. 75.

[253]) Bryan Edwards, *Gesch. der Engelsche volksplantingen in de West-Indiën.* Nederl. vertaling, 1795, III, 22.

[254]) Het pamflet verscheen bij Bom te Amsterdam z. j. De bedoelde brand te Hilversum had plaats op den 25[sten] Juni 1766 en de herinnering er aan wordt o. a. bewaard door een paar, beide zeldzaam geworden, prenten, waarvan er ééne, in zincogravure, is gereproduceerd door den heer C. L. Heek aldaar. Aan denzelfden heer dank ik de mededeeling, dat de regeering van Leiden afwijzend had beschikt op het verzoek der Hilversumsche afgevaardigden, om ook aldaar voor de slachtoffers te mogen collecteeren, sommigen zeiden uit naijver op de Hilversumsche fabrieken. Echter gaf de vroedschap uit de stadskas *f* 250. Vergel. *Notulen van burgemeesteren* op 3 October 1766, fol. 91. Toen nu in 1807 te Hilversum voor Leiden gelden werden ingezameld, schonk de fabrikant Rijk Das aanstonds hetzelfde bedrag met een vers in het inschrijvingsregister, waarin hij zegt, dat hij, met Leidens ramp bewogen, die *f* 250 van vroeger thans terugschenkt om „weezentranen af te droogen". Voorts waren er giften van *f* 150, *f* 100, *f* 60, *f* 50 en *f* 40, terwijl in de offerkist aan het rechthuis *f* 572.8.0 gevonden werd. Het totale bedrag voor onze stad, te Hilversum opgebracht, was *f* 1248.8.0, benevens de opbrengst der (ik zeide haast onvermijdelijke) gelegenheidspreek van ds. F. Ham, die niet wordt opgegeven. Men zal toestemmen, dat Hilversum zich edelmoedig heeft gewroken. Vergel. *Notulen van de Hilversumsche vroedschap* 1802—1808, fol. 389.

[255]) *Vervolg en slot der Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n^0. 8, blz. 44 vlg.

[256]) Al deze staten zijn uit vroegere verwerkt. Er is b.v. eene *notitie* van 8 April 1807, waarin staat opgeteld wat Leiden aan andere steden schuldig is: aan Haarlem voor geleverd brood, arbeidsloon, stadswerkvolk en gebroken modderbakken *f* 1102.12.14, aan Delft voor brood en materiaal *f* 3186.19.8, aan Rotterdam *f* 6063.18 enz. Bij *Kon. Besluit* van 10 April

1807 werd bepaald, dat het totale bedrag (*f* 38369.19.6) zou worden voldaan uit de gelden voor Leiden „gefourneerd".

257) *Staat van Uitgaaf* n°. 13, blz. 142—147.

258) Al deze en dergelijke opgaven zijn geput uit de *Officiëele rapporten* ten stadsarchieve.

259) Verg. *Staat van Uitgaaf* n°. 21, tweede gedeelte.

260) Volgens eene *Publicatie* op het Stadsarchief.

261) *Staat van Uitgaaf* n°. 36, blz. 213—245.

262) Vergelijk *Staat van Ontvang* n°. 19 met *Staat van Uitgaaf* n°. 44.

263) *Staat van Uitgaaf* n°. 48, blz. 266—277.

264) Het theeblad wordt beschreven in *Staat van Uitgaaf* n°. 3, blz. 39.

265) De vernuftige wijze, waarop de effecten enz. over de diakonieën zijn verdeeld, tot het in den tekst genoemde bedrag vindt men in een Staat op blz. 16 van *Vervolg en Slot* enz.

Hoofdstuk VI.

266) *Koninklijke Courant* van 17 Januari 1807.

267) Rau, *Discours* etc. p. 46. Eene dergelijke uitspraak ook van ds. Broes, *a. w.* blz. 118.

268) Bilderdijk, *Leydens ramp*, blz. 50 vlg.

269) W. A. van Hengel, *a. w.*

270) Le Francq van Berkhey, *Saaihal II.*

271)
„Et quamquam haud homines miseranda strage peremtos,
„Patria ab infernis potuit revocare tenebris,
„Tu, velut Assyriis qui vivit odoribus ales
„Unicus ex cinere et flamma mage laeta resurges."

Hoffm. Peerlkamp, *Carmina quinque* etc. IV, Mens. Batava.

272) J. Roemer, *Beschrijving der verwoesting*, blz. 156.

273) *Gezangen ter gelegenheid van de herstelling der St. Pieter*, 10 April 1808.

[274]) Extract uit het *Register van Decreten van Z. M. den Koning*, 2 Febr. 1807.

[275]) Vergel. *Leydsche Courant* van 19 Januari 1807.

[276]) *Kon. Besluit* van 10 April 1807, n°. 19.

[277]) J. Meursius, *Athenaeum Batavum*.

[278]) Platen van St. Jacob- en St. Barbara-gasthuis bij Van Mieris tegenover blz. 188. Over de Fusteinhal zie Van Mieris blz. 459 vlgg. Onder fustein verstaat men eene grove wollen stof uit boomwol, ons bombazijn, ook fustein, fastaen, fustane, fisteine. Zie over afleiding en beteekenis van het woord Verdam, *Mnl. Wrdb.* II, 857 vlg.

[279]) J. le Francq van Berkhey, *De toren van de Leydsche Saai- of Fusteynhalle sprekend ingevoerd*, Leyden, Trap. 1807, blz. 5.

[280]) J. le Francq van Berkhey, *De toren van de Leydsche Saaihal andermaal sprekende ingevoerd*, Leyden, Trap. 1807, blz. 1, 4, 5. In het „Aan den lezer" gedagteekend 15 Juni 1807, ontwikkelt hij die zeurderige breedheid, die ons ietwat kriebelig maakt, maar voor zijne goede bedoeling niet blind mag doen zijn.

[281]) Zie Van Mieris *a. w.* blz. 108, sub 2.

[282]) Des ministers *schrijven* aan den koning met zijne handteekening, waaraan dit alles is ontleend, bevindt zich op ons archief.

[283]) *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n°. 38, blz. 247.

[284]) B. Driessen, *Leerrede uitgesproken bij gelegenheid van de eerste plegtige uitoefening van de godsdienst in de kerk van den H. Lodewijk*, 17 October 1809. Leyden, Thijssens 1809.

[285]) Het gansche werk van het opmaken der beide pleinen kostte *f* 10905.5.12. *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf n°. 43, blz. 258 vlg.

[286]) Een exemplaar ervan op ons archief, afdeeling prenten n°. 3407*a*.

[287]) *Leydsche Courant* van 18 Januari 1808 en *Koninklijke Courant* van 19 Januari 1808.

[288]) *Algemeene Rekening*, Staat van Uitgaaf, n°. 42, blz. 253—257.

[289]) *Vervolg Algemeene Rekening* blz. 11.

[290]) Wenckebach in de *Algemeene Rekening* blz. 103.

[291]) Het artikel eindigt: „weinig vermoedde vroeger de redacteur, dat hij, onder 't puin der Departementsschool gered, na eene halve eeuw deze herinnering zou schrijven." In 1857 was redacteur de heer A. Montagne, dezelfde, die de bijschriften gaf bij „De stad Leiden, album bevattende eenige afbeeldingen...." Leiden bij D. J. Couvée, z. j. (1850).

[292]) Uitvoerige beschrijving *Catalogus*, sub n°. 466.

Slotaanteekening.

Aan het einde van mijn werk gekomen zou ik niet gaarne nalaten met groote dankbaarheid de hulp te vermelden, die ik mocht ondervinden op de Bibliotheek der Rijksuniversiteit en op het Stadsarchief; voorts van prof. dr. J. Verdam, prof. mr. J. E. Heeres, dr. S. G. De Vries, dr. P. C. Molhuysen, mr. J. E. Boddaert, mr. J. C. Overvoorde en van den directeur van 's Rijks Prentenkabinet E. W. Moes.

26 Juni 1906.

Bijlage (blz. 80).

Bosschio suo D. Wyttenbach. In hac urbis vastatione et omnium rerum perturbatione vivo tamen et valeo: si hoc est valere, non aegrotare at male mulctatum evasisse lacerato diffractoque omni supellectilis instrumento, disjectis dispersisque adversariis, bibliotheca stillicidio inquinata. Interea collegae urgent ut scholas habeam; auditorio collapso ac tota domo ruïnam minante, in hortulum migravi. At res habet duas difficultates, quibus tuo rogatu curatores ut provideant operam dabis. Primum domicilio mihi opus est in urbe, ubi frustra quaesivi domum vel saltem cubiculum ne magna quidem mercede, quod conduceretur, erat. Scholas cras habere instituam in auditorio philosofico, tribus deinceps horis quarum per intervalla in senaculum me recipiam, sed hujus mihi usus saepe intercipietur negotiis et consessibus professorum. Sed auditorio philosofico utemur scholis habendis donec alius hic locus reperiatur. Interea ut dixi opus est mihi domicilio urbano ubi divertam et res meas urbanas agam. Hoc nusquam commodius et aptius haberi potest quam in Novae Bibliothecae domo, ampla illa et multis conclavibus frequente; hoc sane est refugium conveniens ac debitum bibliothecario ex aedibus suis expulso. Hoc tu igitur efficias primo curatorum consensu ut duo mihi in illa τῶν ἓξ domo conclavia attribuantur. Alterum hujusmodi est. Per hoc hybernum tempus certe, saepe etiam

per aestivum pluvia tempestate, in urbem venienti ad scholas habendas utendum est curru; quod negotium per illam nuper institutam vectigalium rationem quotidie in vehendum et revehendum constat quatuor florenis, qui profecto sumtus gravior est quam pro facultate ac reditibus meis; huic igitur difficultati velim consulant curatores ut mihi libera vectura decernatur vel in universum summa quaedam constituenda vel computo vehicularii magistri solvendo. Equidem non diffido te hanc causam curatoribus persuasurum. Quod si enim nolent hominem jam illa urbis clade satis mulctatum gravius etiam affligi; quod si porro interesse emolumento academiae existiment ut scholas habeam, profecto operam dabunt ut eas quam minimo meo incommodo et jactura habere possim. Vale optime amicorum, remque meam quantum potes tuere. Scr. d. 2 Febr. MDCCCVII. [Naar het Ms. in bezit van dr. S. G. De Vries.]

Bijlage (blz. 106).

Waarde en veel geachte Neef!

Met uwe Letteren van 22 Febr. is mij in de beste orde geworden het Exemplaar van de Algem. Rekening van de ramp van Leyden. Door menigvuldige bezigheden (ik heb thans een moeilijk en groot werk onderhanden, de definitive ontwikkeling der Manuscripten, Charters en Papieren van mijnen Vader voor zooverre die niet geheel door de ramp vernield zijn) heb ik telkens uitgesteld uwen vriendelijken brief te beantwoorden en u dank te zeggen voor het gunstig oordeel 't welk UEd. omtrend het bewuste werk geliefd te vellen.

Hetzelve heeft inderdaad den Heer Wenckebach en mij oneindig veel moeite en tijd gekost. De bijeenzameling van

duizende Stukken, Rekeningen, Quitantiën en de dikwijls uitéénlopende resultaten uit de Schiftingen veroorzaakt, de moeilijkheid om dezelve van Oost en West te verkrijgen, de tegenwerkingen, die wij soms hier en daar, uit onderscheiden oorzaken voorkomende, ondervonden — dit een en ander ontmoedigde ons wel eens bij de beschouwing van een grote kamer vol Papieren. Doch het eenmaal genomen besluit om de op ons genomen taak te volbrengen en de herinnering aan het Improbus Labor Vincit Omnia hield ons staande — en zoo mogten wij het geluk hebben het geheel ten einde te brengen.

Ondertusschen ziet men bij het gedrukte nauwlijks een vierde gedeelte van het geheele werk in vijf deelen, gebonden aan den Koning en de Stad aangeboden, waarin tot de kleinste details alles verantwoord en gespecificeerd is, terwijl volgens eenen ampelen inventaris en alphabetisch register alle de echte bescheiden van ontvang en uitgave opgegeven worden, welke in veelvuldige portefeuilles ter Charterkamer alhier bewaard, aan een iegelijk, die er begeerte toe heeft, de waarheid en juistheid der verantwoording kunnen bewijzen.

De satisfactie die wij van onzen meer dan tienjarigen arbeid hebben is zeker gering, maar ik heb mij daar nooit veel van voorgesteld; wij leven toch in een tijd, dat men zich weinig met het voorledene ophoud, dat al wat oud is geproscribeerd schijnt, dat vooral boeken of werken van eenige uitgebreidheid weinig of geene lezers vinden. Wij hebben echter van onderscheiden Collegiën, Ministers enz. zeer beleefde brieven, loftuitingen en dankzeggingen ontvangen — maar bij het Publiek is het werk nauwelijks bekend en heeft ook nimmer de eer genoten van eenige gunstige recensie, waarschijnlijk omdat men (het) niet aan de Heeren Recenseurs gezonden heeft. Ondertusschen werdt mij voorleden jaar ondershands verzogt een Exemplaar van hetzelve te zenden aan de Heeren Van der

Hey, Boekh. a costi, om het aan de Redacteurs van de Recensent der Recensenten (n. f.) te doen geworden. Dit heb ik dan ook in October l.l. gedaan, doch niets daarvan ooit gezien noch gehoord — zelfs geen berigt van den ontvangst van het stuk, 't geen dan al zeer onbeleefd is. Uwe goedgunstige beschouwing van het werk geeft mij aanleiding om U te verzoeken, om zoo ge bij geval eens Van der Hey voorbij gaat of hem ontmoet er naar te vragen, terwijl ik, wanneer men er geen gebruik van wilde maken gaarne dat exemplaar zoude terug hebben om hetzelve U, die er eenige waarde aan gelieft te hegten, aan te bieden.

Ik wenschte, dat uw denkbeeld om het in 't Fransch over te brengen, mogt kunnen verwezentlijkt worden, maar wie zoude daartoe den moed hebben en de kosten willen maken. — Ik doe het voor geen Duizend Guldens.

Wees zoo goed bij gelegenheid neef Provo Kluit, mevrouw Neising en familie hartelijk van mijnentwege te groeten en geloof mij steeds met alle achting en vriendschap tt. W. P. Kluit. Leyden 9 Maart 1834.

[Naar het Ms. ter handschriftenkamer der Leidsche bibliotheek. De op het einde van dezen brief genoemde neef Provo Kluit is mr. Pieter Willem (1773—1851). Aan wien de brief gericht is weet ik niet. In geen geval aan den anderen zoon van mr. Hendrik Kluit van Rijnsaterwoude, Willem, geb. 1772, want deze was in 1805 reeds overleden. Hij was de vader van die twee op blz. 95 genoemde Elisabeth Hendrika en Hendrik Santijn Kluit, die bij hunnen grootvader te Leiden werden opgevoed. Deze grootvader was de broeder van professor Adriaan Kluit en stierf vijf jaar na dezen. Vergel. o. a. *Levensbericht van mr. Willem Pieter Sautijn Kluit* door dr. W. N. du Rieu in Levensberichten v. d. M. d. N. L. 1895/1896.]

Bijlage (blz. 97).

Lieve Mama! Uit vreze, dat Gij op 't hooren van het ongeluk hier ter stede in dezen namiddag voorgevallen, in ongerustheid mocht zijn, schrijf ik u kortlijk, dat wij door Gods genadige bewaring wel zijn gebleven en weinig schade geleden hebben. Onze groet hierbij, in vliegende haast.

De uwe
B(ILDERDIJ)K.

Leyden, 12 Januari 1807.

Adres:
Mad. SCHWEICKHARDT
née VAN HULST
In de Kerkstraat bij de Vijzelstraat
Amsterdam.

[Ms. Leidsche Bibl.]

Register van Persoonsnamen.

[In dit register zijn de namen opgenomen van alle, ook overigens weinig- of onbekende, vermelde personen, omdat er nog vele nakomelingen van bij de ramp betrokkenen in leven zijn, aan wie door deze uitvoerigheid wellicht een dienst bewezen wordt.]

Corrigenda.

Op blz. 16 is eene vergissing ingeslopen, die, ook om den man wien het aangaat, behoort te worden hersteld. In 1807 nl. was de Remonstrantsche predikant C. Rogge reeds overleden. Deze merkwaardige man, groot voorstander van de ontwikkeling der lagere volksklassen, overtuigd revolutionair, schrijver van „Tafereel van de Geschiedenis der jongste omwenteling in de Vereenigde Nederlanden", 1796 en van „Geschiedenis van de Staatsregeling voor het Bataafsche volk", 1799, was 11 Mei 1794 te Leiden predikant geworden en in 1806 overleden. Verg. laatstelijk over hem dr. Jeannette Elias, *Bijdrage tot de kennis van de Historiografie der Bataafsche republiek*, 1906, blz. 54—58. In het jaar 1807 werd de Remonstrantsche gemeente ten onzent bediend door ds. J. Roemer, welbekend, die in 1802 van Nieuwkoop was gekomen, en door ds. Nic. Swart, juist in 1807 van Gouda verroepen. Toen hij in 1808 naar Amsterdam vertrok, bleef ds. Roemer de eenige predikant. In 1838 werd hij emeritus. Verg. J°. Tideman, *De Remonstrantsche Broederschap*, *Biogr. Naamlijst*, 1847, blz. 88 vlg.

Voorts leze men op blz. 31 reg. 9 v. o. in pl. van waarop waarvan; op blz. 139 in pl. van Hoofdstuk V Hoofdstuk IV.

INHOUD.





